

MANUEL DE OLIVEIRA LIMA
1912. OKTÓBERI STANFORDI ELŐADÁSAI ELÉ

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT

A brazil diplomata, történész és publicista, Manuel de Oliveira Lima (1867–1928) 1912 őszén hat előadást tartott a kaliforniai Stanford egyetemen. Szerkesztett szövegüket ugyanott publikálta 1914-ben.¹ Ezzel szinte egyidőben portugálul is megjelentette az előadások anyagát *Evolução histórica da América Latina comparada com a América inglesa*² című kötetében. Közülük az ötödik és hatodik előadás olvasható a *Publicationes* jelen számában, magyar fordításban, amihez az angol nyelvű kiadást használtuk.

Oliveira Lima a braziliai Pernambuco állam fővárosában, Recifében született, 1867. december 25-én.³ Bölcsészeti tanulmányait Portugáliában, a lisszaboni egyetemen végezte. 1892 és 1913 között páratlanul sikeres diplomáciai karriert futott be. Attaséként működött Brazília berlini, washingtoni és londoni kirendeltségén, majd 1901-től követi (meghatalmazott miniszteri) pozíciót töltött be Japánban, Peruban, Venezuelában, Svédországban és Belgiumban. 1913-ban visszavonult és az írásnak szentelte idejét. Igaz, pályája során a politika mindvégig összekapcsolódott a tudományos, a publicisztikai és az előadói tevékenységgel. Hazája képviselőjeként a kulturális diplomácia úttörője volt. Életművének jelentős darabjai a hosszabb, történeti tárgyú művek. Egyebek között könyvet írt a brazil függetlenséget előkészítő mozgalomról (*O Movimento da Independência 1821–1822*, 1922); feldolgozta az önállóvá vált ország diplomáciai elismerésének történetét (*História Diplomática do Brasil: O Reconhecimento do Império*, 1901); és foglalkozott a pánamerikanizmus problémájával (*Pan-Americanismo [Monroe, Bolívar, Roosevelt]*, 1908); VI. János portugál király uralkodásának braziliai szakaszával (*D. João VI. no Brasil, 1808–1821*, 1908) valamint az önálló brazil császárság időszakának történetével (*O Império Brasileiro [1822–1889]*, 1927) is. Lima visszavonulása után úgy tervezte, hogy Európában, Londonban telepszik le. Azonban rövidesen, 1915-ben meghívást kapott az USA-ba, hogy Braziliáról adjon elő a Harvard Egyetemen, innen pedig 1916 áprilisában családi okok miatt hazatért Pernambucoba.

¹ OLIVEIRA LIMA 1914a. Ebben a kiadásban az ötödik előadás (*Lecture V*) szövege a 94–111. oldalon, a hozzá tartozó jegyzetek a 151–155. oldalon, míg a hatodik előadás (*Lecture VI*) a 112–129. oldalon, jegyzetei a 156–159. oldalon találhatók.

² Latin-Amerika és Angol-Amerika történelmi fejlődésének összehasonlítása, OLIVEIRA LIMA 1914b.

³ Az életrajzi adatokat vö. FORSTER 2011.

Az 1910-es évek végén elhatározta, hogy véglegesen az Egyesült Államokba költözik. Negyvenezer kötetes könyvtárát Washingtonba szállíttatta, és a katolikus egyetemnek adományozta (*Catholic University of America, Oliveira Lima Library*), ahol a gyűjtemény ma is megtalálható és kutatható. Kiváló anyagot kínál elsősorban a portugál, a spanyol és az ibér-amerikai kultúra tanulmányozásához, számos könyvritkasággal, akár a XVI. századból is. Oliveira Lima élete utolsó szakaszában könyvtárának gazdag anyagát dolgozta fel történeti tárgyú művekben, újságcikkekben (pl. a *Jornal do Brasil*, a *La Prensa* hasábjain), és az egyetemen nemzetközi jogot oktatott. 1928 márciusában érte a halál washingtoni otthonában.

Manoel de Oliveira Lima a luzo-brazil értelmiség tipikus képviselője. Azok közül a brazil intellektuelek közül való, akiknek – származásuk és/vagy iskolázottságuk folytán – erős szellemi kötődéseik vannak a portugál kultúrához, annak elismerése és szeretete saját, brazil identitásuk természetes építőköve. A korszak, a *Belle Époque* és az Első Köztársaság (1889–1930), melyben Oliveira Lima a nemzeti identitás egyik nagyhatású alakítója, a nacionalizmus és a modernizáció kora Brazíliában. Ekkoriban a luzo-brazil értelmiség, így Lima tevékenysége is gyakran arra irányul, hogy a függetlenné válás történelmi fordulata által kijelölt, megváltozott kapcsolatrendszerben megkísérelje újraértelmezni a brazilok és az egykori gyarmattartó ország egymáshoz való viszonyát. Műveiben tükröződik személyes elkötelezettsége Portugália, a portugál örökség iránt, ugyanakkor hitet tesz brazilsága mellett is, egy olyan nemzetet konstruálva, melyről állítja, csak akkor lehet alkalmas a politikai és kulturális fejlődésre, ha hűséges marad portugál gyökereihez.⁴ Ez a luzo-brazil látásmód világosan megmutatkozik a hat előadásból álló egyetemi sorozat koncepciójában is.

A másik gondolati elem, ami a stanfordi előadások témaválasztását és felépítését alapvetően meghatározza, az előadó őszinte kontinentalizmusa, a pánamerikai tudat (és ez esetében nem csupán az észak-amerikai vendéglátóknak szóló udvarias gesztus). Oliveira Lima annak a hivatali apparátusnak a tagja, melynek meggyőződésére és tevékenységére erős bélyeget nyomott Rio Branco bárónak (1845–1912), a korszak nagyformátumú diplomatájának, külügyminiszternek (1902–1912) a szellemisége.⁵ Az ő külpolitikai koncepciójának része, hogy az Első Brazil Köztársaság – főként a XX. század első éveitől kezdve – a nemzetközi szinten az Amerikai Egyesült Államokhoz („a mi nagy és dicső északi nővérünkhöz”⁶) méri magát, igyekszik szorosan együttműködni vele, a kontinens erős és expanzív középhatalmaként. Ugyanakkor keresi helyét régiója viszonyrendszerében, a spanyol-amerikai köztársaságok között. „Rio Branco realista volt és megértette, hogy Brazília jövője az Új Világ és nem Európa. Brazília számára az USA az elsődleges piac, és szomszédságát a spanyol nyelvű országok jelentik.”⁷ Ez a nézőpont – a szakmai

⁴ Vö. ENSLEN 2005, 244.

⁵ Bővebben LINS 1996 [1945].

⁶ Rio Branco szavai az 1906-os, a III. Pánamerikai Konferencián elhangzott záróbeszédéből valók. A szöveget közli LINS 1996 [1945], 486.

⁷ E. Bradford Burnst idézi FORSTER 2011, 84

meggyőződés és talán a miniszterhez fűződő sokáig szívélyes személyes viszonyuk okán is – igen közel áll Oliveira Limáéhoz, aki tehát stanfordi előadásában párhuzamosan vizsgál „három Amerikát” – a portugál, a spanyol és az angolszász világból kibontakozó Újvilágot. Az ő emancipációjukról fejt ki véleményét, összehasonlítva fejlődési hasonlóságukat és különbségeiket, történelmi távlatba helyezve a folyamatot. Előadássorozata mintegy historikus megalapozása és lenyomata a Rio Branco-i külpolitikai iránynak, ugyanakkor eszmei háttérrel kínál az I. köztársaság kori brazil nemzeti identitás formálásához. S mivel angol nyelven hangzik el és jelenik meg, észak-amerikai egyetemi közönség számára, a brazil önkép felmutatásának eszközévé válik a nagy szövetséges művelt közvéleménye előtt.

A szöveg fordítása nem volt könnyű feladat. Lima áradó körmondatai, szecessziós stílusa és a korszakban természetes módon használt, mára azonban elavult fogalmak megfelelő kezelése nehezítette a munkát, amit nagy részben történelem szakos PhD-hallgatók végeztek. Az ő nyelvtudásukhoz igazodva használtuk az előadások angol, és nem a portugál szövegátültetését. Hiszen a fordítói munkát szemináriumi feladatként, az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájának diákjaival közösen kezdtük. Részt vett benne *Antal Gábor*, *Hevő Péter*, *Katona Brigitta*, *Kocsev Bence* és *Kozma Bertalan*, akik a fordítói jegyzetek többségét is maguk készítették. Külön köszönet illeti Katona Brigittát, aki szerkesztői szemmel, a különböző fordítók szövegrészeinek összefésülésével, valamint versfordításaival is jelentősen hozzájárult munkánk sikeréhez. Tervezem a továbbiakban – szintén hallgatók bevonásával – a teljes előadássorozat lefordítását és publikálását.

BIBLIOGRÁFIA

ALMEIDA 2004

ALMEIDA, Paulo Roberto de: Oliveira Lima e a diplomacia brasileira no início da República. Um intelectual com idéias fora do lugar ou com propostas fora da época? In: *Remate de Males* (Campinas) 24. 2004, 121–137. (2017. 10. 10.)

BISPO 2015

BISPO, Antonio Alexandre: O Rio de Janeiro e a representação do Brasil na Europa da Belle Époque. Manuel de Oliveira Lima (1867–1928) – 100 anos de sua despedida pela colônia brasileira da Bélgica. In: *Revista Brasil-Europa – Correspondência Euro-Brasileira* 153/2. 2015/1. <http://revista.brasil-europa.eu/153/Oliveira-Lima.html> (2017. 10. 10.)

ENSLÉN 2005

ENSLÉN, Joshua Alma: Between Diplomacy and Letters. A Sketch of Manuel de Oliveira Lima's Search for a Brazilian Identity. In: *História* (São Paulo) 24/2. 2005, 243–259.

FORSTER 2011

FOTRSTER, Maria Theresa Diniz: *Oliveira Lima e as relações exteriores do Brasil. O legado de um pioneiro e sua relevância para a diplomacia brasileira*. Brasília, Fundação de Alexandre de Gusmão, 2011.

LINS 1996

LINS, Alvaro: *Rio Branco (O Barão do Rio Branco). Biografia pessoal e História política*. 3. edición. São Paulo, Editora Alfa Omega, 1996 [1945].

OLIVEIRA LIMA 1914a

OLIVEIRA LIMA, Manoel de: *The Evolution of Brazil Compared with that of Spanish and Anglo-Saxon America* (Edited with Introduction and Notes by Percy Alvin Martin). California, Stanford University Press, 1914.

OLIVEIRA LIMA 1914b

OLIVEIRA LIMA, Manoel de: *Evolução histórica da América Latina comparada com América inglesa*. Rio de Janeiro, Livraria Garnier, s. a. [1914].

SANTOS 2005

SANTOS, Fábio Muruci dos: Um Éden germânico. Europa e Americanas viagens de Oliverira Lima. In: *Revista Estudos Históricos* (Rio de Janeiro) 1/35. 2005, 23–46. <http://bibliotecadigital.fgv.br/ojs/index.php/reh/issue/view/302> (2017. 10. 10.)

**BRAZÍLIA, SPANYOL- ÉS ANGOLSZÁSZ-AMERIKA FEJLŐDÉSÉNEK
ÖSSZEHASONLÍTÁSA**

V. ELŐADÁS

**COMPARISON OF THE DEVELOPMENT OF BRAZIL, SPAIN AND
ANGLO-SAXON AMERICA**

PRESENTATION V

MANUEL DE OLIVEIRA LIMA

A függetlenségi törekvések és a neolatin kultúra működése az Újvilágban – Andrés Bello, Mariano Moreno a gyarmati értelmiség legjobbjainak képviselői – A könyvek, melyeket San Martín és Bolívar olvasott – Bolívar kritikai érzéke – Olmedo *Junín* című költeménye – Az alkotmányozó gyűlések és az alkotmányok – A spanyol- és portugál-amerikai „középkor” – Az első szellemi áramlatok – Liberális gondolatok a függetlenné válás korszakában, és a gyarmati küldöttek szerepe a cádizi és lisszaboni *cortes*ben – A függetlenné vált országok irodalmának sajátosságai – A hősiesség költészete és az indianista iskola – Az anyanyelv tisztelete a spanyol-amerikaiak részéről – Ragaszkodás a gyökerekhez – A francia hatás az irodalomban és a politikai gondolkodásban – Cousin eklekticizmusa és a pozitivisták iskolája – Az angol és a német filozófusok hatása – Az európai idealizmus Amerikában – Tudományos és elvont gondolkodás – Tradíció és modernség

Már önmagában az a tény, hogy az amerikai spanyol gyarmatokon általános felkelés bontakozhatott ki – általános volt, mintha valami közös terv vezérelte volna; célja a törvényes keretek fenntartása, ezért egy nemes gesztussal egyöntetűen elutasította az anyaország idegen megszállását¹ –, egyszóval már önmagában ez is igazolni látszik, hogy a spanyolok jól elvégezték a gyarmatosító munkát, és tengerentúli birtokaikat sikerült saját képükre és hasonlatosságukra formálniuk. Mint tudjuk, a gyarmatok elszakadását különböző, többé-kevésbé fejlődőképes országok

---

¹ A magyar fordítók által a szöveghez fűzött kiegészítéseket a továbbiakban lábjegyzetben közöljük, míg az eredeti kiadás hivatkozásait a szövegben [ ]-be tett indexszel jelezzük, és a végjegyzetekben adjuk meg.

Manoel de Oliveira Lima itt a spanyol-amerikai szabadságmozgalmakat elindító egyik tényezőre utal, arra, hogy mikor Napóleon hadai 1808. márciusában megszállták az anyaországot, IV. Károly királyt és fiát, Ferdinándot lemondatták. A trónt I. (Bonaparte) József foglalta el. Az amerikai gyarmatok azonban kinyilvánították hűségüket a Bourbon uralkodó iránt. Bővebben lásd LILÓN et al. 2013, passim.

politikai és társadalmi szerveződése követte, ami elméletben remek megoldásnak ígérkezett, de a gyakorlatban változó sikerrel járt.

Az anyaország kemény munkájával szemben ugyanis ott volt tengerentúli gyermekeivé lett birtokainak ellenállása, pontosabban az Alávetés és a Szabadságvágy egymásnak feszülő ellenerőinek küzdelme, ami hosszú időn keresztül éreztette hatását. S talán hitelt adhatunk a jeles venezuelai, Ángel César Rivas szavainak, aki remek székfoglaló előadásában² arról beszélt a caracasi Történeti Akadémián: amennyiben létezik bármi, amitől egy nép jobbnak vagy rosszabbnak tekinthető a másikonál, az kétségtelenül a magasztos társadalmi vagy politikai vállalkozások véghezvitelére való alkalmassága. Ennek legfőbb feltételei: az állhatatosság, az energikusság, az önuralom képessége, valamint a legkorábbi kezdetektől fogva megmutatkozó szabálykövetés. Lényegében ez adja meg az etikai alapot, amit morálnak is nevezhetünk. Hasonló következtetésre jutott egykor a kiváló Andrés Bello [1] is, még hozzá egy olyan korszakban, amikor még sokkal kevésbé volt szívélyes a viszony az anyaország és tengerentúli sarjai között, mint napjainkban, hiszen – csak nemrégiben is – annak lehettünk tanúi a gyarmatok függetlenné válásának ünnepén, Caracasban, hogy Bolívar rokonai Morillo tábornok [2] leszármazottaival fraternizálnak. Andrés Bello megállapítása egyébként azért is figyelemre méltó, mert – bár szülőföldje Venezuela, Chilét választotta hazájául – testestül-lelkestül amerikaiként, a spanyol-amerikai szellemi és erkölcsi identitást testesítette meg.

Ez az ünnepelt költő, nyelvész, jogász és professzor leszögezte tehát, hogy egy teljesen elzúllott vagy gyáva nép leszármazottai soha nem tudták volna véghez vinni az amerikai hazafiakra oly jellemző nagy tetteket, az önzetlenség hősiecslekedeteit, és sosem hoztak volna olyan áldozatokat, melyek végső soron a gyarmatok politikai emancipációjához vezettek. „Mindazok, akik egy filozófus szemével tekintenek a Spanyolország ellen folytatott küzdelmünk történetére – írja Andrés Bello –, minden nehézség nélkül felismerik, hogy győzelmünket éppen ibériai származásunk ténye tette lehetővé. A Transzatlanti-Ibéria tisztjei és veterán légiói megszégyenítő vereséget szenvedtek egy másik, egy ifjú Ibéria sebtében felállított seregeitől, melyek spanyolságukról lemondtak ugyan, de otthonuk védelmében mindvégig megőrizték a régi spanyoloktól örökölt rettenthetetlen bátorságot.”

Maga Andrés Bello egyébként az egyik legkiválóbb képviselője volt annak az értékes műveltséggel rendelkező gyarmati nemzedéknek, mely éppen az elszakadás és az új nemzetek, politikai-társadalmi rendszerek megszerveződésének korszakában tett tanúbizonyosságot felkészültségéről. Ennek a nemzedéknek egy másik nevezetes alakja Mariano Moreno [3], aki a Buenos Aires-i első forradalmi kormányzótanács hadügyi biztosaként, fiatal kora ellenére (hiszen halálakor is alig volt 32 éves) rátermettséget, remek döntéshozatali képességet és éleslátást mutatott, különösen a függetlenné válás intellektuális alapjait illető kérdésekben. Ez a nemes lelkű argentin a következő szavakkal állt ki a gondolatszabadság mellett a sajtó, a

² Ángel César Rivas (1832–1914) Venezuela függetlenné válásáról tartott előadását 1909-ben publikálta *Orígenes de la independencia de Venezuela* (Venezuela függetlenségének eredete) címmel.

könyvtárak és az iskolák ügyében: „Legyünk egyszer végre kevésbé maradiak; legyünk kevésbé önteltek; engedjünk szabad utat az Igazságnak és a Tudás Fényének. Többé senkit ne lehessen megfosztani az állampolgárok egyetemes érdekét szolgáló, ártalmatlan gondolatszabadságtól. Ne higgyük, hogy büntetlenül meg támadható az Erény és az Érdem, mivel ezek az értékek önmaguk védelméről gondoskodnak, hiszen pártatlan bírójuk maga a nép, így azon írárok szerzői, akik méltatlanul rájuk támadnak, saját vesztükbe rohannak. Az Igazság és az Erény egyaránt magában hordozza a védelmére szolgáló legmeggyőzőbb érveket; a vita és az alapos tanulmányozás csak tovább fokozza ezek ragyogását és dicsőségét. Ha azonban korlátozzák a szólásszabadságot, a szellem élettelen lesz, mint a holt anyag; így a tévedések, a hamisság, az önző szempontok, a fanatizmus és a brutálítás lesz az emberek vezéreszméje, s ez visszafordíthatatlan hanyatlást, pusztulást és nyomort idéz elő.”

Megvallhatom, hogy mi brazilok inkább a politikai szabadságjogok legkorábbi szószólóira hallgattunk, az Önök Thomas Pain-jére³ vagy Patrick Henry-jére⁴, akik lelkesedésük mellett józanságot is tanúsítottak; inkább rájuk hallgattunk, mint a nagy francia forradalom lánglelkű tanítványaira, vagy még kevésbé a Konvent valamely fanatikusára. Ami viszont a többi, nagyrészt autodidakta latin-amerikai gondolkodót illeti – nem voltak egyébként mások a korabeli európaiak sem –, őket inkább a franciák példája inspirálta, mint az Önöké.

Nem tudjuk, hogy a spanyol-amerikai függetlenségi mozgalom résztvevőinek szélesebb rétegeiben mely művek pallérozták az elmét, és melyek formálták a gondolkodásmódot, azonban ez a hiányosság szerencsére e drámai eseménysor főszereplőire nem vonatkozik. Tudjuk például, hogy San Martín el volt ragadtatva annak a Guibert-nek [4] a hadtudományi munkájától, akihez Lespinasse kisasszony szenvedélyes leveleit címezte, míg Guibert lelke – *Epiktétos kézükönyvecskéje*⁵ nyomán – a sztoicizmus sebezhetetlenné tévő tanait kutatta. Ami Bolíviát illeti, tudásvágya

³ Thomas Paine (1737–1809) angol politikus, újságíró, esszéista. 1774-ben áttelepült Philadelphiába és a független Amerikai Egyesült Államok komoly támogatójává vált. Művei nagy hatással voltak George Washington és Thomas Jefferson gondolkodására, hamarosan azonban összeveszett Washingtonnal és visszatért Angliába, ahol egy radikális hangvételű műve miatt halálra ítélték. Az ítélet végrehajtása előtt Franciaországba menekült és ott rövidesen a Nemzeti Konvent tagja lett. A jakobinusok uralma alatt elkerülte a guillotine-t és élete utolsó éveire visszatért az Egyesült Államokba. Leghíresebb munkái: *Common Sense*, *The Crisis*, *Az ember jogai*, *Az értelem kora*.

⁴ Patrick Henry (1736–1799) amerikai jogász, politikus, skót és angol felmenőkkel. Két alkalommal volt Virginia állam kormányzója, majd idővel a föderalizmus ellenzőjeként hallatta hangját. A francia forradalom irányváltását látva azonban visszatért a föderalizmus eszméjéhez, George Washington és John Adams támogatójaként.

⁵ *Epiktétos kézükönyvecskéje* egy, az i. sz. I–II. században írt rövid munka, amely a sztoikusoktól származó etikai tanácsokkal látja el olvasóit. A mű magyarul Sárosi Gyula fordításában jelent meg először, Kerényi Károly előszavával. Legutóbbi fordítása Steiger Kornél nevéhez kapcsolódik, aki remek értelmező tanulmányát is közreadta a kötetben: *Epiktétosz összes művei*. Budapest, Gondolat, 2014.

Bentham utilitárius doktrínáiból, a francia enciklopédisták felforgató eszméiből, Helvetius énközpontú metafizikájából, Hume szkepticizmusából, Jean-Jacques Rousseau melankóliájából és veszélyes szeszélyeiből, Spinoza etikájából, Holbach materializmusából, Hobbes racionalizmusából, valamint Montesquieu átfogó és határozott politikai látásmódjából táplálkozott.

Tekintve e széles körű tájékozottságot, nem is meglepő, hogy Bolívar, a nagy dél-amerikai harcos és államférfi, képes volt irodalmi köntösbe burkolva, igen emelkedett stílusban megfogalmazni nézeteit és eszméit. Azon a finom iróniával párosuló kritikai érzéken sem csodálkozhatunk, melyről Olmedo [5] tesz tanúbizonyságot igazán elbűvölő, *Junín* című pindaroszi daktilusban írt költeményében. A verselés szépsége feledteti a modoros stílust. Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy fel ne olvassak Önöknek egy oldalt Bolívar válaszleveléből, melyet költő barátjához írt e mű olvastán. Közben megjegyezném, hogy a levél Cuzcóban, az inka mesék és legendák birodalmának nevezett „Nap Földjén” íródott, alig egy évvel a Felszabadító dicsőségének csúcspontját jelentő ayacuchói csata [6] után. Figyeljék meg, hogy a körülmények dacára, milyen kedvesen évődve szól bárdjához:

„Ön ott tüzel ... ahol még egyetlen puskalövés sem dördült; Ön lángba borítja a földet az akhilleuszi kocsi tengelye és kerekei által szórt szikrákkal, habár az sosem gördült be Junínba. Az embereket, mint isteneket ábrázolja: belőlem Jupitert csinál, Sucre⁶ pedig Marssá lesz ... Mindannyiunk köré isteni és hősi árnyat von, ami védőszárnyával őrangyal módjára oltalmaz bennünket. Ön sajátos költői képzeletvilága által formázott meg minket azért, hogy a poézis birodalmát fikcióval és mesével bővíthesse; istenit bennünket, bár magasztalása csalóka, úgy tesz, mint a sas, mely Jupiter⁷ megbízásából magasba emelte a teknősbékát, hogy aztán hagyja lezuhanni a sziklára megalázva, összetörve tagjait: ugyanígy magasztalt fel Ön is minket, hogy a semmi mélységébe taszítson, mérhetetlen ragyogással vonva be a halovány hírnevet, amit szerény erényeink szereztek. Íme, Barátom, Ön Jupiter vilámlásával, Mars kardjával, Agamemnón jogarával, Akhilleusz lándzsájával s

⁶ Antonio José de Sucre (1795–1830) hadvezér, politikus, Bolívia második elnöke.

⁷ Jupiter, a sas és a teknős kapcsán valószínűleg két történetet kapcsolt össze. Egyrészt Ezópusz egyik tanulságos meséje, amelyben az ókori görög szerző elmondja hogyan került a ház a teknősök hátára. A történet szerint Jupiter (Zeusz) házasságkötése alkalmából nagy ünnepséget akart rendezni, amire meghívta az állatokat. Egyedül a teknős nem fogadta el a meghívást, mondván, nem szereti az ilyen mulatságokat, szívesebben marad otthon, hiszen nem létezik az otthonhoz fogható hely. Erre Jupiter büntetésként arra ítélte a teknősbékákat, hogy mindenhová vigyék a hátukon a házukat, míg világ a világ. A másik motívum feltehetően a híres athéni tragédiaszerző, Aiszkhülosz (i. e. 525–456) halálának ismert körülményeire utal, aki Szicília szigetén hunyt el, különös módon. Aiszkhülosszal ugyanis éppen ez a két állat végzett: a sas, amely a magasba emelt egy zsákmánynak kiszemelt teknősbékát. Egy nagy köre ejtve akarta összetörni a páncélját, hogy hozzájusson a húsához, de az véletlenül az éppen ott tartózkodó Aiszkhülosz fejére esett, mert – a történet szerint – a madár Aiszkhülosz kopasz fejét sziklának nézte a magasból.

Odüsszeusz bölcsességével sújt porba minket. Ha nem lennék ennyire jóhiszemű, s Ön nem volna olyannyira költő, még azt hihetném, hogy gúnyt akar űzni az Iliászból a mi szerény komédiánk szereplői által. De nem, ezt mégsem hiszem. Ön költő, s jól tudja, mit mondott Napóleon: a fenségéstől a nevetségesig csak egy lépés van, és bár Manolo és Cid⁸ közt fennáll a rokonság, mégsem egy töről fakadnak. Az amerikaiak az Ön versét úgy olvassák majd, mint Homérosz énekeit, egy spanyolnak viszont olyan lesz, mint Boileau A pulpitus⁹ című művének strófái.”¹⁰

Az imént idézett levélrészlet elég világos képet adhat Önöknek a függetlenség kivívásának korát meghatározó gyarmati nemzedék szellemi és erkölcsi kvalitásairól, nincs kétségem afelől, hogy ezekkel a tulajdonságokkal csakis egy művelt nemzet fia rendelkezhetek. Könnyen fogalmat alkothatunk ennek a generációnak a kivétel voltáról akkor is, ha arra gondolunk, hogy tagjai képessé váltak arra, hogy felzártsák a hazafias szenvedély lángját a Kolumbusz által felfedezett Újvilág felszabadítására. Ezt a hevületet pedig méltán tekinthetjük egyenrangúnak azzal, ami a mór uralom alatt álló Ibériai-félsziget visszahódítását kísérte. Ami azonban az egykori ibér gyarmatok függetlenedésének hajnala óta eltelt időszakot illeti, még egy teljes évszázad sem tűnik eléggé hosszúnak ahhoz, hogy a felfordulást követően az egész amerikai kontinensen rendeződjenek a viszonyok.

Persze nyilvánvaló, hogy amikor az ember művelt nemzetekről és hazafias hévről beszél, akkor mindig egy szűk kisebbségre gondol, amelynek érdemeit illetően a fent említett nevek – Bolívar vagy Andrés Bello – szolgálnak zsinórmértékül. Bello, a sokoldalú tehetség költőként élesen kritizálta azoknak a didaktikusoknak a XVIII. századi Franciaországban élvezett befolyását, akiknek szócsöve Delille¹¹

⁸ Manolo a XVIII. századtól a vidám, madridi fickó típusa, Ramón de la Cruz (1731–1794) bohózatai nyomán vált népszerű irodalmi alakká. El Cid a mórok elleni küzdelem XI. századi hadvezére, spanyol dalok és mondák hőse, történetét számos műben feldolgozták.

⁹ Nicolas Boileau-Despréaux (1636–1711) ismert komikus hőskölteménye. *La Lutrin* (A pulpitus) magyarul újabban Lothár László fordításában jelent meg 1961-ben, a budapesti Európa Kiadónál. Oliveira Lima furcsa tévedése, hogy angol nyelvű szövegében az *O Hyssope* (A szenteltvízhintő) című művet szerepelteti Boileau költeményeként, pedig az valójában a portugál Antonio Dinis da Cruz e Silva (1731–1799) főműve, bár *A pulpitus* erős hatását mutatja; 1768-ban íródott, és Párizsban adták ki először 1802-ben. Bolívar eredeti levelében szerző és cím helyesen szerepel.

¹⁰ Az Oliveira Lima által idézett Simón Bolívar (1783–1830) levél eredeti, spanyol nyelvű szövegét lásd <https://dilatarlapupila.wordpress.com/2014/09/22/cartas-de-bolivar-a-j-joaquin-de-olmedo/> (2015. 09. 22.) A szövegrész fordítása ez alapján készült.

¹¹ Jacques Delille (1738–1813) XVIII. századi francia költő, műfordító, az oktató célú és jellegű didaktikus költészet egyik legjelentősebb képviselője. Artois grófja, a későbbi X. Károly francia király (1824–1830) jóvoltából egy ideig Delille volt Saint-Séverin apátja, majd elhagyta az egyházi pályát, és a pápai diszpenzáció megszerzését követően meg is házasodott.

volt. Jogászként pedig ő fogalmazta meg az első törvényi alapelveket Dél-Amerika nemzetei számára. Akkoriban egyébként a jogi pálya volt az egyik legnépszerűbb, és a latin-amerikai jogtudósok nevéhez a liberális eszmék elterjesztése és meghonosítása mellett más gyakorlatias eredmények is fűződnek. De visszatérve Bellóhoz, nyelvészként ő állította össze a valaha írt legjobb spanyol nyelvtankönyvet, amit az új-spanyol filológia másik kiemelkedő alakja, a nemrég elhunyt, kolumbiai születésű Rufino Cuervo [7] beható ismereteivel kibővítve és korszerűsítve, újra megjelentetett. Ez a mű mindkettőjükkel kapcsolatban tanúsítja azt, amiről később bővebben is szólok majd, nevezetesen a hazájuk múltja iránti odaadást, ami főként a nemzeti nyelvhez való hűséges ragaszkodásban nyilvánult meg.

A különböző helyszíneken összeülő parlamentek több, tanulmányozásra érdemes dokumentumot is ránk hagytak, melyek a gyarmati kultúra iskolapéldáinak tekinthetők. A törvényhozó gyűlések számos tagja soha életében nem kelt át az óceánon; mindazonáltal az ülések jegyzőkönyvei bizonyítják, milyen műveltek és tehetségesek voltak. Ugyanakkor nem lehet nem észrevenni politikai gyakorlatlanságukból adódó gyermekségüket és naivitásukat sem.

Az elmúlt évben, Venezuelában újra kiadták az elszakadást kinyilvánító első kongresszus jegyzőkönyveit. Ezek arról árulkodnak, hogy a bátorság és a határozott magabiztosság nem volt éppen jellemző ezen az alkotmányozó gyűlésen. A Tucumáni Kongresszus [8] nélkül azonban az argentin konföderáció teljesen széthullott volna, tökéletesen igazolva Bolívar tételét: Spanyol-Amerikában egy nagy királyságot fenntartani igen nehéz volt, de egy nagy köztársaságot egyenesen lehetetlen. Brazíliában az 1823-as alkotmányozó gyűlést [9] mint zendülő testületet feloszlatták ugyan, hiszen irigylésre méltó volt a cselekvési szabadsága, míg a császár iránt tanúsított hűsége igencsak kétséges, mégis azok, akik elfogulatlanul szemlélik dokumentumait, akár az ideális parlamenti modellt is felfedezhetik benne, egyrészt kétségtelen hazafisága, másrészt világos politikai koncepciója miatt.

Az ott kidolgozott alkotmánytervezet szolgált alapul ahhoz a véglegesített változathoz, amit a császárság első államtanácsa készített elő és amit az uralkodó végül jóváhagyott, majd a helyhatóságok országsszerte elfogadtak, persze ez csak azután történhetett meg, hogy töröltek belőle mindent, ami demokratikus vadhajításra emlékeztetett. Az alkotmány mégis megőrizte a liberalizmus szellemét, ami oly fényesen ragyogott akkoriban, s aminek lángját csak egyre inkább szította a kioltására törekvő reakció. Ez a liberális szellem markánsan megmutatkozott a vallási toleranciában, ami egész Latin-Amerikában átvette a hagyományos fanatizmus helyét, bár valójában ez utóbbi sosem volt annyira általános vagy vakbuzgó, mint amilyennek sokan megpróbálták beállítani. A következő, éleslátásra valló megállapítás Bolívertől származik: *„Egy politikai alkotmány semmiféle vallásos világnézetet nem írhat elő... A hit lelkiismeret dolga. A Vallásra vonatkozó bármely törvény megbénítja a Lelkiismeretet, mert kötelezővé teszi, s ezzel minden érdemet elvesz a vallás alapját képező Hittől.”*

Érdekességként jegyzem meg, hogy a parlamentekre, melyeken a független Latin-Amerika alaptörvényeit megalkották, nem Önök, észak-amerikaiak gyakorolták a legdöntőbb erkölcsi hatást, hanem közvetlenül a franciák. Alaptörvényeink az

enciklopédistáik legfényesebb győzelmei közé tartoznak. A gondolkodás emancipációja, ami megelőzte a politikáét, az ő reformer szellemük és munkáik hatására valósult meg – nevezetesen Rousseau naturalista teóriáinak, Diderot szenvedélyes doktrínáinak és d’Alembert negativista szintéziseinek befolyása alatt – ezek fordították mozgalmainkat, néha saját polgártársaink idegenkedése ellenére is, a függetlenedés irányába, mert felfedték, hogy a gyarmati uralom legalább annyira jelent szellemi, mint adminisztratív alávetettséget.

Ahogy már említettem, a latin-amerikai reformerek és társadalmi közegük nem mindig voltak harmóniában egymással. Ez jelentette az első nehézséget, amivel a függetlenség híveinek meg kellett küzdeniük, amikor szabadulni próbáltak a harmadik gyarmati évszázad szellemi és erkölcsi stagnálásának bilincseiből, melyek a harcok és a szervezetlenség, majd a voltaképpeni gyarmatosítás korszakában kerültek rájuk.

Francisco García Calderón¹² találóan nevezi ezt az időszakot „amerikai közép-kornak”, mivel – a felszín alatt zajló intenzív forrongás miatt – valóban élénken emlékeztet arra a történelmi periódusra. Más metaforával élve: a nyugtalanság olyan, mint a víztükör csendes felszínén futó láthatatlan áramlatok, melyeket nem vesz észre hétköznapi szemlélő, ám melyek elegendő erővel rendelkeznek ahhoz, hogy a viszonylag nyugodt tengert féktelenné korbácsolják. Aztán láthatjuk, amint hatalmas hullámok kerekednek – a humanizmus és a reformáció hullámai –, melyek baljós nyugtalansága a katolicizmus és az abszolutizmus ellentámadása dacára sem csillapul, sőt az 1789-es förtetegbe torkollik, ami Latin-Amerikában is érezteti majd hatását, mint egy távoli, heves vihar visszfénye.

A birodalmi tengerentúlon, ahogy az Ibériai-félszigeten a katolicizmus, sőt az abszolutizmus védelme is egy speciális intézmény, az inkvizíció feladata volt, bár ez Portugál-Amerikában tulajdonképpen nem működött; akinek csak annyi volt a bűne, hogy zsidónak született, vagy akit eretneknek nyilvánítottak, azt a Portugál Királyságba szállították, hogy ott ítéljenek felőle. Az oktatást a skolasztika uralta, ami ahelyett, hogy a szellemi igényeket kielégítette volna, csupán felesleges okfejtésekkel és üres retorikával töltötte meg a tudásvágytól fűtött fejeket.

Következésképpen Johannes Duns Scotus, középkori angol skolasztikus és Aquinói Szent Tamás voltak a legfontosabb szerzők, akik az anyaország egyetemének közvetítésével eljutottak a spanyol-amerikai egyetemekre is, bár Descartes és Locke, a racionalizmus és a szenzualizmus képviselői sem voltak ismeretlenek az Újvilágban, és eszméiket valószínűleg tanulmányozta Gamarra atya [10] is a XVIII. századi Mexikóban.

Az európai szellemi fejlődés hatása jelentkezett mind Spanyolországban, mind Portugáliában, de gyarmataikra már kevésbé tiszta formában jutott el, csupán a reflexió visszatükröződéseként. Mindazonáltal, ahogy Francisco García Calderón megállapítja egy, a latin-amerikai szellemi irányzatokról szóló kiváló tanulmányában, melyet a Heidelbergi Filozófiai Kongresszuson (1908) adott elő, s mely beke-

¹² Francisco García Calderón (1883–1953) perui filozófus, történész. Alább említésre kerülő kötete *Profesores de idealismo* címmel 1909-ben jelent meg.

rült az *Idealizmus professzorai* című kötetébe is: a természetjogi iskola olyan új eszméket fogalmazott meg az indiánokkal kapcsolatban, melyekkel alapvetően megváltoztatta a korábban róluk kialakult képet; a XVIII. század vége felé pedig a gyarmatokon megjelenő munkák már a karteziánus szkepticizmust, valamint Newton tudományos felfedezéseit is tárgyalták és magyarázták.

Ez alatt az idő alatt olyan társadalmi fejlődés ment végbe, mely különösen fontos előkészülete lett a politikai változásoknak, táptalaján meggyökereztek a francia filozófusok eszméi a gondolatszabadságról és a demokráciáról. Ezek a radikális, időnként erőszakosan hirdetett nézetek jobban megfelelték azoknak, akik készen álltak a forradalmi ideák befogadására, mint Washington, Adams vagy Hamilton higgadsága, vagy Jeffersoné, aki nem hiába volt Franklin kortársa és honfitársa, egészséges nyugalma és józan gondolkodása által felülemelkedett az európai hóbortokon.

A gyarmatok a cádizi és a lisszaboni birodalmi parlamentbe olyan férfiakat delegáltak, akik a legnagyobb mértékben nevelkedtek, még ha a napóleoni rendcsinálás némileg kiábrándította is őket; feladatuk pedig az volt, hogy szűkebb hazájuk sajátos kultúráját és igényeit képviseljék. Feltűnően nagy szerephez jutottak mindkét parlamentben, melyek forradalmi hevülettel láttak munkához, a gyakorlat azonban megmutatta, hogy nagyon is konstruktívan működtek.

A brazil küldöttek, akik 1821-ben mandátumot szereztek a portugál alkotmányozó gyűlésen [11], a Birodalom parlamentjének nagyobbik felét alkották. Mégsem voltak képesek arra, hogy az üléseken végig részt vegyenek, sem arra, hogy élőszóban, bölcs érveléssel a legvégsőkig védelmezzék nemzetük jogait, hiszen félszigeti képviselőtársaik durva viselkedése és a lisszaboniak zaklatásai kibírhatatlaná váltak számukra. A tengerentúliak előtt egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a Birodalom hamarosan kettészakad. Minél inkább igyekezett az egykori anyaország új, brazil társkirályságát¹³ a korábbi gyarmati függőségbe visszahelyezni, annál inkább mélyült közöttük a szakadék, míg végül kenyértörésre került sor. Ilyesféleképpen próbálták a liberális portugálok a szabadságeszmét a gyakorlatban érvényesíteni.

Spanyolországban kissé más volt a helyzet. Egyrészt a gyarmatok még a legmélyebb válság idején is hitet tettek a birodalmi egység megőrzése mellett, ellenállva a francia ügynökök, például Sassenay márki¹⁴ csábításának, akit Napóleon küldött Buenos Airesbe, Liniers [12] alkirálysága idején; és annak a 90 millió összegnek, amit a félszigeti háború költségeinek kompenzálására ajánlott. Másrészt, igaz ugyan, hogy a Spanyol Királyság gyakorlatilag elutasította, hogy elismerje az anyaországiak és az amerikaiak közötti, teljesen jogosnak tekinthető politikai és polgári egyenlőség megadását; és az is igaz, hogy biztosította a cádizi kereskedő-

¹³ 1815-től a birodalomrészek lényegében egyenrangúvá váltak Portugália, Brazília és Algarve Egyesült Királyságán belül. LILÓN et al. 2013, 208.

¹⁴ Claude-Henry-Étienne Bernard de Sassenay (1760–1840) francia katonatiszt és politikus, akit 1808-ban Napóleon azzal küldött el a La Plata-i alkirályhoz, Santiago de Liniers-hez, hogy vegye rá, ismerje el királyának I. (Bonaparte) Józsefet. A diplomáciai misszió sikertelenül zárult.

ket, hogy visszavonja a szabadkereskedelmi megállapodásokat a gyarmati területek és más országok között; mégis, érzékelhető volt némi engedékenységgel Spanyolország részéről, legalábbis a gyarmatok bizonyos törekvései iránt, és ez a szimpátia alkalmanként még hivatalos dokumentumokban is kifejezésre jutott.

Míg Portugáliából féltékenyen figyelték, hogy a monarchia székhelye Brazíliába került át, és hogy a király láthatólag meglehetősen szívesen tartózkodott ott, addig a spanyol birodalmon belül a közös ellenség, a legitim uralkodó hiánya és az idegen uralomnak való alávetettség – részben mint valóságos, részben mint fenyegető veszély – a gyakorlatban szorosabbra fűzte a kapcsolatot az anyaország és a gyarmatok között. Ami azt illeti, 1810-ben még sok félszigeti is abban a hitben élt, hogy a régi Spanyolország függetlensége végleg elveszett; a cádizi régenstanács¹⁵ felállításakor mégsem vették figyelembe a gyarmatok véleményét vagy szavazatát (az amerikai birodalomrészek éppen emiatt váltak ellenségessé ezzel az intézménnyel szemben). Pedig a caracasi nyilatkozat¹⁶ a lehető legvilágosabban leszögezte: mivel a tengerentúli spanyolok nem egyszerű gyarmati, hanem teljes jogú spanyol alattvalóknak tartották magukat, számítottak rá, hogy képviselőket kapnak a monarchia válsága idején, a szuverenitást átmenetileg gyakorló testületben.

A cádizi *cortes* spanyol-amerikai küldöttei – a fentiek szellemében – kezdetben talán szerencsésebb helyzetben voltak, mint a brazil delegáció tagjai Lisszabonban. Az előbbieknél sikerült az ellentétes álláspontok között lavírozva, a hatalmi mérleg nyelveként működniük, ahogy az Ír Pártnak is a jelenlegi brit alsóházban, a hasonló kérdéskört érintő *Home Rule*¹⁷ tárgyalásakor.

A tengerentúli képviselők természetesen a liberálisokkal szavaztak az átfogó, közérdekű reformokat érintő kérdésekben, míg a praktikus, napi ügyekben időnként az ellenpárttal működtek együtt. Egy spanyol történész szerint támogatásuknak mindig megvolt az ára, már előre kialkudták az ellentételezést, de gyakran olyasmit követeltek, amit aztán nem lehetett teljesíteni. Ez úgy is értelmezhető, hogy a szavazat-üzlettől azt remélték, hogy parlamenti keretek között érhetik el hazájuk, vagyis az új országok számára mindazt, amiért később a felkelők a fronton harcoltak. Tény, ha az ekkor sürgetett reformok már korábban megvalósulnak, az jelentősen késleltette volna a függetlenedést, mivel az ilyen reformok erősítik a politikai kötelezettségeket, mint ahogy például Kanadát és Ausztráliát is a Brit Koroná-

¹⁵ 1810. január 31-e és szeptember 24-e között, a franciák által lemondott uralkodó távollétében egy öttagú testület gyakorolta Spanyolországban az államfői jogokat. Legfontosabb intézkedése az volt, hogy egybehívta a cádizi *cortes*-t, ahová (ha a régenstanácsba nem is) az amerikai területek képviselői is meghívást kaptak. CORTÁZAR–VESGA 2001, 292–306.

¹⁶ A caracasi Legfelső Tanács 1810. április 19-i ülésén kiadott nyilatkozata.

¹⁷ A *Home Rule* Írország autonómiáját szabályozó törvény volt, melyet évtizedeken átnyúló viták során dolgoztak ki és fogadtak el. Az elsőt az alsóház 1886-ban elutasította, a másodikat a Lordok Háza vétőzta meg 1893-ban, az 1914-ben meghozott harmadik törvényt előbb az első világháború kitörése, majd az 1916-os húsvéti felkelés miatt felfüggesztették. Az 1920-as negyedik törvény hozta létre mai formájában Észak-Írországot és az Ír Köztársaságot.

hoz kötik. Azonban a történelem lapjai azt rögzítik, ami megtörtént, és nem azt, aminek meg kellett volna történnie. A spanyol regényíró, Pérez Galdós¹⁸ *Nemzeti epizódok* című sorozatának egyik szép kötetében teremt egy szereplőt, akinek célja, hogy úgy írja meg Spanyolország történetét, ahogyan az a legideálisabban alakulhatott volna. (Oliveira Lima utólagos megjegyzése itt: Az USA vonatkozásában a történelem feldolgozásának ugyanezt a szépirodalmi formáját alkalmazta sikerrel – bár valamivel kevesebb fikciós elemmel – az Önök Edwin Markham-je által összeállított *Az igazi Amerika regénye* című sorozat.) Ám a Don Quijote-i álmodozás nem vezet sehova. Ez az elképzelt történet, a felelősségre vont és golyó általi halálra ítélt VII. Ferdinándot is megjeleníti. Úgy ábrázolja, mint aki a kivégző osztag elé vonulva az utókor ítélőszékéhez fellebbez. De mennyire más volt a valóság: a hit-szegő király a népképviselőt bevezetésére tett valamennyi kísérletet elfojtotta. Ami a cádizi *cortest* illeti, sok szempontból különbözött a régi spanyol *cortest*től. Mivel ez utóbbi – akárcsak Portugália hasonló intézménye – valójában sohasem képviselte az egész országot, csupán a kisebb-nagyobb városokat, a céheket vagy azokat a magánszemélyeket, akik érdemeik alapján, vagy az uralkodó kegyéből jutottak kiváltsághoz. Ugyanakkor a régi időkben sokan voltak, akiknek másokat kellett szolgálniuk, olyanokat, akik rendelkeztek képvisellel a *cortes*ben, és így mentességeket és privilégiumokat biztosíthattak maguknak, befolyásolva ezáltal a társadalmi egyensúlyt. Az ibériai országgyűléseken a legnagyobb újdonság tehát a népszuverenitás elvének elfogadása volt, amit a cádizi és a lisszaboni parlament egyaránt kinyilvánított. Tulajdonképpen ennek a szuverenitásnak az elfogadása mutatkozott meg a spanyol *cortes* első határozatában is, mellyel érvénytelenítette és megsemmisítette a spanyol korona átengedését Napóleonnak, „nem csupán az igazságtalan és jogtalan bayonne-i alkotmány¹⁹ kierőszakolt jellege miatt, hanem legfőképpen azért, mert ezt diktálja a népakarat”. A spanyolok tehát végső soron nemzetük méltóságának, becsületének és szabadságjogaiknak a helyreállításáért szálltak síkra, amikor saját monarchiájukat kívánták restaurálni.

Spanyolországban VII. Ferdinánd úgy reagált a parlament reformtörekvéseire, ahogy máskor is szokott vészhelyzetben, tehát képmutatóan és rosszindulatúan,

¹⁸ Benito Pérez Galdós (1843–1920) a XIX. századi realista regényírás egyik legkiemelkedőbb képviselője, 1897-től a Spanyol Királyi Akadémia tagja. 1912-ben irodalmi Nobel-díjra jelölték. Több műve magyarul is megjelent: *Egy spanyol leány története* (1881), *Doña Perfecta* (1903), *Misericordia* (1919), *Zaragoza ostroma* (1907), *Cádiz* (1984). Hivatkozott sorozata, az *Episodios nacionales* (Nemzeti epizódok), melyet 1872 és 1912 között publikált, öt ciklusba rendezve 46 történelmi regényből áll, és a XIX. századi spanyol történelem krónikájaként mutatja be a hétköznapi élet sajátosságait és az ország történetének kiemelkedő eseményeit.

¹⁹ 1808. május 5-én, a franciaországi Bayonne-ban található Marracq kastélyban a fogságba esett IV. Károly királyt (1788–1808) és a trónörökösöt, Ferdinándot (1774–1833, uralkodott: rövid ideig 1808-ban, majd 1813–1833 között) lemondatták a spanyol trónról Bonaparte Napóleon javára, aki uralkodói jogait átruházta bátyjára, Joseph-re (I. József néven Spanyolország királya 1808 és 1813 között). Az új király népének francia mintájú alkotmányt adott. CORTÁZAR–VESGA 2001, 292.

Portugáliában pedig a nála összehasonlíthatatlanul intelligensebb és jószívűbb VI. János²⁰ nem volt elég határozott ahhoz, hogy elhárítsa a demagógok túlkapásait, sem ahhoz, hogy féken tartsa az abszolutista reakciót. Veleszületett jellemgyengesége éppen ekkor vált a legnyilvánvalóbbá. Végeredményben talán e két uralkodó kormányzati módszerei vagy személyiségükben gyökerező ösztöneik, melyek hajlíthatatlan patriotizmust kényszerítettek rájuk, odavezettek, hogy a politikai méltányosság hangja mind a spanyol, mind a portugál udvarban süket fülekre talált; pedig, ha hallgattak volna rá, az egyaránt előnyös lehetett volna mindkét ország számára. A spanyol gyarmatok függetlenné válásának véres körülményei és a belőlük származó gyűlölködés hatással voltak Brazíliára is. Ez a döntő fontosságú eseménysor alapvetően határozta meg az itteni emberek lelkiállapotát (zaklatottságuk jellege igen hasonló volt, csupán az intenzitás tért el Spanyol- és Portugál-Amerikában), és ebben kell keresnünk a XIX. századi Latin-Amerika sajátos szellemiségének gyökereit. Az anyaországok és amerikai gyarmataik elválását befolyásoló tényezők között ugyanakkor igen fontosnak tartom megemlíteni annak szerepét is, hogy a latin civilizáció mindvégig jelen volt a tengerentúlon. Gondoljunk akár a gyarmatlakók szenvedélyes temperamentumát tükröző, egyedi irodalmi kifejezőmódokra, akár azokra a helyi hagyományokra, melyek a fiatal országokban már jóval korábban meghonosodtak.

A spanyolok leszármazottainál, akik harcias természetűek voltak és kitartó küzdelmet folytattak a függetlenségükért, erősen érvényesült a hősiesség kultusza. Olmedónak a juníni és az ayacuchói győzelmet megéneklő strófái annak a költészeti iskolának a remekei, melyet a hazafiaság teremtett. Ennek az irányzatnak legjelesebb prózai alkotása *A hősiességek Venezuelája*. Briliáns szerzőjét, Eduardo Blancot [13] szülőföldjén már életében is dicsőség övezte. Ezekben a művekben Bolívar alakja – mint eposzi hős – a közelmúlt emlékéit idézi, azt az időt, amikor a spanyolokra már megvetéssel tekintettek. „*Harcra fel a bitorlók ellen!*” – biztatja Huayna Capac inka [14] a győzteseket, mikor megjelenik előttük azon a juníni éjszakán.

„Talán tartozunk nekik valamiért?

a szellem világosságáért, szokásokért, törvényekért vagy a vallásért?

Nem voltak-e ostobák, romlottak, / kegyetlenek és babonások is!

Hitük miféle? Krisztus-hit volna? ... Blaszfémia!

²⁰ VI. János (1767–1826) portugál király (1816–1826) valójában már 1792-től ő uralkodott, régensi minőségben, édesanyja, a bomlott elméjű királynő, I. Mária helyett (a trónon 1777–1816). A napóleoni háborúk alatt sem volt hajlandó felrúgni a Nagy-Britanniával fennálló szövetséget, 1807-ben családjával és udvarával inkább Brazíliába menekült a francia csapatok elől. Az Atlanti-óceánon átkelve először Bahiában kötött ki, majd innen indult tovább Rio de Janeiróba. Koronázására is itt került sor 1818-ban. 1821-ben tért haza a portugál *cortes* hívására. Brazília ez után nem sokkal elszakadt Portugáliától, az önálló ország uralkodója 1822-től I. Péter császár néven VI. János idősebbik fia lett. SARAIVA 2010, 241.; SZILÁGYI 2012, 83.

*Vér, sebes ólom és láncok, ezek voltak / szentséges szentjeik, amiket magukkal hoztak.*²¹

A portugálok utódai természetüknél fogva inkább szentimentálisak voltak, függetlenségüket békésebb eszközökkel harcolták ki, és náluk az irodalom indianista irányzata²² vált meghatározóvá, ami a vadember alakját idealizálta mint hőstípust. Persze, ez a szemlélet Spanyol-Amerikában sem volt teljesen ismeretlen, hiszen számos kiváló költőt, köztük az ecuadori Juan León Merát is megihlette, példa erre *A Napszűz, indián legenda* [15] című műve. Azonban sehol máshol nem volt ez az irányzat olyan erős, mint Braziliában, ahol szinte minden jelentős szerző munkásságát befolyásolta, így Gonçaves Dias költészetét, illetve José de Alencar [16] prózáját – és ahol idővel a nemzeti irodalom becses sajátosságává vált, legalábbis a romantika különösen termékeny időszakában. Gonçaves Dias verseiben az indián érzelmvilág természetesebben, spontánabb formában mutatkozik meg, talán mert a költő ereiben portugál és indián vér is csörgedezett, míg José de Alencarnál, akinek felmenői között csak európaiak voltak, mindig érezhetünk egyfajta sablonosságot és mesterkéltséget, bár prózája így is igen kifejező. Azonban mindkettejüknél ugyanazzal a hatással találkozunk, azzal, amit az egyik legszakavatottabb brazil kritikus, José Veríssimo [17] a következőképpen határoz meg *Tanulmányok a brazil irodalomról* című művének valamelyik kötetében:

„Ez az első alkalom, hogy költészetünk magába szívja esőerdeink pikáns, lágy illatát, a vidék levegőjét, szerelmi szenvedélyeink, bánatunk érzéki szentimentalizmusát... valami olyasmit, ami tényleg a sajátunk – népköltészetünket, balladáinkat, és ezek beívódva a magas költészetbe, érzelmekkel és melankóliával töltik meg azt. Eleinte a bennszülöttek eszményítése csupán együttérzést ébresztett lelkünkben e nehéz sorsú teremtmények iránt, majd a túlzásokat kedvelő romantika már egyenesen lovagias és dicső tulajdonságokkal ruházta fel őket.”

A fent említett brazil szerzők hazájukban a romantika legnagyobb alakjai voltak. Mindkettő stílusa művészi és csiszolt, jól mutatja purizmusukat, valamint azt, hogy milyen mesterien kezelték a portugál nyelvet. A tiszta irodalmi formák használatában mutatkozó buzgalom egyébként megfigyelhető mindkét, újvilági ibér irodalom esetében, legalábbis egy ideig. Később aztán az elszármazott portugálok körében az anyaország öröksége fokozatosan veszített jelentőségéből, míg a tengerentúlra került spanyolokat a közös óhazához fűző kötelékek továbbra is szorosan tartották.

²¹ A magyar fordítás a spanyol eredeti alapján készült: OLMEDO 2015.

²² Az indianista irányzat a XIX. századi brazil irodalom egyik jellegzetessége. Az indianista regényírás képviselői műveikben idealizálták a dél-amerikai indiánok hétköznapiját és egyszerű életvitelét. Melankolikus és merengő hangvételű regényeiket áthatja a nosztalgia, a természet iránti tisztelet, valamint a vágyakozás (portugál nyelven *saudade*) érzése. Bővebben lásd PÁL 2000, 39–42. Spanyol-Amerika vonatkozásában lásd SCHOLZ 2005, 183–193.

Itt persze pusztán szellemi és nem politikai természetű kötelékekre kell gondolni. A spanyol-amerikai háború – ami a spanyol álláspont szerint az erősebb fél agressziója volt a gyengébbel szemben – végső soron csak tovább erősítette a kötődést, és elmélyítette a mindenképpen tiszteletre méltó gyermeki ragaszkodást. Az összetartozás érzése még akkor sem tűnt el nyomtalanul, mikor Spanyolország és lázadó gyarmatai véres háborúja (sokáig igen élénken élt ennek az emléke) a két fél viszonyát hosszú időre erős gyanakvással és gyűlölködéssel terhelte, az anyanyelv szeretete maradt meg csupán, ez maradhatott csak az óhaza iránti rejtett odaadás egyetlen nyílt kifejezőmódja.

A hajdani irodalmárok, akárcsak a maiak, éberem öröködték a szépséges érettség állapotában lévő anyanyelv felett, aminek tisztaságára szerintük fenyegető veszélyt jelentett az egzotikus környezet, ahová elkerült. Olyannyira így gondolták ezt, hogy a spanyol nyelv művelése, ápolása céljából alapított tengerentúli akadémiák magukat nem is független szervezeteknek, inkább a Spanyol Akadémia részének tekintették, és szoros szellemi kapcsolatokat alakítottak ki vele. A briliáns perui költő, Santos Chocano [18] *Amerikai lélek* című verseskötetének a spanyol királyhoz címzett ajánlásában határozottan kijelentette, hogy Cervantes anyanyelve még Kolumbusz karjánál is nagyobb szolgálatot tett az uralkodónak a termékeny Édenkert megszerzésében, és lelkesedésében hozzátette, hogy Nyugat-India fiai háromszáz éve úgy tekintenek a *Don Quijote* szerzőjére, mint legkiválóbb alkirályukra.

Napjainkban Brazíliában a nyelvtisztaság hagyománya közel sem ilyen fontos: pontosabban fokozatosan halványul a jelentősége a szellemi emberek körében, azonban néhányukról itt mégis meg kell emlékezni. Mivel a Rio de Janeiró-i Irodalmi Akadémia francia mintára jött létre, inkább a nyelv brazíliai jövőjének szentelte magát, mintsem a régi portugál ápolásának, pedig oly nagyságok tartoztak köztük,²³ mint Ruy Barbosa [19], aki mestere volt az európai elődöktől örökölt nyelv minden titkának, ismerte csínját-bínját, sajátosságait, különböző hangnemeit és kifejezőmódjait. Barbosát bátran egyenrangúnak tekinthetjük a XVII. századi nagy jezsuitával, Antônio Vieira atyával [20], akivel nyelvi leleményesség dolgában méltó vetélytársak lehettek volna, bár több volt bennük a közös egyéni képességeiknek köszönhetően, mint portugál származásuk azonossága miatt.

Brazíliában a legkorábbi portugál lexikográfus, Moraes Silva [21], bár még a gyarmati időkben működött, manapság is szaktekintélynek számít. Neki köszönhetően vált hozzáférhetővé Bluteau abbé [22] terjedelmes, tudományos műve. Az ország függetlenné válása után pedig Maranhão tartomány nyelvészei tettek szert megérdemelt hírnévre. Hiszen ekkoriban már terjedőben volt az a gondolat, miszerint egy új nemzetnek nem pusztán saját irodalommal illik rendelkeznie, hanem jól megkülönböztethető nyelvvel is. Az irodalom pedig a korszak politikai arzenálja számára segített fegyvert kovácsolni a korábbi anyaország ellen; olyan fegyverré vált, amivel harcolni lehetett Portugália még megmaradt morális befolyásával szemben.

Az efféle ellenséges érzület sokkal kevésbé volt jellemző a spanyol eredetű nemzetek esetében, ugyanis ezek közös irodalmi múltjukban egyéni vonásaik leg-

²³ Manoel de Oliveira Lima 1897-től maga is tagja volt az akadémiának.

szilárdabb fundamentumát lelték meg. Sőt, ha nemzetközi politikai kitekintésben vizsgáljuk e közös alapot, megállapíthatjuk, hogy abban egy jövőendő Ibér-amerikai Unió csíráját vélték felfedezni. Akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy ez a szellemi téren meglévő harmónia mindig abba az irányba hatott, hogy ellensúlyozza a politikai szétesés következményeit.

Ennek a felfogásnak talán a valaha élt legjelentősebb képviselője a néhai kiváló nyelvész és hazafi, a korábban már említett Rufino José Cuervo [23] volt, akit ugyanakkor megkérdőjelezhetetlen hazaszeretetet fűzött szülőföldjéhez, Kolumbiához. A régi és a modern spanyol irodalom elmélyült kutatójaként, *A kasztíliai spanyol nyelv szerkezetének és szabályrendszerének szótára* című híres munkájában csodálatra méltó tanulmányt írt anyanyelvéről, annak gazdagságáról, szabályairól és különlegességeiről, s amellet, hogy elfogadta a megkerülhetetlen amerikai provincializmust, felvállalta a spanyol nyelv eredeti karakterének védelmét is.

Habár műve nem ezzel a céllal íródott, Cuervo határozottan állást foglalt benne korábban hangoztatott, személyes meggyőződésével szemben, ami abban állt, hogy a spanyol nyelv egyszer ugyanarra a sorsra jut majd, mint egykor a latin, mely több neolatin nyelvre szakadt, ezek provincializmusa pedig megszüntette a kifejezőmód régi egységét. Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy a Cuervo által vont párhuzamot az Amerikai Egyesült Államokban, illetve a Nagy-Britanniában beszélt angol nyelvre vonatkozóan sem tartom szerencsésnek, mivel úgy gondolom – bár lehet, hogy tévedek –, a művelt emberek körében, ezekben az országokban is érzékelhető a filológiai megközelítés iránti fogékonyság. Annak ellenére, hogy ez a fogékonyság csak egy szűk értelmiségi körre jellemző, még lehet belőle uralkodó irányzat is, sőt, éppen azért válhat azzá, mert a diadal mindig a bátor keveseké.

Az említett nyelvek sorsában inkább az a közös, hogy mindegyik kötődik a nemzeti eredet tanulmányozásához. Ez az, ami kapcsolatot teremt a közös sajátosságok, vagyis a távolból érkezett vonások és az egyedi, lokális vonások között, keresztezve a nemzeti érzést a lokálpatrióta hazafisággal. Mindez a perui költőnél, Santos Chocanonál szép és hatásos szintézissé emelkedik, mikor verseit indo-spanyolnak nevezi, önmagát pedig „Amerika költőjének” titulálja, s valóban méltó is erre a címre, amint egy másik nagyszerű új-spanyol költő, Rubén Darío [24] írta róla:

„Peruiként magáénak mondhatja az Amazonast, s az Andokat,
Verseiben mindig megénekli a legmagasztosabb dolgokat!
Don Quijote módjára képzeletben vívott csaták mezeire megy,
Sorsát Amerika szeretete, Spanyolhon csodálata pecsételik meg.”²⁴

²⁴ Részlet Rubén Darío (1867–1916) nicaraguai költő, újságíró és diplomata előszavából, amelyet extravagáns perui kollégája, José Santos Chocano (1875–1934) *Alma América. Poemas indo-españoles* (Amerikai lélek. Indo-spanyol versek) című, mintegy száz költeményt tartalmazó szonett-gyűjteményéhez írt. A versrészlet eredeti, spanyol szövege: „Él tiene el Amazonas y domina los Andes: / ¡Siempre funde su verso para las cosas grandes! / Va, como Don Quijote, en ideal campaña: / Vive de amor de América y de pasión de España.” (A versrészlet műfordítását a spanyol eredeti alapján Katona Brigitta készítette.)

A spanyol-amerikai költészet ily elhivatott képviselői – minden hagyománytisztelőjük ellenére – felülmúlták a korabeli spanyol lírát, miközben markánsan egyedivé formálták művészetüket. Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy mintáik nem kizárólag az Ibériai-félszigetről valók. Hiszen a XIX. században egész Latin-Amerikában a francia szellem befolyása volt az uralkodó, a politikában éppen úgy, ahogy az irodalomban, a költészetben éppen úgy, ahogy a filozófiában.

Lamartine-t, Alfred de Musset-t és Victor Hugót szabadon másolták a tengerentúlon, már, ami érzelmességüket, tüzes érzékiségüket és briliáns kifejezőkészségüket illeti. Benjamin Constant – abban az időben, amikor a Guizot-féle doktrinerek is – liberalizmust és alkotmányosságot hirdető, szigorú elveinek bélyegét nyomta rá a brazil monarchiára, és több olyan országban hivatkoztak rá minduntalan, ahol a katonai anarchia vált a politikai törekvések nyertesévé. Ekkortájt – azok, akik engedtek a tiszta spiritualizmus és az elegánsan ékesszóló stílus csábításának – Victor Cousin eklekticizmusát választották legkedveltebb filozófiai irányzatuknak. E nagyra becsült bölcselő szellemi örökösei (Émile Saisset, Janet és Jules Simon, valamint a pozitívista Auguste Comte) gondolkodásán keresztül a későbbiekben is hatott, a spiritualizmussal válllvetve hódított, és számos lelkes követőre talált a tengerentúlon, kialakítva a latin-amerikai mentalitás sajátos, ugyanakkor szigorúan ellenőrzött kereteit.

A brit befolyás nyomait nem nehéz felfedezni. Elég Andrés Bellóig, a Thomas Reid és Dugald Stewart-féle skót spekulatív iskola követőjéig visszamennünk, vele kapcsolatban García Calderón világitott rá azokra a sajátosságokra, amelyek általában az angolszász filozófusokra jellemzőek: a jó ítélőképességre – amit az egyik híres portugál satíraszerző józan észnek nevezett –, a morális sztoicizmusra és az elemzőkészségre. Érintőlegesen meg kell említenünk ezen a ponton Stuart Mill nevét is és a képviseleti kormány kritikáját, valamint Herbert Spencer evolucionizmusát. Az evolucionizmus népszerűsége a szellemi életre gyakorolt hatás tekintetében vetekedett a pozitívizmussal. Valamivel később pedig a társadalmi problémák iránti érzékenység került előtérbe a túlzott individualizmussal szemben és lírai formájában romantikusra színezett minden politikai és irodalmi megnyilatkozást a XIX. század első felében.

Az új, kezdetben gyenge és bizonytalan szellemi áramlatok felszínre hozták az emberbaráti érzelmeket, ezek összhangba kerültek részint a társadalmi igényekkel, másrészt a haladást követelők kitörő lelkesedésével, mindez azonban nem volt más, mint az idealizmus egy újabb szakasza; az új eszmék szembehelyezkedtek minden tradícióval, nyíltan vallásellenes jelleget öltöttek, szigorúan elkötelezve magukat a tudományosság mellett. Latin-Amerika-szerte olyan elkeseredett harc kezdődött Vallás és Tudomány között, hogy senki sem hitt a hamarosan beköszöntő megbékélésben, amit annál is nehezebben lehetett előre látni, mert ezekben az országokban régi ellentét feszült a szabad gondolkodás és a dogmák között.

Ahogy ma már lehetetlen lenne olyan kormányt működtetni, mint amelyet García Moreno [25] vezetett Ecuadorban az inkvizíciószerű dogmatizmus támogatásá-

ra, úgy még kevésbé feltételezhető, hogy újra megtörténjen, amit Juárez²⁵ tett Mexikóval: hogy valaki erővel próbáljon egy mélyen hívő nemzetet szabadgondolkodóvá formálni és világias zsarnokságot plántálni az egyházi despotizmus helyébe. Ennek a rendszernek a merevségén különben nincs mit csodálkozni, mivel Mexikó Juárezi átalakításának elméletét a pozitívizmus diktálta, melynek befolyása egyébként érzékelhető volt egész Latin-Amerikában, azon belül is főleg Brazília és Chile szellemi fejlődésében.

Bár Chilében Lagarrigue apostol [26] vallásos ortodoxiájának volt némi sikere, a pozitívizmus mégis képes volt teljesen áthatni ezt a rendkívül konzervatív társadalmat is; Brazíliában pedig talán még fontosabb volt, alapvető szerepet játszott az államformaváltásban; bár a Brazil Köztársaság nem kizárólag Auguste Comte gondolatainak [27] hatására jött létre, bármennyire is hangoztatták akkoriban ezt a részizgazságot.

Tulajdonképpen ez a filozófiai iskola Brazíliában valóságos vallási rendszerre fejlődött, és éppen a legmegfelelőbb lélektani pillanatban lépett színre ahhoz, hogy sok katonatiszt számára vonzó legyen, főleg olyanoknak, akik – mint a paraguayi háború veteránjai – sértve érezték magukat mellőzöttségük miatt, illetve azért, mert társadalmi törekvéseikhez nem kaptak hivatalos támogatást; csatlakoztak hozzájuk a rabszolgatartók, akik rabszolgáik felszabadításakor²⁶ semmiféle törvényes kártérítéshez nem jutottak; valamint azok az ideáljaikat követő véleményvezérek, akik alig várták, hogy azt lássák: egész Amerikát ugyanaz a demokratikus rendszer egyesíti.

A kételkedés, majd a materialista tagadás utat nyitott ahhoz, hogy a pozitívizmus teret nyerjen, bár osztoznia kellett a korszak másik jelentős eszmerendszerével, melynek alapfogalma az emberek fülének oly mágikusan csengő evolúció volt. Presztízsét növelte a természettudományok mellett a modern idők tudományának számító szociológia elterjedése is. Az idealista reakció azonban szükségszerűen nem maradt el, különösen, amikor Nietzsche megtévesztő paradoxonjai következtében a pozitív eszmék a gyakorlatban olyan erkölcstelen nihilizmust eredményeztek, mely még Schopenhauer keserű pesszimizmusánál is pusztítóbb volt.

Mindkét filozófusnak számos követője akadt Latin-Amerikában. Ennek oka részben félrevezető elméleteik látszólagos újdonsága volt, pedig ezek valójában az ókori görög filozófiából eredeztethetőek. Másrészt az e tanokból sugárzó szabadság, és főként az, hogy szembehelyezkedtek a pozitívizmus dogmatikus korlátaival, sokak számára tehát veszélyesen csábítóak, sőt ellenállhatatlannak bizonyultak. Ez részben megmagyarázza a két modern német gondolkodó átmeneti latin-amerikai népszerűségét. Sikerük ugyanakkor kívánatosá tette a német befolyás erősödését gazdasági és szellemi vonatkozásban egyaránt.

Brazíliában a bölcelet terén Tobias Barreto [28] volt a germán irányzat legjelentősebb képviselője. 1880 táján ő reformálta meg a jogi képzést, azzal, hogy

²⁵ Benito Juárez (1806–1872) az 1860-as évtized meghatározó politikusa, több alkalommal elnök Mexikóban.

²⁶ Brazíliában a rabszolgaság teljes eltörlésére csak 1888-ban került sor.

megtisztította a korábban elválaszthatatlan metafizikai sajátosságának vélt mesterkéeltségétől, és így felruházta a civilizáció zászlóvivőjének szerepével. A német szellem kifejezésmódja bármennyire tudományos jellegű volt is, hatása mégis az idealizmus újjáéledését segítette elő, mivel ez a germán temperamentum uralkodó vonása, s – véleményünk szerint – az egész európai mentalitás alapja, ennek pedig az amerikai egyszerűen csak a folytatása. Mi irányította volna hát az Újvilág erkölcsi fejlődését, ha nem az idealizmus? Szellemi emancipációját a jogszerűség, a szabadság, az emberi jogok és a haladás eszméje határozta meg, azok az ideák, melyeket Franciaország küldött filozófiai köntösbe burkolva; melyek az angol fejlődési modellben öltöttek testet; és melyek még az ásatag, szunnyadozó Ibériai-félszigeten is visszhangra találtak. Mi más lett volna az angol zarándokok vallásos szigora, a spanyol hódítók látnoki merészsége, a brazil úttörők melankóliával színezett, rendkívül letisztult fantáziája, ha nem az idealizmus megannyi megnyilvánulása, öröklött ösztönszerűség, amit a fizikai megpróbáltatások sem tudtak elfojtani, bár a gyarmati lét nehézségei majdnem elfedték az egymást követő korszakok szinte mindegyikben.

A tudomány azonban, mint az emberi szellem egyedüli iránytűje, egyszer csak elvesztette a varázsát, tehát azon sem csodálkozhatunk, hogy Latin-Amerikában más eszményképek – Fouillée társadalmi determinizmusa, Guyau tudományos spiritualizmusa és Bergson új metafizikája – váltották fel a régi bálványokat, Taine-t, Renant, Haeckelt: a konkrét analízis, a filozófiai kétely és a természettudományos szintézis képviselőit.

A lélektani megközelítési mód kérlelhetetlenül háttérbe szorította a pozitívizmust, mivel ennek válaszai nem tűntek eléggé elmélyülteknek szellemi igényeink kielégítésére. Az emberi elme mindig magasabbra tör. Akár eredeti természete miatt, akár folytonos tökéletesedésének köszönhetően, minden esetre igényli a bonyolult elemzéseket, igyekszik minél inkább kifürkészni a dolgok titkait, és szüksége van a magasabb szintű összegzésekre. Pusztán a tudomány azonban nem képes mindezeknek az elvárásoknak megfelelni. Vajon a költészetnek van-e szerepe ebben a vonatkozásban?

Nekünk Brazíliában volt elmélyült, a haladás eszméje által inspirált tudományos költészetünk, de a szerelem is megtartotta pozícióit a líra ihletforrásai között. A regény többé már nem pszichologizál olyan tisztán, mint Flaubert, Zola és Maupassant naturalizmusának idején, de szuggesztív hatását, legyen akár vallásos, akár társadalmi jellegű, most is mindenképpen lélektani alapon fejti ki. A venezuelai Díaz Rodríguez [29] és a brazil Coelho Neto [30] például, akiket a kortárs latin-amerikai próza mestereinek tartanak, lehetnek realisták módszereiket tekintve, de hajlamaik szerint bizonyára inkább idealisták.

Az idealizmusnak azonban – ahogy García Calderón mondja – Latin-Amerikában különböző nehézségekkel kell szembenéznie. Először is azért, mert nálunk hiányzik az angolszász világra (azaz Észak-Amerikára is) annyira jellemző individualizmus, ami a lelki élet belső rezdüléseit öntudatos gondolatokká és cselekedetökké formálja, ez változtatja a vallást valódi meggyőződéssé, és nem engedi, hogy csupán külsőségekre épülő látszat maradjon. Aztán meg Latin-Amerikában az

oktatás alacsonyabb színvonalú, mint Önöknél. A politikai élet pedig messze nem olyan stabil. Továbbá nálunk a gazdasági problémák súlyosabbak; legalábbis, ami az emberi sorsokra való hatásukat illeti, mivel nem vagyunk olyan jómódúak, mint az Egyesült Államok polgárai, és a gazdagok és a szegények közötti szakadék is jóval nagyobb. Önöknél a gazdagok gazdagabbak ugyan, de a szegények általában nem olyan szegények, mint nálunk.

Mindezek ellenére az idealizmus még mindig terjedőben van közöttünk, ugyanakkor a vallásos meggyőződés is egyre inkább elmélyül, emelkedik az oktatás színvonala, tisztul a politikai élet, és kísérletek történnek a vagyoni egyenlőtlenségek csökkentésére. A latin-amerikai ember tudásvágya igen erős, ahogy jelentős erő lakik asszimilációs képességében is, tehát semmi ok nincs rá, hogy az idealizmus kibontakozását megrögzött hiedelmek gátolják, vagy egyszerűen valamiféle üres spekuláció akadályozza, figyelmen kívül hagyva a társadalmi tényezőt, ami pedig olyan mélyen gyökerezik e konstruktív filozófiai irányzatban.

Magától értetődő, hogy az idealizmus természetének lényege a felfelé törekvés vágya, ez az ambíció hajtja uralma alá a latin-amerikai szellemet. Még ha aspirációink megmosolyogatóan magasröptűek is, s látszik, hogy nincsenek arányban a rendelkezésünkre álló eszközökkel, és nincsenek összhangban a jelenlegi feltételekkel sem, mégis éppen ez a nagyralátás lehet a jövőnk legfőbb záloga. Hiszen az eszmények nélküli faj, pusztuló faj, szolgaságra vagy egyenesen kihalásra ítéltetett. Ez azonban nem történhet meg Latin-Amerikával. Ugyanis az már kialakította egyedi jellegét, tükrözik ezt irodalmi megnyilatkozásai, melyek – legalábbis a költészet terén – immáron felülmúlják az egykori anyaországok teljesítményét.

Országainkban a költészet a franciák utánzásával indult, azóta pedig sajátosan amerikai jelleget öltött. Ezért Blanco Fombona [31] alábbi megállapításai éppúgy helytállóak Spanyol-, mint Portugál-Amerika vonatkozásában:

„Új szárnyakat adtunk a régi lírának, és sikeresen megszabadultunk az Ibériai-félszigetről származó hagyományoktól. Költészetünk többé már nem korlátozódik csupán a gyermek Jézushoz szóló rögtönzött madrigál- és himnuszgyűjteményekre, vak koldusok rigmusaira, gáláns balladákra vagy harcias ódákra, hanem a tőlünk telhető legszebb és legeredetibb hangon szólunk az elménkkel, szívünkkel és szemünkkel érzékelt valóságról, vagyis gondolatainkról, érzéseinkről és arról, amit látunk... Latin-Amerikában a modernizmus mint művészeti irányzat külföldi minták visszhangjaként indult, de individualista voltunknak köszönhetően ez hamarosan megváltozott. Azok az alkotók kerültek előtérbe, akik szakítottak a közös krédóval és valódi amerikai témákat kerestek és ábrázoltak. Egyesek szubjektív módon, megidézve az amerikai érzélemvilágot, mások objektíven, a természetet, a történelmet vagy országaink szokásait tanulmányozva.”

Előadásomban már felhívtam a figyelmüket arra a tényre, hogy Spanyol-Amerikában az irodalom által is támogatott, sajátos politikai karakter párhuzamosan bontakozott ki azzal az egyre növekvő csodálattal, ami az anyaország és egyko-

ri gyarmatai közös múltját övezi és ami tulajdonképpen nem más, mint a közös faj glorifikálása.

Ez a sajátosság igen tiszteletreméltó és csak Spanyol-Amerikára jellemző, hiszen sem az Önök észak-amerikai szerzői között, sem közöttünk, brazilok között nem találni olyan költőt, aki Angliát vagy Portugáliát úgy ünnepelné, ahogy a perui Santos Chocano magasztalja Spanyolországot alábbi soraiban:

„Ó, Spanyolhon, regényes, ragyogó ország vagy;
Nagyságodhoz nem férhet kétely, sem kétség.
A szívből jövő Hit és Hűség is Te vagy,
Akárcsak a Hit alapján nyugvó Reménység,
S a jótékony, mindenütt jelen lévő Könyörületesség,
Melynek adományait áthatja a nemes nagylelkűség.
Mint grandiózus eszményeket, álmokat dédelgető példakép,
Oly hatalmas voltál, míg fénykorát élte a kereszténység,
Hogy szűknek bizonyult számodra már az Óvilág mindenképp,
Majd kinyílt, s feltárult előtted a Világmindenség.”²⁷

Fordította: Antal Gábor, Hevő Péter, Katona Brigitta és Kozma Bertalan. A fordítást az eredetivel összevetette és átdolgozta: Szilágyi Ágnes Judit.

*

Oliveira Lima szövegéhez fűzött jegyzetek az eredeti kiadásban

1. *BELLO, Andrés*: 1781-ben született a venezuelai Caracasban, 1865-ben hunyt el a chilei Santiagóban. A kiváló spanyol-amerikai szerző és tudós a függetlenségi háborúk kitörésétől kezdve osztozott a forradalmárok sorsában, majd 1810-ben Bolívar londoni diplomáciai küldetéssel bízta meg, ahol végül tizenkilenc évet töltött. 1834-ben állást vállalt a chilei államkincstárnál, letelepedett Santiago de Chilében, részt vett az ottani egyetem 1843-as megalapításában és az intézmény rektora lett. Szerzői munkássága lenyűgöző: jogtudományi, filozófiai, irodalomkritikai és filológiai témájú műveket is írt, melyek közül a legismertebb kasztíliai nyelvtankönyve, a *Grammatica de la lengua castellana destinada al uso de los Americanos* (Kasztíliai spanyol nyelvtan amerikaiaknak, 1843). Spanyolországban és Spanyol-Amerikában egyaránt szaktekin-

²⁷ Az idézett versrészlet José Santos Chocano *Alma América. Poemas indo-españoles* (Amerikai lélek. Indo-spanyol versek) című művében szerepel, egészen pontosan a Spanyolországhoz címzett ajánlásban (*Ofrenda a España*): „Tú sí eres grande, / España romancesca y luminosa: / tú eres la Fe que el corazón expande; / tú, la Esperanza que en la Fe reposa; / y tú, la Caridad que por doquiera/va prodigando su alma generosa. / Grande fue tu ideal, grande tu ensueño:/tan grande fuiste en la Cristiana Era,/que el mundo antiguo resultó pequeño/y para tí se completó la Esfera.” (a versrészlet műfordítását a spanyol eredeti alapján Katona Brigitta készítette)

télynek számított. Költőként a *Silvas Americanas* (Amerikai erdők) címet viselő két verse révén tett szert hírnévre, amelyekben megkapó bájjal ábrázolta Dél-Amerika természeti szépségeit. Bello felügyelte az 1855-ös chilei törvénykönyv összeállítását is. 1881 és 1893 között tizenöt kötetben adták ki teljes életművét, a chilei kormány támogatásával. Hiteles életrajzát Miguel Luis Amunátegui (1828–1888) chilei történész és politikus írta meg (Santiago de Chile, 1882).

2. *MORILLO, Pablo* (1777–1838): spanyol tábornok, aki 1815-től 1820-ig a forradalom leverésén munkálkodott Venezuelában és Új-Granadában. Kezdetben siker koronázta erőfeszítéseit, de később Bolívar túljárt az eszén, sőt a hadviselés terén is felülmúlta, majd 1829-ben fegyverszünet aláírására kényszerítette, ezután Morillót – saját kérésére – visszarendelték Spanyolországba.
3. *MORENO, Mariano* (1778–1811): argentin jogász és hírlapszerkesztő. Jogot tanult Buenos Airesben, majd 1800-ban fejezte be tanulmányait Felső-Peruban, Chuquisacában. 1805-ben visszatért Buenos Aires városába, ahol az argentin földbirtokosok kérésére megfogalmazta a szövegben említett *Representación de los hacendados* címen ismert beadványt.²⁸ Tevékeny szerepet játszott a nemzeti függetlenség kivívására törekvő mozgalomban, így 1810. május 25-én kinevezték az első katonai kormányzótanács általános és hadügyi biztosává. Mindeközben a *La Gaceta* című hírlap szerkesztője is volt. Mivel nézeteltérésbe került a *junta* elnökével, Cornelio Saavedrával, 1810. december 18-án lemondott tisztségéről. 1811 januárjában az a megtiszteltetés érte, hogy kinevezték a független Argentína legelső angliai követének, de 1811. március 4-én, Angliába tartva elhunyt. Életére és politikai tevékenységére vonatkozó legfőbb forrásunk a *Vida y memorias del Dr. Mariano Moreno, secretario de la junta de Buenos Aires* (Dr. Mariano Moreno, a Buenos Aires-i junta titkárának élete és emlékezete) öccse, Manuel Moreno tollából származik (London, 1812; bővített kiadás, 1836).
4. *GUIBERT, Jacques-Antoine Hippolyte, Comte de* (1743–1790): francia tábornok és népszerű hadászati író. Munkáját, az *Essai général de tactique*-ot (Általános taktikai kézikönyv, Párizs, 1770) az 1871 előtti modern szerzők legjobb háborúról szóló munkájának tartják. A híres Mlle. de Lespinasse (1732–1776) Guibert-nek küldött leveleit 1773 és 1776 között írta, majd 1809-ben jelentek meg. Sainte-Beuve Héloïse Abélard-hoz írt latin leveleihez hasonlította őket.
5. *OLMEDO, José Joaquín* (1780–1847): híres ecuadori költő és politikus. Fontos szerepet játszott a függetlenségi háborúban; az Ecuadori Köztársaság létrejöt-

²⁸ A *Representación de los hacendados* (Földbirtokosok beadványa), amit Mariano Moreno szövegezt meg 1809-ben. A Río de la Plata-i Alkirályság gazdasági helyzetét tükröző részletes folyamodvány azért készült, hogy Baltasar Hidalgo de Cisneros alkirály (1809. július 15. és 1810. május 25. között Río de la Plata tizenegyedik alkirálya) vonja vissza a szabadkereskedelem eltörlésére vonatkozó néhány hónappal korábbi rendeletét. LILÓN et al. 2013, 107, 206.

te után bizalmi pozíciókat töltött be egészen haláláig. Ecuador határain kívül főként lírai költőként ismerik; pindaroszi költeményét, amelyre utalás történik a szövegben, Londonban, 1826-ban publikálta a következő címmel: *La victoria de Junín, canto a Bolívar* (A juníni győzelem, óda Bolívarhoz).

6. *Az ayacuchói csata* a spanyol-amerikai függetlenségi háború legemlékezetesebb egyben döntő ütközete Antonio José de Sucre (1793–1830) tábornok győzelmével végződött 1824. december 9-én, a Lima és Cuzco között félúton fekvő Ayacuchónál. A spanyol hadakat vezető alkirály, José de la Serna, fogságba esett, Spanyol-Amerika függetlensége biztossá vált.
7. *CUERVO, Rufino José* (1844–1911): a kiváló kolumbiai tudós legjelentősebb munkái a következők: *Apuntes críticos sobre el lenguaje bogotano* (Kritikai észrevételek a bogotái nyelvjárásról, 5. kiadás, Párizs, 1907); *Diccionario de construcción y régimen de la lengua castellana* (A kasztíliai nyelv szerkezetének és szabályrendszerének szótára, Párizs, 1886); valamint Andrés Bello *Gramática de la lengua castellana destinada al uso de los Americanos* című könyvének bővített kiadása (Kasztíliai nyelvtan amerikaiaknak, 10. kiadás, Párizs, 1907). Vö. továbbá Ángel és Rufino Cuervo művével: *Vida de Rufino Cuervo y noticias de su época* (Rufino Cuervo élete és kora, Párizs, 1892).
8. *A Tucumáni Kongresszus* 1816-ban, San Miguel de Tucumánban tartott parlament volt, amely a Río de la Plata-i lázadó tartományok helyzetét kívánta rendezni. Itt kimondták Spanyolországtól való teljes elszakadásukat; az új állam [a későbbi Argentína] a Dél-amerikai Egyesült Provinciák nevet kapta, a konföderáció legfőbb vezetőjévé (*Director Supremo*) pedig Juan Martín de Pueyrredón y O'Dogant választották. Vö. Bartolomé Mitre: *Historia de San Martín*, I. kötet, passim.
9. *Az 1823-as alkotmányozó gyűlést* Dom Pedro (a későbbi I. Péter császár) hívta össze Brazília alkotmányának kidolgozására. Az ülések, melyek 1823 májusában kezdődtek, olyannyira viharosak voltak, és Péter szerint oly mértékben fenyegették hatalmát, hogy még ugyanazon év novemberében feloszlatta a testületet, és az általa megfogalmazott alkotmánytervezet nem léphetett életbe. A témáról bővebben lásd João Manuel Pereira da Silva: *História da fundação do Império do Brasil* (A Brazil Császárság megalapításának története, Rio de Janeiro, 1864–1868), VI. és VII. kötet, passim; John Armitage: *The History of Brazil* (Brazília története, London, 1836), II. kötet.
10. *GAMARRA ET DAVALOS, Joannes Benedictus*: az egyetlen fellelhető hivatkozás személyére vonatkozóan, hogy ő a szerzője a *Musa Americana, seu de Deo Carmina ad usum scholarum Congregationis S. Philippi Nerii Municipii S. Michaelis in Nova Hispania* című munkának (Gadibus, 1769).
11. *A nevezetes 1821-es Portugál Alkotmányozó Gyűlést* a korábbi évek forradalmi hangulata hívta életre. A tengerentúlon megválasztott képviselők jelentős része nem utazott el Lisszabonba. Brazília függetlenné válásának egyik oka éppen az lett, hogy az így többségben lévő portugálok méltatlanul bántak azzal a néhány brazil küldöttel, akik mégis megérkeztek, hogy hazájuk érdekeit képviseljék.

- A témában lásd M. E. Gomes de Carvalho monográfiáját: *Os deputados Brasileiros nas Côrtes Geraes de 1821* (A brazil küldöttek az 1821-es parlamentben, Porto, 1911).
12. *LINIERS Y BRÉMONT, Santiago Antonio María de* (1756–1810): a spanyol tengerészet szolgálatában álló francia származású tiszt. Nagy szerepe volt abban, hogy 1808-ban kiűzték a briteket a La Plata vidékről. A függetlenségi háború kitörése után megpróbálta helyreállítani a spanyol királyi hatalmat, de a felkelők elfogták és agyonlőtték. Életrajzát lásd Paul Groussac: *Santiago de Liniers, Conde de Buenos Aires, 1753–1810*. (Santiago de Liniers, Buenos Aires grófja, 1753–1810, Buenos Aires, 1907)
  13. *BLANCO, Eduardo* (1838–1912): *La Venezuela Heroica* (A hősiess Venezuela, Caracas, 1881). A venezuelai szerző egyéb ismert művei: költeményei, pl. *El Número Ciento once* (A 111-es szám), *Vanitas Vanitatum*; és prózája, pl. *Una noche en Ferrara* (Egy éj Ferrarában) és a *Zárate*.
  14. *HUAYNA, Capac*: 1480-tól 1523-ig az Inka Birodalom uralkodója, az utolsó, akinek hatalma vitathatatlan volt. Halálát követően fiai – Huáscar és Atahualpa – véres hatalmi harcot robbantottak ki, ami eltartott a Pizarro vezette spanyolok megérkezéséig. Az idézett szövegrész Olmedo *Junín* című művéből való.
  15. *MERA, Juan León* (1832–1894): *La virgen del sol, leyenda indiana* (A Nap-szűz, indián legenda, Quito, 1861). A szerző más említést érdemlő művei: *El héroe mártir* (A mártír hős), *Últimos momentos de Bolívar* (Bolívar utolsó percei), *La musa perdida* (Az elvesztett múzsai), *Cartas inéditas de Olmedo* (Olmedo kiadatlan versei).
  16. *ALENCAR, José Martiniano de* (1829–1877): a neves brazil regényíró legismertebb művei: *O Guarani* [magyarul: Máglyák az őserdőben, Móra, 1970], *Iracema*, *O Sertanejo* (A bozóterdő lakója). Alencarról egy rövid, de kiváló méltatást találunk Martín García Mérou *El Brasil intelectual* (A brazil szellemi élet, Buenos Aires, 1900) című művében. Valamint lásd Silvio Romero: *História da Literatura Brasileira* (A brazil irodalom története, Rio de Janeiro, 1886).
  17. *GONÇALVES DIAS, António*: a maranhão-i Caxias-ban született 1824-ben és a tengeren halt meg 1864-ben. A romantika legnagyobb költője volt Braziliában. Miután diplomát szerzett a Coimbrai Egyetemen, kinevezték az ország első középiskolájára, a Rio de Janeiro-i *Colegio Dom Pedro II.* történelemtanárává. Egymást követően számos tisztséget viselt észak-brazíliai és európai irodalmi társaságokban, miközben országos hírnévre tett szert mint drámaíró, illetve leginkább mint költő. Gyenge egészsége miatt európai kúrát javasoltak neki. Hazatérőben, nem messze hazája partjaitól, 1864-ben hajótörést szenvedett. Művei: *Primeiros cantos* (Az első dalok, 1846); *Segundos cantos e sextilhas de Frei Antão* (Újabb dalok és Antal atya hatsorosai, 1848); és *Últimos cantos* (Az utolsó dalok, 1851).
  18. *VERÍSSIMO, José* (1857–1916): korunk egyik legnagyobb brazil irodalomkritikusa és pedagógiai gondolkodója. Terjedelmes életművének fontos elemei: *Estudos de literatura brasileira* (Tanulmányok a brazil irodalomról, 1901–

- 1907), 6 kötetben; *Cenas da vida amazônica* (Az amazóniai élet epizódjai, 1886) stb. Jelenleg [1914-ben] Veríssimo a Rio de Janeiro-i Tanítóképző igazgatója. Vö. García Mérou i. m. 97–141.
19. *CHOCANO, José Santos* (1875–1934): *Alma América* (Amerikai lélek, Párizs). A költő további művei közül a legjelentősebbek: *En la aldea* (Falun), *La selva virgen* (Az őserdő), *La epopeya del Pacífico* (Csendes-óceáni eposz), *Fiat Lux* (Legyen világosság).
20. *BARBOSA, Ruy* (1849–1923): kiváló brazil államférfi, jogász és író. A Brazil Császárság végnapjainak politikai eseményeiben aktív szerepet játszott, a parlamentben a rabszolgaság eltörléséről tartott figyelemre méltó beszédek. A köztársaság megalakulásakor az ideiglenes kormány pénzügyminisztere lett. Deodoro da Fonseca, majd Floriano Peixoto marsallok elnöksége alatt *O Seculo* (A század) című lapjában erőteljesen támadta a kormány praetoriánus eljárásait. A második hágai konferencián Brazília küldötteként volt jelen, s azal tüntette ki magát, hogy rátermetten védelmezte a dél-amerikai köztársaság jogait. 1909-ben a *civilisták* elnökjelöltje volt, vele szemben azonban végül Hermes da Fonseca marsall aratott győzelmet. 1913-ban ismét elnöknek jelölték, ezúttal a Köztársasági Liberális Párt színeiben, de még ez év decemberében visszalépett a jelöltségtől. Később Bahia állam szenátora lett, aztán 1919-ben még egyszer indult a köztársasági elnökválasztáson is. Az első világháború idején a nagyobb brazil háborús szerepvállalás egyik szószólója volt. Ruy Barbosa számtalan kötetet megtöltő írásainak témája igen változatos, kezdve briliáns Swift-kritikájától a brazil oktatási rendszer újraszervezéséig. Vö. García Mérou i. m. 30–33. o.
21. *VIEIRA, António atya* Lisszabonban született 1608-ban és a braziliai Bahiában hunyt el 1697-ben. Portugál misszionárius volt, ünnepelt hitszónok, számos mű szerzője. Gyermekként került Brazíliába, 1625-ben lépett be a jezsuita rendbe. Hitszónoki képességei hamarosan híres prédikátorrá tették; miután 1641-ben visszatért Portugáliába, a király, IV. János megbecsülése jeléül fontos diplomáciai megbízatásokkal Párizsba, Hágába és Rómába küldte. 1652-ben indult vissza Brazíliába, a maranhãoi jezsuita missziók élére, itt azonban hamarosan magára vonta a rabszolgatartók haragját, mivel védelmébe vette az indiánokat. Az elnyomott indiánok legfőbb pártfogója lett, és Las Casaséhoz hasonló bátorsággal és hévvel képviselte ügyüket Brazíliában és Portugáliában egyaránt. Vieirát Brazíliának nemcsak spirituális és gazdasági felemelkedése érdekelte, hanem portugál nyelvű irodalmi alkotásai is igen jelentősek és helyet biztosítanak számára a brazil prózáírók legkiválóbbjai között. Vieira braziliai és portugáliai tevékenységének összefoglalását lásd Watsonnál: *Spanish and Portuguese South America During the Colonial Period* (Spanyol és portugál Dél-Amerika a gyarmati időszakban, London, 1884.) és Southey-nél *History of Brasil* (Brazília története, London, 1822.)
22. *MORAES SILVA, António de* (1755–1824): Brazíliában született portugál szótáríró, aki polgári- és egyházjogi tanulmányokat folytatott Coimbrában. Fő műve

- a *Diccionario da lingua portugueza* (A portugál nyelv szótára), amelynek első kiadása 1789-ben látott napvilágot.
23. *BLUTEAU, Raphaël* (1638–1734): francia szülők gyermekeként Londonban született 1638 decemberében. Egyházi pályára lépett, a vicenzai Thienei Szent Kajetán (1480–1547) által alapított theatinusok rendjének tagjaként érkezett Portugáliába. *Diccionario da lingua portugueza* (A portugál nyelv szótára) című 10 kötetes munkája 1712 és 1728 között jelent meg Coimbrában, amit 1789-ben Lisszabonban újra kiadtak.
  24. Lásd a 7. számú jegyzetet.
  25. *DARÍO, Rubén* (1867–1916): a híres nicaraguai szerző ismert művei: *Epístolas y poemas* (Levelek és versek), *Azul* (Azúr), *Cantos de Vida y Esperanza* (Az élet és a remény dalai), *España contemporánea* (Mai Spanyolország), *Tierras solares* (Ösi földek), *Parisiana* (Párizsi írások). Az utóbbi három prózai mű.
  26. *GARCÍA MORENO, Gabriel*: Guayaquilben született 1821-ben, 1875-ben merénylet áldozata lett Quitóban. Ecuadori politikus; köztársasági elnök 1861 és 1865, valamint 1869 és 1875 között. Ismert volt szélsőségesen klerikális és ultramontán nézeteiről; elnöksége idején az ecuadori kormányzat a teokrácia felé közelített. IX. Piusnak menedéket ajánlott fel a pápa világi hatalmának megszüntetését követően. Lásd Augustine Berthe atya Morenót dicsőítő életrajzát: *García Moreno, presidente de l'Équateur Vengeur et Martyr du Droit Chrétien* (García Moreno, Ecuador elnöke a keresztényi igazság harcosa és mártírja, Párizs, 1888).
  27. *LAGARRIGUE, Juan Enrique* (1852–1927): híres chilei pozitivistá, aki megpróbálta legalább részben összeegyeztetni a comte-i filozófia és a katolicizmus doktrínáit. Legfontosabb munkái: *La religión de la humanidad* (Az emberiség vallása, Santiago, 1890) és *Hacia la regeneración definitiva* (A végső újjászületés felé, Santiago, 1908).
  28. A pozitívizmusnak Brazília jelenkori történelmére kifejtett hatásáról szól Raimundo Teixeira Mendes figyelemreméltó értekezése: *Benjamin Constant: esboço de uma apreciação sintética da vida e da obrado fundador da República Brasileira* (Benjamin Constant: rövid összefoglaló értékelés a Brazil Köztársaság alapítójának életéről és művéről, Rio de Janeiro, 1892). Teixeira Mendes a braziliai pozitívizmus legtekintélyesebb szakértője. Vö. még García Mérou i. m. 83–97.
  29. *BARRETO DE MENESES, Tobias* (1839–1889): brazil költő, újságíró, jogász, irodalomkritikus. Fő műve az *Estudos allemães* (Német tanulmányok, Rio de Janeiro, 1892). A gondolkodónak a brazil bölcsélet történetében betöltött szerepéről rövid méltatás olvasható García Mérou fent idézett művének VI. fejezetében.
  30. *DÍAZ RODRÍGUEZ, Manuel* (1871–1927): a venezuelai író legjobb munkái közt említhetjük a következőket: *Ídolos rotos* (Ledöntött bálványok), *Sangre Patricia* (Hazafiúi vér), *Confidencias de Psiquis* (Psziché titkai).
  31. *COELHO NETO, Henrique Maximiano* (1864–1934): a brazil író legismertebb alkotásai: *Miragem* (Káprázat, 1895.), *Esphinge* (Szfínx, 1908.), *Apólogos* (Példázatok, 1904.), *Conferências literárias* (Irodalmi előadások, 1909.),

Scenas e perfis (Helyszínek és emberek, 1910.) stb. A századforduló korának latin-amerikai regényíróiról lásd a Francisco García Calderón tollából származó rövid értekezést in: *Les démocraties latines de l'Amérique* (Latin demokráciák Amerikában, Párizs, 1912.)

32. Rufino Blanco FOMBONA²⁹ idézett előadásai Madridban hangzottak el, 1911. június 16-án és 23-án, az Ibér-amerikai Unió (*Unión Iberoamericana*) égisze alatt. Szövegük még abban az évben nyomtatásban is megjelent Madridban, *La evolución política y social de Hispanoamérica* (Hispán-Amerika politikai és társadalmi fejlődése) címmel.

A fordítói jegyzetekhez felhasznált irodalom

CORTÁZAR–VESGA 2001

CORTÁZAR, Fernando García de–VESGA, José Manuel González: *Spanyolország története*. Budapest, Osiris, 2001.

LILÓN et al. 2013

LILÓN, Domingo–NAGY Marcel–SEMSEY Viktória–SANTOSNÉ BLASTIK Margit–SZILÁGYI Ágnes Judit–M. DANTAS DA CRUZ–J. A. SÁNCHEZ ROMÁN: *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*. Budapest, L'Harmattan–Károli Gáspár Református Egyetem, 2013.

OLMEDO 2015

OLMEDO, José Joaquín: *La victoria de Junín – Canto a Bolívar*. Biblioteca Universal Virtual. <http://www.biblioteca.org.ar/libros/131684.pdf> (2015. 10. 20.)

---

²⁹ Fombona, Rufino Blanco (1874–1944) venezuelai író, költő és politikus. Kezdetben jogot és filozófiát tanult, de ilyen irányú tanulmányaival hamar felhagyott, ugyanis 1891-ben felvételt nyert a venezuelai Katonai Akadémiára. 1892–1895 között konzulként képviselte hazáját az Amerikai Egyesült Államokban, majd 1899-ben Santo Domingo bostoni konzulja volt. Később konzuli minőségben Amszterdamba delegálták. Komoly kritikával illette a venezuelai Juan Vicente Gómez (1857–1935) autoriter jellegű berendezkedését, s politikai nézetei miatt többször le is tartóztatták, nem egyszer ült börtönben. Bolíviavárosban (*Ciudad Bolívar*) raboskodva írta meg egyik legismertebb művét, az *El hombre de hierro* (A vasember) című regényét. Szabadulását követően számos kortárs latin-amerikai művészhez és íróhoz hasonlóan Rufino Blanco Fombona szintén Európában lelt menedékre. 1910–1914 között Párizsban élt, majd 1936-ig Madridban, ahol ismeretséget kötött a korszak irodalmi életének több jeles képviselőjével, például Rubén Darío (1867–1916) nicaraguai költővel, újságíróval, diplomatával, valamint Emilio Bobadilla (1862–1921) kubai íróval, költővel és irodalomkritikussal. 1928-ban irodalmi Nobel-díjra jelölték. Gómez halála után visszatért Venezuelába, ahol élete utolsó éveiben Simón Bolívar életművét tanulmányozta. Lásd még SCHOLZ 2005, 138–139.

PÁL 2000

PÁL Ferenc: Mitől s mikortól brazil a brazil irodalom? *Magyar Napló* 2000/3. 9–42.

SARAIVA 2010

SARAIVA, José Hermano: *Portugália rövid története*. Budapest, Equinter, 2010.

SCHOLZ 2005

SCHOLZ László: *A spanyol-amerikai irodalom rövid története*. Budapest, Gondolat, 2005.

SZILÁGYI 2012

SZILÁGYI Ágnes Judit: Változatok a függetlenségre. Argentína, Paraguay, Brazília, Uruguay. In: *Latin-Amerika. A függetlenség útjai. Bicentenario, 1810–2010*. Szerk. ANDERLE Ádám. 2. bővített kiadás. Szeged, SZTE BTK, 2012, 77–85.

BRAZÍLIA, SPANYOL- ÉS ANGOLSZÁSZ-AMERIKA FEJLŐDÉSÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

VI. ELŐADÁS

COMPARISON OF THE DEVELOPMENT OF BRAZIL, SPAIN AND ANGLO-SAXON AMERICA

PRESENTATION VI

MANUEL DE OLIVEIRA LIMA

A különböző rasszok¹ összeolvadása által előidézett szellemi-erkölcsi integráció mint a társadalmi egyensúly feltétele – Bolívar és Pétion történelmi epizódja – A vegyes házasságok hátrányai és az ezekből adódó nézetkülönbségek – Latin-Amerika politikai nyugtalansága, az európai demokráciák hajdani reménysége – A forradalmi zavargásokat kiváltó okok – Felforgató és konzervatív elemek az Újvilág ibér társadalmában – Bolívar koncepciója és, ahogyan az Braziliában megvalósult – A hagyománytisztelet ereje – A Brazil Császárság történelmi hivatása – Föderáció és a diktátorok uralma – Az egyéni kezdeményezőkészség, az oktatás és az erkölcsi nevelés szerepe – Szabadság és önkényuralom – A tengerentúli népek fejlődésében jelentkező problémák – Elmélet és gyakorlat összebékíthetlensége a kormányzat és a nép viszonyában – Az oligarchia és küldetése a Brazil Császárságban – Politikai megújulás a társadalom oktatása, nevelése és a gazdasági fejlődés révén – Mariano Moreno és VI. János portugál király – Az industrializmus és a nép öntudatra ébredése – Erőszak és kultúra – Latin-Amerika kvalitásai, a világnak tett szolgálatai és érdemei – Amerikai tudat és pánamerikanizmus – Amerika az emberiségért

A Latin-Amerikában élő egyes rasszok, vagyis a fehérek, az indiánok és a feketék keveredése, döntő tényezője annak a szellemi-erkölcsi integrációnak, melyben a különböző nézetek és érzésvilágok találkozása jut kifejeződésre. Itt bármely politi-

---

¹ A magyar fordítók által a szöveghez fűzött kiegészítéseket a továbbiakban lábjegyzetben közöljük, míg az eredeti kiadás hivatkozásait a szövegben [ ]-be tett indexszel jelezzük, és a végjegyzetekben adjuk meg.

Manuel de Oliveira Lima koncepciójában nagy szerepe van a latin-amerikai társadalmakat alkotó amerikai, európai és afrikai emberfajták keveredésének. Közülük, kulturális alapon – érezhetően – az európaiat tartja a legtöbbre, a kor divatos elméleteinek (mint a tudományos és kulturális rasszizmus vagy az eugenika) hatása alatt. Ennek megfelelően gyakran használja előadásai szövegében a *rassz* kifejezést. A fordítók, bár elhatárolódnak a fogalom megbélyegző alkalmazásától, mégis szerepeltetik, törekedve a szövegűségre. Hasonló a helyzet a *néger* vagy *fekete* szó használatával is.

kai szövetségénél vagy közös irodalmi hagyománynál mélyebb, s következőképp nagyobb horderejű összeolvadásról van szó. Hiszen előbbi mozgatórugója egyedül a pusztá öncélúság, míg utóbbi csupán az irodalmi formák tiszteletének vagy a szépség szeretetének tudható be. Tulajdonképpen a rasszok egyesülése teremti meg a társadalmi egyensúly állapotát, melynek megszilárdulása majd csak akkor következik be, amikor korrigálják az oktatás terén meglévő különbségeket, illetve megvalósul mindaz, ami ma még kizárólag a képzeletünkben létezik, vagy mindössze értelmetlen szócséplés formájában manifesztálódik. Mint azt már volt alkalmunk konkrét példákon keresztül is igazolni, éppen ez a szóban forgó, tradícióvá nemesedett egybeolvadás képezi az őszinte érzéseken nyugvó szövetségek alapját, mi több, idővel a spanyol és a portugál civilizációhoz tartozó területek boldogulásának egyik legfőbb záloga lesz.

Brazíliában a gyarmati korszak idején, a hollandok egy időre fennhatóságuk alá vontak egy az Amazonastól a São Francisco folyóig terjedő területet, Pernambuco fővárossal. Ezt a birodalmat aztán a külön csapatokban, de mégis egyazon zászló és parancsnokság alatt, közös célért küzdő fehérek, indiánok és feketék erejüket egyesítve megdöntötték, és helyreállították a portugálok hatalmát brazil földön. A seeregben a népességet alkotó három emberfajta együttműködött a terület visszahódításában. Vezetőik pedig – bőrszínüktől függetlenül – egyaránt jutalomban és megbecsülésben részesültek, sőt arra is volt példa, hogy az anyaország kormányának jóvoltából nemesi rangra emelkedtek. [1]

Venezuela függetlenségének századik évfordulója alkalmából rendezett egyik ünnepség keretében szobrot avattak Haiti néger elnöke, Alexandre Pétion [2] tiszteletére. Ugyanis az emberi szabadság élharcosaként Pétion habozás nélkül befogadta a menekülő Bolívert, ellátta hajókkal, fegyverrel, lőszerrel, élelmiszerrel, pénzzel, sőt még egy nyomdagépet is a rendelkezésére bocsátott, hogy segítse szent küldetését, a kontinens felszabadítását. Becses szolgálataiért cserébe Lincoln előfutára csupán egyetlen feltételt szabott a George Washingtonnal méltán vetekedő Bolívarnak, mégpedig azt, hogy a spanyol gyarmatokon mindenki számára adja meg azokat a jogokat, melyeket szabad polgárok élveznek. Ily módon próbált Bolívar és Pétion valóban liberális Amerikát teremteni, ahol békés eszközökkel valósíthaták volna meg Bolívar küzdelmének végcélját, az amerikai nemzetek szövetségének létrehozását. A szabad népek e hatalmas területet felölelő uniójának álmát találóan jellemezte az ismert venezuelai író, C. Zumeta² az *El continente enfermo* (A beteg kontinens) [3] szerzője. Zumetánál az amerikai unió gondolata egyfajta bábeli látomás képében jelenik meg, amelyben megelevenedik a jól ismert bibliai történet,

² A venezuelai író, diplomata, politikus, Cesar Zumeta 1860-ban született San Felipében. Juan Vicente Gómez venezuelai rendszerének egyik fő ideológusa volt. Az 1908–1935 közötti Gómez-korszak idején fontos diplomáciai megbízatásokat teljesített, így például a Népszövetség venezuelai követeként tevékenykedett. 1955 augusztusában hunyt el a francia fővárosban. Jelentős műveinek egyike a Manuel de Oliveira Lima által említett, 1899-es *El continente enfermo*. Bővebben ANDERLE 2010, 90., bár téved abban, hogy kolumbiai szerzőként említi.

Bábel égbe törő tornyának építése, s az emberi gőg által előidézett végzetes nyelvi zűrzavar előtti állapotok is. Utóbbiak öltének testet a venezuelai szerző leírásában, amiben egy olyan helyként jeleníti meg az amerikai népek unióját, ahol az embereket a mindenki által beszélt, egyetlen közös nyelv egyesíti majd.

Mint tudjuk, a rassz fogalma többszöri jelentésváltozáson ment már keresztül, és számos interpretációt élt meg. Sokan kifogásolják azt a felosztást, amely különbséget tesz felsőbb- és alsóbbrendű fajok között. S ellenérveik valóban helytállóak lehetnek az olyan esetekben, amikor ezeket a kifejezéseket ugyanazon emberfajta különböző alkategóriáira, mondjuk a latinok és a germánok összehasonlítására alkalmazzák. Másfelől azonban a történelmi fejlődés tényeinek ismeretében – például az európaiakról és az afrikaiakról szólva – nem lehet tagadni az imént említett megkülönböztetés létjogosultságát. Az egyes rasszok közötti házasság erkölcsi és társadalmi szempontból egyaránt visszalépésnek bizonyult Latin-Amerika számára. Tekintve, hogy a régió legfőbb hibájaként éppen a homogén harmonikusság hiányát róják fel, ezt akár úgy is megfogalmazhatnánk, hogy kritikaink az egyéni vagy kollektív eszmények összeférhetetlenségét érzékelik. Ráadásul a keveredés következtében kifermálódott új emberfajta, vagy ha tetszik, új alfajhoz tartozó egyes személyek ellenszenves gondolkodásmódja szintén negatívumként vetül vissza ránk. Pedig a diszharmonikus eszmék nem spontán módon, nem természetes úton születtek, az emberek inkább csak átvették és magukévá tették őket. Lényegében merőben hétköznapi, de máshonnan kölcsönzött eszmények voltak, s pont ebből adódóan nem szolgálhattak a felemelkedés hatékony eszközeként. Egy bolíviai író, aki a „beteg” jelzőt használta saját országa társadalmára, és úgy gondolta, ezzel némiképp hozzájárul a többi spanyol-amerikai nép lélektanának megfejtéséhez is, úgy nyilatkozott erről a kérdéssel, hogy *„az emberi jogok megszületéséhez vezető, rosszra csábító elvek voltak az elsődleges okai népünk már-már intézményesült nyugtalanságtól fűtött életének, mert eszményeiket ugyan magunk választottuk, de érzelmileg mégsem tudtunk azonosulni velük. S egy olyan ideál, melynek gyökerei nem hatolnak le az emberi tudat mélyéig, nem is lehet könnyen megvalósítható, hiszen egy nem létező szellemi igényt testesít meg.”*³

Valójában e kontinens népeinek egy igen egyszerű gyógyimódra van szükségük ahhoz, hogy felépüljenek a kóros állapotból, amit a politikai és társadalmi nyugtalanság okozott, és ami miatt annyit bírálják őket. Európa és az Önök országa is osztozik abban a meggyőződésben, hogy Latin-Amerika népei gyógyíthatatlan forradalmi láztól szenvednek, ennek ismétlődő fellángolásai az egész jelenség kóros mivoltát csak még inkább alátámasztják. Sem a rendezett viszonyairól híres Brazília Császárság – melynek hagyományait a Köztársaság is igyekezett megőrizni, miközben azon munkálkodott, hogy összebékítse a nemzetet a forradalomban született új rendszerrel, bár nem sikerült kitérnie a természetszerű és elkerülhetetlen

³ A szerző itt Alcides Arguedas Díaz (1879–1946) bolíviai író, politikus és történész 1909-ben Barcelonában megjelent *Pueblo enfermo. Contribución a la psicología de los pueblos hispanoamericanos* (Beteg nép. A hispánamerikai népek pszichológiájáról) című esszéjéből idéz.

összeütközések elöl –, sem pedig az a néhány spanyol-amerikai köztársaság nem tudott megszabadulni ettől a bélyegtől, melyek az utóbbi évtizedekben békés és rendkívül progresszív fejlődésen mentek keresztül. Attól a bélyegtől, amit majd csak az idő tud korrigálni, sőt maradéktalanul eltörölni, mivel az idő mindent megváltoztat, különösen akkor, ha közben megszünteti magát az adott jelenséget is.

A régi, nagy múltú európai monarchiák csak gratulálhattak egymásnak a kísérlet sikeréhez, és az antidemokratikus érzelműek diadalt érezhettek, a szinte tisztán köztársasági kontinens jövőjéhez fűzött remények kudarcát látva, ahol egykor – mint valami teljesen idegen flórából átlántált egzotikus növény – egyedülként virult a Brazil Császárság. Latin-Amerika általános népszerűségének órája akkor érkezett el, amikor Pradt abbé [4] itt vélte megtalálni a már kimerült európai társadalmak erőtartálékait. Az Önök országának a demokrácia hőskorában meglévő vonzereje, mely összefüggésben állt az európai képzelet által bizony jócskán eltúlzott, vélt vagy valós gazdaggal is, úgy tűnt, hogy virágzó és ragyogó jövőt ígér az Újvilágban, melyről úgy tartották, hogy az Óvilágban üldözött gondolatok, s a kétségbeejtő szegénység elől menekülő európaiak mentsvárává válik majd.

Egy olyan politikai jellegzetességet, melynek csillaga Latin-Amerika egy részén már leáldozott, vizsgálhatunk történeti, valamint társadalmi szempontból egyaránt. Ennek megfelelően azzal fogom kezdeni, hogy segítségül hívom Francisco García Calderón [5] *Le Pérou contemporain* (A jelenkori Peru) című szociológiai tanulmányát, felhasználva a szerző észrevételeit országa XIX. századi fejlődéséről, s arról, hogy függetlenségének kivívását követően mi maradt Peruban az egykori spanyol gyarmatbirodalom örökségéből.

„Lényegében az egész évszázadot az anarchiának kedvező militarizmus, valamint a hatalom megszerzésére irányuló politikában kimerülő nemzeti cselekvés jellemzi. A francia szövegek átültetésével keletkezett alkotmány szinte egyáltalán nem érinti meg az emberek lelkét, miközben a régi szabályok, az évszázados ösztönök továbbélnek, így a hatalom despotikussá, a munka pedig egyre alantasabbá válik. Képzett jogászok és tudósok a hadsereg vezetőivel közösen gyakorolják a hatalmat, s akárcsak Keleten, itt is létrejön a katonákból és a tudományos élet szereplőiből álló professzionális elit. A nitrátnak és a guanónak köszönhetően fokozódik a jólét, az élet könnyűnek és gondtalanoknak tűnik; az állam a vagyonszügyelő szerepét játssza, a pazarlás mértéke nő, az arany bűvölete pedig megbontja az emberek egy részének mentális egyensúlyát. A korábban elkezdődött bomlás folyamatát aztán az államcsőd és a Csendes-óceáni háború [6] tetőzi be. Ennek a fél évszázadnak a története tulajdonképpen másról sem szól, mint a gazdagság féktelen hajszolásáról, miközben az emberi becsvágy okozta konfliktusok közepette mégis fennállt az állandó létbizonytalanság. Ebből a szempontból csak az utóbbi évtizedben változott meg az élet: úgy tűnik, hogy a béke véglegessé válik, egyúttal pedig megfigyelhető egy többé-kevésbé jól kitapintható politikai és társadalmi fejlődés is.”

Peru ragyogását és gazdagságát, továbbá a külfölddel vívott háborúhoz köthető drámai incidenseket leszámítva (a nagyszerű időszakok és a súlyos megaláztatások váltakozása különös sajátossága ennek az országnak) a spanyol-amerikai köztársaságok története páratlan hasonlóságot mutatott a XIX. század folyamán. Ugyanakkor természetesen mindig megvoltak a sajátos társadalmi vonásaik is, ahogy különbözött például az argentin *gaucho* [7] a perui arisztokratától, vagy a chilei *roto* [8] a venezuelai *llanero*tól [9]. Persze az osztálykülönbségek, a föld adottságai, illetve az ipar, az állattenyésztés, a bányászat és a növénytermesztés eltérő lehetőségei itt, ahogy máshol is, szintén módosítottak ezen az átfogó összképen, de a latin-amerikai népek végső soron mégiscsak igen hasonló lelki alkattal és a köztársaságról (*respublica*) vallott azonos elképzeléssel rendelkeztek.

Az aktuális divatokkal összhangban kialakított politikai modell azonban eleinte nem igazán felelt meg azon nemzetek pillanatnyi helyzetének, amelyek követendő mintaként tekintettek rá. Ennek oka abban rejlett, hogy az európai értékek által áthatott alkotmányok, a sarkalatos törvényekben lefektetett szabályok és az állam ügyeinek intézésében alkalmazott *a priori* megoldások nem illettek azokhoz az alávetttségben élő, tétova, s mindeközben átmeneti állapotban lévő társadalmakhoz, melyek kormányzására rendeltettek, s amelyek érdekében eredetileg megalakították őket. A nép alárendelődésre való hajlama, valamint az értéktelen tömeg, amely azt is alig érdemli, hogy embernek neveztesen, kiváló táptalajt biztosítottak az engedelmesség, pontosabban egyfajta passzív és vak engedelmesség kultúrájának. Tehát az olyan tényezők, mint az individualizmus hiánya, a kollektív ösztönök uralma és a faji megkülönböztetés hagyománya kiváló feltételeket teremtettek a despotikus militarizmus meghonosodásához.

García Calderón ezekkel a lényegre törő szavakkal írja le meglehetősen találóan a helyzetet: „A jog uralma gátat szabott a forrongás terjedésének. A legyőzött eszme hatása azonban továbbra is erős maradt. A Köztársaság sokáig fenn tudta tartani a nyugalmat, bár olyan volt, mint egyfajta szocialista állam. Az egyéni akaratot korlátozta annak érdekében, hogy erőteljes kezdeményezéseivel keresztül tudja vinni reformjait. A jó földek bő termésének köszönhetően könnyű volt az élet. A fölföllángoló forradalmak érdemben nem változtatták meg a dolgokat. A felvilágosulatlan szellemű emberek pedig továbbra is tudatlanok maradtak a kultúra teljes hiányában és nyers élniakarásukban.”

Egy adott pillanatban azonban megváltozott a helyzet, persze egészen másként, mintha felforgató mozgalmak provokálták volna ki a változást. A kampány, amit személyes érdekelttségük révén a hivatásos agitátorok és bajkeverők indítottak, bizony megtette a hatását, hiszen ürességtől kongó, bár kétségkívül veszedelmes frázisaik elérték céljukat. Egyrészt táplálták az emberek kapzsiságát, másrészt álláság aggodalmat ébresztettek bennük országuk sorsa miatt. Ezáltal egy rövid időre az agitáció győzedelmeskedett a passzivitás felett, ahogy a nyugtalanság a megszo-
kás felett és az anarchikus széthúzás az egység felett. Elemezve az egyes személyiségek (közülük többen kevert etnikumúak) ellentétes törekvéseinek hatását megállapítható: abban, hogy éppen melyik irányzat kerekedett felül, az eredeti tartalmi

elemeknél nagyobb szerepe volt annak, hogy ki hirdette meg őket; azonban mind-egyikük közös kulturális alapról indult, hiszen a spanyol individualizmus született újjá minden – egy spanyol szerző találó kifejezésével élve – „túlmozgásban”, ami az irodalom területén Calderón⁴, Lope de Vega⁵ és Tirso de Molina⁶ drámáiban is megmutatkozott.

Bolívar, a távoli jövőbe látó géniusz már előre megjósolta a társadalmi zűrzavar eredményeként kibontakozó politikai káoszt, ami cselekvésre sarkallja a hadsereget, hogy aztán ambiciózus katonai vezetői egyfajta Praetorianus gárdává alakítsák. Mindezt passzívan szemléli a nép, mely a valóságban merev hierarchiába rendeződik, bár elvben mindenki egyenlőnek számít a népszuverenitás deklarálásával. Bolívar ezért tartotta legtöbbször azt a konzervatív magatartást, mely semleges a körülmények kényszerével szemben, s mely már-már eltűnni látszik a közrendet fenyegető, egymást követő zavargások sülyesztőjében. Ezek a gondolatok állandóan visszatükröződtek Bolívar közéleti tevékenységében, a különböző időszakokban egyaránt. Kezdve javaslataival, melyeket az 1819-es és az 1821-es kolumbiai alkotmányozó nemzetgyűlésen tett az örökletes szenátus intézményére vonatkozóan; folytatva azzal a morális hatalommal, amit szerinte az 1826-os bolíviai alkotmányba beépítendő, élethossziglan szóló, független elnöki megbízatás jelenthetett volna; ahogy a harmadik kamara is, melynek tagjai a szintén élethossziglan megbízott cenzorok, erkölcsbírók⁷ voltak. Az ilyen összetételű parlamentek feladata lett volna: a nemzeti kultúra fenntartása, öröködni az erkölcs és az alkotmányosság felett, részt venni az állami szerződések megkötésében, valamint kiválasztani a bírákat és az egyházi méltóságokat a Szenátus által előterjesztett háromszoros listákból. Ilyen módon lehetett volna korlátozni a hatalmat.

A Brazil Császárság – a maga alkotmányos uralkodójával, a nép által elfogadott dinasztijával, az ország legerősebb férfúi közül, élethossziglan választott szenátusával, a konzervatív és a liberális szellemiséget egyszerre képviselő államapparátusával – bölcsen és nagyrészt sikeresen valósította meg Bolívar elképzeléseit, amelyek egyébként meglehetősen irreálisak voltak, tekintve a korántsem demokratikus politikai környezetet, és azt, hogy a nagy ember személyesen idegenkedett attól, hogy magára öltse a díszegyenruhát vagy a diktátorok más külsőségeit. Brazíliában a portugál múltat jelképező uralkodócsalád maradt a trónon, de a trónörökös

⁴ Pedro Calderón de la Barca (1600–1681) spanyol költő és drámaíró, a Lope de Vega által kialakított sajátos drámaforma legjelentősebb továbbfejlesztője. A spanyol irodalomtörténetre vonatkozó megjegyzéseket vö. ALVAR–MAINER–NAVARRO 2003.

⁵ Lope de Vega (1582–1635) spanyol költő, a barokk dráma egyik legjelentősebb képviselője, nagyjából 1800 színmű és több száz kisebb drámai darab alkotója. A spanyol irodalom egyik legnagyobb alakja. Vö. uo.

⁶ Tirso de Molina, eredeti nevén Gabriel Téllez (1579–1648) szerzetes, költő, drámaíró, a spanyol barokk dráma neves képviselője. Kapcsolatban állt a kor számos spanyol irodalmárával, köztük Lope de Vegával, aki a tanára is volt. Vö. uo.

⁷ Az 1826-ban kiadott bolíviai alkotmány vezette be a háromkamarás rendszert, ennek egyik elemét a *Cámara de Censores* (Censori Kamara) alkotta. Vö. LILÓN et al. 2013, 239–240.

már az ország jövőbeli sorsával azonosulva és függetlenségének meghatározó tényezőjévé válva kivonta a koronát az egymásnak feszülő hatalmi törekvésekből fakadó konfliktusból. Egyedülálló, ahogy megerősítette és fontossá tette a nemzeti hagyományokat, különösen, ha ezt összevetjük azzal, ami az új-spanyol világ szomszédos államaiban történt. A brazíliai szintéren zajló forradalmak – az első császár uralkodása és az utána következő régensség⁸ idején – sokkal inkább szenvedélyekből fakadó eszmékről szóltak, mint hatalomvágyról. Több indokot is látnunk tehát arra, hogy a XIX. századi brazil monarchiát olyan politikai rendszernek tekintsük, mely igazán megfelelt a latin-amerikai társadalmi körülményeknek.

A hagyománytisztelet, ha nem is erősebb, de talán kézzelfoghatóbb nálunk, mint Önöknél. Ha nem is gazdagabb, de talán drámaibb legendáriumban és hősiebb múltban gyökerezik, mint az Amerikai Egyesült Államoké, s főként az olyan elbűvölő, festői városokban érhető tetten, mint a perui Lima vagy Ouro Preto [10] Brazíliában. Ezek a helyszínek letűnt korok semmihez sem fogható levegőjét árasztják, és a maguk nemében egyedülállóak az amerikai kontinensen, hiszen természetes felemelkedésük a régi kormányzati rendszer idején következett be, de képesek voltak arra, hogy erővel álljanak ellen az alsóbb társadalmi rétegek pusztító hajlamainak. Ez történt a Brazil Császársággal is, ami meghajolt ugyan a forradalmi hullám előtt, és politikailag megsemmisítette önmagát, miközben belső lényegét mégis megőrizte, ami ebben az esetben nem volt más, mint Brazília morális egysége.

A brazíliai monarchia teljes mértékben betöltötte védelmező szerepét a kulturálatlan és ennél fogva hatalommal sem rendelkező tömegek jogai és kiváltságai felett, melyek a gondjaira bízták magukat, hogy az ármánykodó, könyörtelen, szűk látókörű, de mindenekelőtt a saját önös érdekeiket követő oligarchiák ne szipolyozhassák ki s ne gyötörhessék őket még jobban. Így történt hát, hogy Latin-Amerikában egyedül Brazíliának sikerült megteremtenie a belső békét és a szabadságot egy olyan időszakban, amikor a kontinens szinte összes többi részén anarchikus állapotok uralkodtak. Péter⁹ császársága maradéktalanul megvalósította azt, amit Bolívar cezarizmusa elmulasztott, köszönhetően annak, hogy ellenérzései voltak azzal szemben, amit egy venezuelai szerző „szabadságrombolási kísértésnek” nevezett. Ez az ellenérzés pedig – úgy látjuk – leginkább a Felszabadítóként élvezett dicsőséges szerep túlzásaiból adódott. Brazília egysége viszont győzedelmesen kiállta a próbát, míg vele drámai ellentétben, az egy nagy spanyol-amerikai állam vagy konföderáció létrehozására irányuló törekvések rendre elbuktak. S mint

⁸ I. Péter császár 1831-es lemondását követő időszak. Előbb háromfős régenstanács, aztán 1843-tól egy-egy személy helyettesítette az uralkodót 1840-ig, II. Péter nagykorúsításáig. A korszakról bővebben lásd FAUSTO 2011, 89–99.

⁹ Bragança Péter (1798–1834), a független Brazília első uralkodója, „örökös császára és védelmezője”, I. Péter néven (1822–1831). IV. Péterként néhány hónapig viselte a portugál királyi címet is (1826). Bővebben lásd LILÓN et al. 2013, 99–101., 217–221., 290–291.

azt a venezuelai író, Blanco Fombona [11] helyesen megállapítja, ez a kudarc annál is fájóbb, mivel Spanyol-Amerika Achilles-sarkát éppen szétaprózottsága jelenti. De Bolívar ragyogó álmából – amit, mint azt Portugál-Amerika példája is bizonyítja, csak egy monarchia keretei között lehetett volna megvalósítani – megszületett a már említett panamai kongresszus¹⁰ pompás ötlete, ahol már körvonalazódott a nemzetközi döntőbíráskodás mint az egyik legfontosabb amerikai jogelv. Ennek erkölcsi hozadéka ellensúlyozta a kongresszus politikai kudarcát.

Miután ezek a területek végre függetlenné váltak és megszabadultak potenciális Napóleontaiktól – mint az ismeretes, egyikük, a kimerült San Martín visszavonult a franciaországi Boulogne-ba, míg a már megfáradt és mélységesen kiábrándult Bolívar viszonylag fiatalon meghalt a kolumbiai Santa Martában – Dél-Amerikában divatba jött, az Önök államszervezeti modelljéből kölcsönzött politikai kifejezéssel élve, a föderalizmus eszméje. Azonban csak az egyben tartott Brazíliában érvényesülhetett ténylegesen ez az elv, megfelelve a központosítás dogmájával nyíltan szembehelyezkedők jogos elvárásainak. Természetesen voltak kivételes esetek, mikor az állami különválásra való törekvés a Bolívar-féle centralizált hatalmi ambíciókra adott válaszként jelent meg. Ilyen reakció volt például a Venezuelát Nagy-Kolumbiáról leválasztó Páezé [12], illetve Santanderé [13], aki már ugyanabban az évben, mikor a Felszabadító meghalt, visszaélt a hatalommal.

Maga a föderalizmus elve egyébként (ennek nevében zsarnokoskodott Rosas [14] Argentínában, és ezzel állt szöges ellentétben az, amit Portales [15] Chilében csinált) mindig is meghatározó irányvonalat képviselt Latin-Amerika politikatörténetében. A föderalizmus és a centralizáció másra sem volt jó mint, hogy utat nyisson a zavargásoknak és az erőszaknak. Nem vezetett máshoz, mint individualizmushoz, amit a katonai diktatúra díszes köntösébe burkoltak. [16] Ugyanakkor a diktatúrát (*caudillismo*) – most úgy látjuk –, áthatotta egyfajta primitív paraszti demokratizmus, ami nyers volt és kegyetlen, mint Rosas Argentínájában. A sort folytathatjuk Peruval, Castilla [17] pompára és a gyarmati idők lovagi erényeire áhító rendszerével, Francia [18] bezárkózó és aszketikus Paraguayával, Santa Anna [19] féktelenül pazarló, groteszk uralmával Mexikóban, Guzmán Blanco [20] illedelmes, a protokollra nagyon ügyelő Venezuelájával, Melgarejo [21] brutalitástól megrészegült Bolíviájával, García Moreno [22] vallásos miszticizmussal színezett Ecuadorjával, de akár gondolhatunk Porfirio Díaz¹¹ fejlődőképes, üzletszerűen gyakorlatias Mexikójára is. Rufino Blanco Fombona ezt a helyzetet is remekül

¹⁰ A panamai kongresszust 1826-ban hívták össze Simón Bolívar kezdeményezésére az Amerikai Államok Szervezetének létrehozása szándékával. A Panamában összeült kongresszuson részt vett Nagy-Kolumbia, Mexikó, Peru és az akkoriban még egy országnak számító Közép-Amerika is, de hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a partikuláris érdekek miatt Bolívar uniós elképzelésének nem volt valódi jövője. Vö. ANDERLE 2010, 66–67.

¹¹ 1876–1911-ig irányította a mexikói politikát. Személyi diktatúrát épített ki. Az általa fémjelzett korszakról, az úgynevezett *porfiriátus* rendszeréről bővebben, magyar nyelven lásd FOSTER 1999, 127–143.

összegzi: „A cacique¹² kormányoz, míg őt gyakran a törvényeket csűrő-csavaró zugüggyvédek és más sarlatánok irányítják, akiket a szakállas főember nagyra becsül, a tanulatlan nép pedig ajnároz.”

A föderalizmus, ami az egyedi vonásokat emeli mindenek fölé, a világon a legabszurdabb dolgok egyikének tűnik, amennyiben az individualizmust a centralizációval kapcsolja össze mint a rend fenntartásának mérsékelt vagy zsarnoki módjával, így a szövetségi államrend megfosztva eszmei és hagyományos jelentéstartalmától, nem lesz egyéb, mint a zűrzavar szinonimája. A brazíliai császárság mint a történelmi fejlődés egy alternatív iránya magával hozta, hogy a föderalista törekvések igazodtak azokhoz a helyi érdekekhez, melyeket még a gyarmati közigazgatás jelölt ki. A spanyol-amerikai köztársaságokban azonban egyesek éppen a decentralizációban látták a forradalmak által meggyengített politikai hatalom működőképességének feltételét, míg mások korrekciójának lehetőségét. Ez a politikai rendszer addig maradt fenn az említett országokban, míg több olyan tényező, mint a közvagyon gyarapodása, a kultúra terjedése és egy kis létszámú, de ragyogó képességű gondolkodói réteg kialakulása éreztetni nem kezdte hatását. (Rufino Blanco Fombona remekül mutatta be ezeket a tényezőket a már idézett madridi előadásaiban.)

Amikor a kiváló francia államférfi, Georges Clemenceau rövid látogatást tett Dél-Amerika keleti partvidékén, nem kellett hozzá sok idő, hogy felismerje azoknak a politikai szervezeteknek hibáit és erényeit, melyekkel kapcsolatba került, s amelyekben egyúttal felfedezte azt a közeget, ahol a jövőben felragyog majd a latin szellem hevesen izzó lángja. Mikor arról beszélt, hogy a spanyol-amerikai országokban a választópolgárok ereje még kevés hozzá, hogy hatékonyan meg tudja védelmezni a közérdeket az egymással szövetséges magánérdekekkel szemben, megjegyezte azt is, örömmel használja fel Argentína példáját arra, hogy bemutassa, a fenti helyzet orvoslására a legbiztosabb gyógyír az egyéni kezdeményezőkétség fejlesztése. Több-kevesebb sikerrel alkalmazták már ezt a módszert a nagy múltú országokban, és a fiatal társadalmaknak is ilyen módon kell felébreszteniük a lelkiismeretüket, ahogy az Argentínában megtörtént.¹³ Clemenceau, aki nagy parlamen-

¹² Az alapvetően a Karib térségben élő *taíno* indiánoktól származó *cacique* (kacika, kuraka) elnevezés uralkodói cím, mellyel eredetileg az őslakosok illették a Bahamákon, a Nagy-Antillákon és a Kis-Antillák északi részén élő törzsek vezetőit. Az Újvilágba érkezett spanyolok és portugálok szintén átvették a *cacique* szót, és használni kezdték az általuk elfoglalt amerikai területeken élő indián törzsek vezetőire. A gyarmati időkben Mexikóban a nemességhez tartozó személyeknek tekintették őket és családtagjaikat. A kifejezés a portugál nyelvben jelenleg is használatos a brazíliai indián csoportok vezetőire, míg Közép-Amerikában és általában a spanyol nyelvterületen olyan helyi főnököt vagy politikai vezetőt jelöl, aki egy adott régióban kiterjedt hatalommal rendelkezik. A politikatudomány is átvette ezt a szót. Ma *caciquismonak* főként a helyi főnökök patrónus-kliens viszonyon alapuló vezetési stílusát nevezik. Vö. ANDERLE 2010, 50.; LILÓN et al. 2013, passim.

¹³ Oliveira Lima feltehetően a XIX. század utolsó harmadában bekövetkezett argentinai változásokra utal, amit Wittman Tibor így fogalmazott meg: „1880-ban a törvényhozó kongresszusban sikerült elfogadtatni a Buenos Aires föderalizációjáról szóló törvényt,

ti tapasztalattal rendelkezik, és legnagyobb hibája talán csak annyi, hogy nincs éppen híján az energiának, a következő vigasztaló és reményteli megjegyzést tette:

„Egy ország ereje – államformától függetlenül – kizárólag fiaiban, pontosabban az ő áldozatkész energiájuk összességében rejlik. Most a nép alkalmas rá, hogy okos embereket emeljen fel, olyan személyiségeket, mint akikkel gyakran találkozhattam utazásom során, ők magabiztosan szembe tudnak majd nézni a jövő kihívásaival.” [23]

A függetlenségi háború a pusztulás siralmas állapotába taszította a hajdani amerikai Spanyol Birodalmat. Ahhoz, hogy a formálódó új államok el tudják látni feladatukat, arra volt szükség, hogy ismét jövedelemhez jussanak, sőt bővítsék is bevételi forrásaikat. A végelethathatatlannak tűnő harcok, illetve a oktatás hiánya a térséget a legmélyebb anarchiába, méghozzá a legrosszabb fajtába, a kulturálatlanság anarchiájába süllyesztette, miközben a létrehozott képviseleti rendszerekben csupán névlegesen érvényesült a népszuverenitás elve. Az imént felvázolt nehéz örökségnek része volt a közélet tisztátalansága is, ahogy a gyarmatosítók uralma alatt, nem változott a hatalom új birtokosainak idején sem. Mit sem ért a tollforgatók minden bírálata és dorgálása, pedig az adott körülmények között a Bolívar által megálmodott alkotmányos rend erős erkölcsi tengelyét éppen ők voltak hivatottak megtestesíteni.

Az emberek oktatása és erkölcsi nevelése ugyan félben maradt munka, de elengedhetetlenül szükséges és a jövőben is az lesz Latin-Amerika autonómiájának megőrzéséhez. Ez a feladat talán még nehezebb, mint maga a hódítás vagy a függetlenség kivívása volt, mert a legnagyobb ellenféllel kell megküzdenie, saját múltjával.

Az új latin-amerikai világtól, aminek nem voltak meg még hozzá a szükséges eszközei, hirtelen azt várták, hogy felelősen és méltósággal álljon helyt a nemzetközi szinten. Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy így a frissen megszerzett politikai szabadság a társadalmi káosz korszakába torkollott. De még ebben a káoszban is kirajzolódott a nemzeteknek egy olyan csoportja, amit nem csupán a zavart okozó, rosszul értelmezett és alkalmazott szabadságészme irányított, de a tekintély is, ami nélkül ezek a társadalmak tönkrementek, majd végül eltűntek volna. Ugyanakkor nem csak a szabadságnak van kockázata: a gyors anarchiába süllyedés veszélye; hiszen a jogi fékeket garantáló morális féket nélkülöző autoritáriánus rendszer a despotizmus határát súrolhatja. Talán egy olyan mágneses iránytű metaforájával tudnám a legérzékletesebben szemléltetni ezt a helyzetet, amely nem találja a megfelelő irányt a belső és a külső hatások miatt, ezért aztán a két pólus között vadul ingadozik. Főként, ha otthon mindig csak alávetettségről és az ellene való lázadásról beszélnek, míg külföldről – a XIX. században még inkább, mint valaha – a felkelések által kiváltott reakcióról érkeznek a hírek.

Mint látjuk, a közoktatás azoknak a társadalmaknak vált ingyenessé és kötelezővé, ahol a mozgalmak vezetői teljesen tanulatlanok voltak és ahol hiába is keresnénk a szükséges tanári létszámot. Láthatjuk azt is, hogy vannak olyan országok,

---

azaz a város nem a tartomány székhelye többé, hanem Argentína fővárosa. [...] Argentína a század végén Dél-Amerika legfejlettebb köztársasága.” WITTMAN 1978, 298–299.

mint például Mexikó, ahol a katolikus egyházat törvényileg fosztották meg privilégiumaitól, pedig ott Alexander von Humboldt¹⁴ adatai szerint a földek körülbelül négyötödét, míg Lucas Alamán [24] történész szerint körülbelül a felét éppen az egyház birtokolta, ezt a vagyont egyébként mintegy 300 millió dollárra becsülték. S végül látunk olyan országokat is, ahol korábban ugyan évente végeztek ki tábornokokat zendülés vádjával, illetve polgárokat börtönöztek be csak azért, mert hangot adtak véleményüknek, de ahol aztán eltörölték a politikai okokból kiszabott halálbüntetést, és a személyes szabadságjogokat garantálták, mégpedig „*olyan tökéletesen, ahogy azt a filozófusok elképzelték*”. A spanyol-amerikai köztársaságok – s Brazília is e felé a bolygórendszer felé gravitált – legnagyobb hibája az elmélet és a gyakorlat összebékíthetatlensége. Ugyanakkor éppen ez készítette őket arra, hogy az eszmék és a valóság közt próbáljanak egyensúlyt teremteni. E problémák okaként elsősorban a vegyes házasságokat, a fajkeveredést kell megjelölnünk, mint ami a tengerentúli ibér gyarmatosításra vált jellemzővé. Az Észak-Amerikába áttelepült, és azt benépesítő angolszászok viszont a mai napig sem sokban különböznek az óhazaiaktól, intézményeik is az övéikhez hasonlóak, és ezért tökéletesen megfelelnek nekik. Ha házasságkötésre került a sor az angolszászok inkább saját fajtájukat választották; míg a kontinens többi részén a fehéreknek gyakran gyengébb elemekkel kellett beérniük. Bár korábban azt állítottuk, hogy alacsonyabb rendű rasszok nincsenek, ám értéktelenebb személyek igenis vannak.

Sokan valóban tanulatlanok, műveletlenek és felkészületlenek voltak, ennél fogva az általuk alkotott közösségek képtelenek bizonyultak gyorsan alkalmazkodni a változásokhoz és a kultúra egy magasabb fokához, még ha az egyének szintjén ez elő is fordulhatott, mint például Benito Juárez¹⁵ esetében, akire már volt alkalmam felhívni az Önök figyelmét. Joggal tartjuk ezt a teljes egészében indián származású férfit született törvényalkotónak és teoretikus államférfinak, aki megvalósította liberális eszmékkel átítatott politikai elképzeléseit. Ezen kívül rendkívül előrelátó is volt, és csupán – ahogy egy szerző Önöknél megjegyezte – az adminisztrációhoz nem volt érzéke.

Összefoglalva elmondható, hogy Mexikó és Bolívia indián többségű népének, vagy a venezuelai és brazíliai félvéreknek éppen annyira idegen volt a képviselői kormányforma, ami hirtelen megadatott nekik, mint a mi *tupi* [25] törzseinknek,

¹⁴ Alexander von Humboldt (1769–1859), a sokoldalú német természettudós 1799 és 1804 között egy francia orvos, Aimé Bonpland (1773–1858) társaságában beutazta Latin-Amerika egy részét. Humboldt és Bonpland maradandó érdemeket szerzett a terület földrajzi feltérképezésében, az ottani növény- és állatvilág leírásában, illetve a helyi szokások, az életmód, valamint az egyház tevékenységének megismertetésében. Expedíciójuk eljutott a mai Venezuela, Kolumbia, Ecuador és Kuba területére. Mexikóban 1803 és 1804 között jártak (Acapulcóban, Valladolidban, Guanajatóban, Mexikóvárosban és Veracruzban). Útleírásuk részleteit magyar nyelven lásd HUMBOLDT 1967.

¹⁵ Benito Pablo Juárez García (1806–1872) mexikói ügyvéd és politikus, aki többször volt köztársasági elnök az 1858–1872 közötti időszakban. Mexikó legkiemelkedőbb liberális reformátorai között tartják számon. Bővebben VILLEGAS et al. 2002, 79–86.

melyeknek asszonyai *buccan* [26] húst készítettek a kannibál¹⁶ ünnepekre, vagy az aztékoknak, akiknek papjai, Bernal Díaz [27] beszámolója szerint emberáldozatok vérével kenték be a hajukat. Vajon örömtáncot, örült *farandolét*¹⁷ járt-e a tudatlan tömeg, mikor egyetlen szempillantás alatt felruházták a népszuverenitás minden kellékével, mint annak idején az athéni polgárokat, akik a város közterein gyűltek össze, hogy megvitassák a köztársaság ügyeit, vagy mint a svájci kantonok lakóit, akik *referendumot* tarthatnak a közösség egészét érintő fontos kérdésekben.

Az imént lefestett társadalmi viszonyok között a népképviselőt még mindig inkább érvényesülhetett az egykori gyarmati kormányzat idején, amivel tulajdonképpen csak az volt a baj, hogy bizonyos akadályokat gördített a haladás útjába, pontosabban szólva, annak a változásnak az útjába, amit mégsem lehetett büntetlenül feltartóztatni. A Brazil Császárságban – a képviselői elv magas szinten érvényesült – az oligarchia politikusai nem követték el ugyanezt a hibát, sőt a képviselői elvet kifejezetten tiszteletben tartották. Garanciáját a szenátus intézménye jelentette, bár ennek létszáma korlátozott volt, és az élethossziglan szóló tisztségre a tagokat az uralkodó választotta ki a legtöbb szavazatot szerzett személyek nevét tartalmazó hármastól. Kétségtelen, ez a testület a császár befolyása alatt állt – ami egyébként inkább segítette, mintsem gátolta a haladást – és ennek megfelelően irányította az ország sorsát abban az időszakban, amit a belső béke, a gazdasági felvirágzás, illetve a liberális eszmék érvényesülése jellemezett, és amikor Brazília követendő példaként szolgált egész Latin-Amerika számára.

Ez az oligarchia alig akadályozta a haladást a császári alkotmány 1826-os hatályba lépését követő 63 esztendő alatt, miközben elősegítette például azt is, hogy a közrend legkisebb megzavarása nélkül, teljeskörűen rendezzék a rabszolga felszabadítás félelmetes kihívásnak számító feladatát, ami megannyi érdeket sértett és indulatot korbácsolt fel. Továbbá ugyanez az oligarchia helyes útra terelte a föderatív átalakulás folyamatát azzal, hogy 1834-től kezdődően megvalósította a közigazgatás decentralizációját, a szükséges mértékben engedve a helyi érdekeknek; emellett a külföldről érkező bevándorlók előtt szélesre tárta a kapukat, amivel megújította az ország népességét. Ennek hatása mostanra olyannyira nyilvánvalóvá vált, hogy az egyik legnevesebb írónk is – José Veríssimo *Impressões do Sul* (Déli impressziók) című művében – éles kontrasztot mutat ki az ország tradicionális portugál, illetve mostani kozmopolita arcú között, amit egy újfajta erkölcsiség és társadalmi összetétel alakít. Végül oligarchiánk azt is lehetővé tette, hogy a politikai és a vallási tolerancia elve, valamint a mai Brazíliára azóta is jellemző, nemzetközi téren megmutatkozó nagylelkűség mélyen az emberek lelkébe plántálódjon.

A latin-amerikai fejlődés azon országokban, így például Brazíliában érzékelhető erőteljesebben, ahol már elég hamar létrejött a rend és szabadság rendszere, vagy

¹⁶ Az emberevés, az *antropofágia* brazil mítoszáról mint kulturális toposzról bővebben lásd LINDGREN-ALVES 2007, 21.

¹⁷ A *farandole* régi, provanszál eredetű, de még ma is ismert 6/8-os ütemű, kigyózó és csigavonalban haladó füzértánc, amit egyetlen személy kísér egykezes furulya és tamburin zenével.

ahol Argentínához és Chiléhez hasonlóan nyilvánvalóan alacsonyabb volt a vegyes házasságok aránya, különösen a négerekkel való keveredés, akik a társadalmi ranglétrán alacsonyabban helyezkednek el, a rabszolgaság idején alárendelt szerepben voltak, és ezért hatásuk is lealacsonyító. Másrészt Chilében a harcias, sőt szinte legyőzhetetlen *araukán* indiánoknak [28] volt igencsak nagy szerepük a chileiek hadakozásra kész, bátorságot és szívós elszántságot ötvöző vérmérsékletének kialakításában.

A haladás – még a fejtelenség és a zűrzavar légkörében is – mindig nagyobb mértékű és gyorsabb ott, ahol a fehérek vannak túlsúlyban. Ugyanez igaz ott is, ahol a kormányzati rendszer liberálisabb, és jobban szem előtt tartja a környezet sajátosságait, például szerényebb színvonalú, de intenzív kultúrával tölti ki azt az űrt, amit az általánosan elterjedt, alapos kultúra hiánya hagyott.

Az Argentin Köztársaságban a fel-fellángoló, majdnem végzetes forradalmak kora a Paraguayjal vívott háborúig [29] tartott. Ennek az a magyarázata, hogy az általában durva, nomád bennszülött lakosság tanulatlanságában állandó, nyílt ellenségeskedést folytatott az elméleti emberek csoportjával. Mindazonáltal ez a korszak egy rendkívüli jövőre rendeltetett földrész bámulatos gazdasági és szellemi fejlődésének a kezdetét is jelentette.

Különben milyen eszközökkel lehetett volna rávenni a függetlenség korának *gauchoit*, ezeket a remek lovasokat és csordásokat, hogy feladják sajátos életmódjukat, ami – való igaz – csak vegetálást jelentett a Pampák pusztáin, ahol az első hatalmas gulyák tenyészttek? Mivel lehetett volna jól felfogott érdekükben megértetni velük a képviseleti kormányzás alapelveit, amit Mariano Moreno [30] – az argentin közéleti szereplők első generációjának kétség kívül leghaladóbb szellemű és valószínűleg legokosabb képviselője – foglalt össze *Representación de los hacendados* (A földbirtokosok beadványa)¹⁸ című szövegében? Mondanivalója egyébként lényegében megegyezett az Önök Patrick Henry-jének¹⁹ beszédeiben, illetve Thomas Paine-jének²⁰ pamfletjeiben foglaltakkal.

Hogyan lehet tehát összehangolni a mai kifinomult, kozmopolita, agrárius kultúrát a tőle gyökeresen eltérővel, a tanulatlan pásztorok és bennszülöttek világával a demokrácia elveinek kérdésében, ami arra épül, hogy a kormányzatot és a törvényeket az emberek érdekeinek és akaratának rendelje alá, és arra, hogy biztosítsa számukra a politikai ügyekbe való beleszólás lehetőségét?

Mariano Moreno megoldást kínált erre a termelők és földbirtokosok osztályát, vagyis a *hacendadókat* érintő nagy problémára, amikor tiltakozott a *cabildo*²¹ és a

¹⁸ Lásd az V. előadáshoz fűzött 28. fordítói jegyzetet.

¹⁹ Patrick Henry-ről lásd az V. előadás 4. jegyzetét.

²⁰ Thomas Paine-ről lásd az V. előadás 3. jegyzetét.

²¹ A *cabildo* a spanyol gyarmati idők, majd a korai posztkoloniális korszak városi vagy községi tanácsát, illetve a városháza épületét jelenti. Mint ahogy arra Manuel de Oliveira Lima is utal előadása szövegében, a cabildók nemcsak a városok és a községek, hanem valamennyi környékbeli földbirtokos törvényes képviseletét is ellátták. A *cabildo* egyike volt azoknak az intézményeknek, melyeket a spanyol konkvisztádorok az

Buenos Aires-i konzulátus²² arra irányuló törekvései ellen, hogy meggátolják a La Plata²³ megnyitását a brit kereskedők előtt. Ebből is jól látszik, hogy mind a *cabildo*, mind pedig a konzulátus elég rövidlátó volt ahhoz, hogy szembeszálljon Cisneros-szal, az alkirályal, akit a sevillai Központi Junta²⁴ azért küldött Buenos Airesbe, hogy csillapítsa le a helyiek vitáit, s aki úgy döntött, megnyitja a La Plata kikötőit az angolok előtt. Bár ez az intézkedés ellenkezett a spanyol kizárólagosságon alapuló régi elvvel, de ebben az időszakban már nagyon is ésszerű lépésnek tűnt, mert Anglia Spanyolország szövetségese volt a Napóleon elleni háborúban, és megkérdőjelezhetetlen tengeri hatalom.

A szabadkereskedelem felvilágosult gondolkodásra valló politikája Portugál-Amerikában is megjelent. Az 1808 óta Rio de Janeiróban berendezkedett portugál udvart az angolokkal ápolt baráti viszony és a politikai érdekek kettősége arra készítette, hogy amint elhagyta Bahiát, ahol először szállt partra²⁵ brazil földön, máris deklarálja gyarmati kikötőinek megnyitását a világkereskedelem előtt. VI. János portugál király és Mariano Moreno egyaránt belátták az új, az eddigiektől eltérő politikai korszak kezdetén álló országuk gazdasági fejlesztésének szükségességét, s mindketten rögtön számot is vetettek a lehetőségekkel. A megoldást a modern industrializmusban vélték megtalálni, ami képes összegezni materialista, haszon- és fejlődéselvű civilizációk lényegét. Egy ilyen gazdasági rendszernek kétségtelenül megvannak a maga előnyei. Ugyanakkor joggal támadható is kapzsi szemlélete miatt, hiszen a nagy vagyonok és a jólét élvezete csak keveseknek adatik meg, míg a társadalom jelentős része továbbra is szegénységben él; bár az is tény, hogy közvetett módon, s anélkül, hogy az életkörülmények általános javulásáról beszélhetnénk az industrializmus kétségtelen eredménye a dolgozó osztály emancipációja. Emancipáció alatt jelen esetben a jogok és köteleességek tudatosulását értem.

---

elsők között honosítottak meg az amerikai kolóniákon. Később, ezek a területek a függetlenség kivívásának folyamatában is jelentős szerephez jutottak. Lásd LILÓN et al. 2013, passim.

²² *Consulado de Comercio de Buenos Aires*, a Río de la Plata Alkírályság egyik legfőbb intézményének számított, melyet 1794-ben hoztak létre a helyi kereskedők kérésére. Funkcióit tekintve érdemes megemlíteni, hogy a közvetlenül a spanyol korona irányítása alatt álló Buenos Aires-i Kereskedelmi Konzulátus nemcsak a kereskedelmi ügyek bírósági fórumaként működött, de hivatott volt a város és környéke gazdaságának támogatására is. Mariano Moreno *Representación de los hacendados* című munkájában felvetett problémák kapcsán a földbirtokosok azt szorgalmazták, hogy nyissák meg az angol áruk előtt a kikötőket. Az ezt ellenző helyi kereskedők érdekeit a Buenos Aires-i *cabildo* és a konzulátus képviselte.

²³ A La Plata a Paraná és az Uruguay összefolyásánál kialakult tölcserőrkolat, mely a maga 48 és 220 kilométer közötti szélességével a világ legszélesebb folyórövidoraként ismert. Az Atlanti-óceánig 290 kilométer hosszú, és Uruguay és Argentína határát is jelenti: északkeleti partján Montevideo, míg délnyugati részén Buenos Aires városa terül el.

²⁴ Spanyolország francia megszállása és a király lemondatása után az ország kormányzásával megbízott tanács. Bővebben lásd CORTÁZAR–VESGA 2001, 296–297.

²⁵ Lásd az V. előadás 20. fordítói jegyzetét.

Chilében a nép sokáig egyet jelentett a városi szegények megvetett és lenézett tömegével, a *rotókkal*, akik bármilyen ellenszolgáltatás, vagy a felemelkedés leg-haloványabb reménye nélkül robotoltak, s vérüket ontották a társadalmilag felettük állókért. Az osztályrésztül jutott szenvedést csak úgy tudták némileg csillapítani, hogy lerészegedtek, aztán a vita hevében leszúrták egymást. Közben a hatalmat mindvégig egy ultrakonzervatív rendszer tartotta kézben, és féltékenyen őrizte a chilei társadalom oligarchikus patrícius jellegét.

Azonban még ennek az oligarchikus rendszernek is voltak határozott pozitívumai Chile fejlődésének történetében. Ez a rendszer volt az, mely megakadályozta, hogy az ország belecsússzon a katonai kiáltványok és a civil káosz ingoványába, ahogy az Spanyol-Amerika többi részén történt rögtön a függetlenség kivívása után. Míg a szomszédos Peru elvesztegette minden korábbi gazdagságát a polgárháborúkban, addig Chile – köszönhetően annak a következetes munkának, aminek szintézisét az 1833-as alkotmányban [31] találjuk – felkészült a rend és az anyagi gyarapodás hosszan tartó korszakára. Kialakulása folyamán sikereit Chile oligarchiájának köszönhetette, illetve annak a mértékletességnek, melyet még egy kevésbé virágzó korszakból örökölt, mikor a bányákban és a földeken kemény munkára volt szükség, s a nitrátlelőhelyek még nem szolgáltak könnyen megszerezhető, bőséges profittal.

Mindazonáltal egy olyan társadalom, amely bizonytalanul megragad a fejlődés egy adott fokán, amit a hozzá hasonlók már rég meghaladtak, nos, az ilyen társadalomra végzetes hanyatlás vár. A zavartalan béke, amikor a tükörsima vízfelszín egy hullám fodrozódása sem zavarja meg, önmagában nem garantálja a fejlődést. A munkások sztrájkjai egyaránt lehetnek a társadalmi nyugtalanság szimptomái és a munkásság erejének bizonyítékai. Hiányuk pedig utalhat a szolgaság rendszerére éppen úgy, mint a gazdaság gyengeségére.

Brazília a rabszolgaság eltörlése előtt, vagyis 25 éve²⁶ a gazdag földbirtokosok kezében volt, akik jogaikat és hatalmukat ékesszóló, ellenállhatatlanul érvelő ügyvédekre ruházták át, ez a rendszer az adott társadalmi körülmények között minden bizonnyal legitimebb politikai képviseletet biztosított nekik, mint egy népszuverenitást hirdető, de valójában a választójogra nem mindig méltó, vagy a cenzus révén erősen korlátozott szavazóbázisra épülő kormányzat. Vajon lehetséges lett volna fenntartani a földbirtokalapú gazdagság alapfeltételét, a rabszolgaságot egy cenzusos választási rendszer politikai korlátai mellett? Talán jobb, ha inkább átsiklunk ennek a hangsúlyosan és jellegzetesen átmeneti korszaknak a hibái felett, és megpróbáljuk összeegyeztetni a brazil gazdaság mostani látványos fejlődését a gyarmati módszerekkel és intézményekkel?

Természetesen, a császári trónt nem sorolom ezen intézmények közé, még akkor sem, ha személyesen úgy gondolom, monarchiában is létezhet szabadság, ahogy egy köztársaság is lehet despotikus, ha másként vélekednék, hiányozna belőlem a tolerancia és az értelem. A történelem bőségesen szolgál példákkal mindkét változatra, szükségtelen mindet felsorolnom. Csak Brazíliát említeném – ahogy

²⁶ Brazíliában csak 1888-ban szüntették meg teljeskörűen a rabszolgaság intézményét.

már nemegyszer tettem –, ahol a császári rendszer képes volt biztosítani a politikai jogokat, és olyan kiváltságos helyzetet teremtett, hogy a köztársasági átalakulás bizonyos értelemben alig jelentett javulást, inkább csak a korábbiak másolatát.

A brazil anyagi gyarapodást elősegítő tényezők között megemlíthetjük a gazdaság alapjainak bővülését, a munkaerő szabad mozgását, az erőforrások széles körű kiaknázását, a hazai termékek hatékonyabb védelmét – ez a védelem magában foglalta a fejlett gazdasági módszereket és ezek alkalmazását a kávétermelésben [32] – és végül az egyéni törekvések és a kollektív érdekek jobb összehangolását. Azonban a politikai rendszernek semmi köze sem volt a fejlődés imént felsorolt tényezőihez, a feltételek azért javultak, mert az újvilág még a növekedés szakaszában volt. A fejlődés lehet gyors vagy lassú, de ezek a fokozati különbségek nem befolyásolják a lényegét, ami sokkal inkább az irányában ragadható meg, és amit minden egyes ország a saját fejlettségi szintjéhez igazíthat. Braziliában például a császári udvar által gyöngéd szeretettel ápolt tradíciók még, ha önkéntelenül is, de azt eredményezték, hogy az irodalom és a művészet személyesebb, bensőségebb hangon szólalt meg. Hasonlóan alakult a helyzet azokban a spanyol-amerikai országokban, melyeknek drámai múltjuk, vagy intenzív spiritualitásuk volt, azonban az argentin irodalomban inkább a realisztikus hangvétel és egyfajta tudományos nézőpont érvényesül, amint azt valaki az Önöktől mostanában odalátogató turisták közül meg is állapította és szemléletes szlenget [33] használva ki is fejezte.

Az Argentínát uraló haszonelvű kultúra, melynek sajátos eredménye az irodalom imént említett milyensége, bizonyára Latin-Amerika első védekező mechanizmusa volt a külső befolyással szemben. De ugyanakkor hatásos a belső ellenség támadásaival szemben is. Az iparosítás – mikor erről beszélek, nem a kifogástalanul előállított termékre gondolok, ami úgyszem veheti fel a versenyt az európai áruval; hanem a teljesen szabad, kiterjedt tőkés rendszerről, ami megfelelő munkakörülményeket biztosít –, tehát ez az industrializáció a legalkalmasabb korrekciós tényező a polgárok fegyveres konfliktusai esetén. Ezek a katasztrofális viszályok, melyekben a nyughatatlan kreol temperamentum mindig is kéjes örömet lelte, ka-landos történetű országainkban régtől fogva táplálják az erőszak kultúráját.

A gyarmati korban Braziliában sem volt hiány merész vállalkozásokban, és ezekre itt is jellemző volt az erőszak a XVI., a XVII. és a XVIII. században, éppen úgy, mint később, első császárunk uralkodásának zaklatott éveiben, majd a régenség idején. Azonban a hatékony politikai gépezet, felhasználva a monarchia tekintélyét, amit presztízse folytán a gerillavezérek is tiszteletben tartottak, békét teremtett, véget vetett az erőszaknak, és egy folytatásra érdemes, mérsékelt politikai tradíciót indított el. Ennek hatását persze lehet kritizálni, mégis sok előny származott belőle: lehetővé tette számunkra, hogy elől járjunk a haladás útján, ami bárki- nek nyitva áll, és ahol az utóbbi időben a többi latin-amerikai ország, és elsősorban Argentína, utol is ért bennünket, köszönhetően annak, hogy remekül aknázza ki gazdasági lehetőségeit.

Így az erőszak is napról-napra átadja helyét a kultúrának, pontosabban, a kultúra, ami az Újvilág ibér társadalmi számára sosem volt ismeretlen, fokról-fokra visszanyeri jelentőségéhez méltó pozícióját, amitől először a puszta létért folytatott

fizikai küzdelem, majd a rasszok konfliktusa, végül a külföldről importált és roszszul adaptált eszmék nevében folytatott politikai harc fosztotta meg. Ráadásul most több tényező segíti a haladást: az európai bevándorlás folyamatosan növekszik, annak ellenére, hogy jelentős akadályokat gördítenek az útjába, de a könnyebb élet reménye a nehézségekkel küzdők számára mindig vonzó marad; a kommunikációs eszközök fejlődése szükségszerűen átalakítja a tudatlanság sivatagát, ahol még csupán néhány oázisa van a szellemnek, de ami termékeny, művelt vidékké változhat át, hogy csodásan viruljon majd benne a tudás fája, bár ennek árnyékában sajnálatosan a forradalmi flóra gyomnövényei is kihajthatnak igen rossz fényt vetve az egész amerikai kontinensre, ezt nem hagyhatjuk.

A népelesség-növekedés és a jóval könnyebbé vált kommunikáció, vagyis mindaz, ami végül is a modern élet velejárója, előbb-utóbb fel fogja számolni Latin-Amerika országainak egymással szemben tanúsított, nem végletes, de egyelőre nagyon is valós elzárkózását, ami az eszmecserét szintén megnehezíti. A kontinens nemzeteinél ugyanezek a változások fogják megszüntetni az osztályok, illetve a nép különböző rétegeinek társadalmi elkülönülését is, mert ellensúlyozni tudják mindazokat a körülményeket, melyeket a települések közötti nagy távolságok, az éghajlat és maga a természeti környezet, meredek hegyoldalak, vad erdőségek és sebes sodrású folyók alakítottak ki.

Ez a változás nemcsak a még mindig hiányzó nemzeti érzésnek készíti elő a talajt, hanem egyúttal az Amerika-tudatnak is megágyaz, amiről sokat beszélünk ugyan, de valójában még nem formálódott ki. A nemzettudat akkor fog tényleg megszületni, amikor – Blanco Fombona kifejezésével élve – az új feudalizmus, a helyi hatalmasságok, a *kacikák* feudalizmusa, amit egy rozoga politika szövöszkén tákoltak össze, teret enged a közakarát és a korrekt választások által meghatározott rendszernek. Ez orvosolja majd a szabadság hiányát is, ami sajnos még mindig jellemző néhány, úgynevezett demokratikus társadalomra, illetve mindörökké megnyitja az önálló és félelem nélküli kritikai szemlélet korszakát. Ahogy azt az idézett venezuelai szerző helyesen állapítja meg, a sajtó szabadságát élvező országokban tollal vívják meg a harcot, és általában nincs szükség forradalomra, vagy arra, hogy a zsarnokság ellen fegyverrel lépjenek fel.

Latin-Amerikát a megérdemelnél jóval többször bírálják és ostorozzák, gyakran túlzott szigorral kezelik, időnként pedig kegyetlenül gúnyolják, vagy rosszindulatúan rágalmazzák. Pedig az, hogy a lakosság döntő többsége tudatlan, nem csak erre a régióra jellemző; ilyen szempontból méltán versenyezhet Európa elmaradottabb országaival, ahol hiányzik a tradicionális tekintély ellensúlya, erősen arrogáns a katonaság és önkényeskedik a hatalmi gépezet.

A latin-amerikai lustasága is csupán mítosz: Georges Clemenceau meglepetten tapasztalta, hogy milyen szorgalmasan dolgoznak a brazilok, és ha ezt inkább Brazília, mint Argentína vagy Uruguay kapcsán emelte ki, azért tette így, mert figyelembe vette a trópusi éghajlati viszonyokat. Ez a kiváló francia államférfi ugyanis arra számított, hogy nálunk az embereket félálomba merülve találja majd, és igazán csak meglepődött, amikor azt látta, hogy közülünk bizony sokan még sziesztát sem tartanak. [34]

Annyiszor emlegetik – mint a latin-amerikai mindennapok velejáróját – a háborúkat és a forradalmakat, pedig ezek a többi földrészen sem ismeretlen jelenségek, és az alapos elemzők számára nem maradnak rejtve súlyos vagy éppen magasztos kiváltó okaik; nem lehet őket egyszerűen a – meglehetősen igazságtalanul – betegesnek titulált ibériai mentalitásra visszavezetni, vagy a társadalmi parazitizmust okolni, amire az a jellemző, hogy az erősebb a gyengébbet teljesen kizsákmányolva próbál megélni.

Elnyomás és kizsákmányolás, bizonyos fokig valóban szomorú múltunk örökségén alapszanak, hasonló örökséggel azonban nemcsak mi rendelkezünk: mi több, olyan tényezők ezek, amelyek már fokozatosan eltűnőben vannak. Mivel a konzervatívok és a faji kérdéseket feszegetők ellentétéből, valamint a reakciós és a liberális erők összecsapásaiból – nálunk is, ahogy bárhol máshol – születnek nemcsak látszólagos, hanem valódi eredmények a politikai és a társadalmi fejlődés terén.

Szintén valódiak és nemcsak látszólagosak azok a változások, melyek, ha nem is túl széles körben, de mélyrehatóan megmozgatják a latin-amerikai szellemi életet, és eredményeik a tudományok, a jog és az irodalom terén egyaránt megmutatkoznak.

A hágai konferencián²⁷ – amit főként azért idézek itt fel, mert a nemzetek parlamentjének szokás nevezni, és mert ez volt az utóbbi idők legfontosabb nemzetközi találkozója – nos, ott a spanyol és portugál Újvilág jogi kultúrája a meglepetés erejével hatott számos európai jogtudósra és államférfitra, akik nem számítottak arra, hogy alapos tudást és minden erőlködéstől mentes, természetes eleganciát tapasztalnak azoknak a népeknek a küldötteinél, melyeknek a közvélekedés szerint fogyatékosága a szellemi dolgok iránti közömbösség és a forradalmi hév.

Mi magunk is tanúi voltunk, ahogy Brazília meggyőző ékesszólással érvelt a nemzetek közötti jogegyenlőség mellett; Kolumbia a humánusabb hadviselésért szállt síkra, és Argentína egészen odáig ment el, hogy javasolta, tiltsák meg fegyveres erő alkalmazását a nemzetközi tartozások behajtásánál.²⁸ Ezeket az országo-

²⁷ 1899-ben és 1907-ben két nagy nemzetközi konferenciára került sor Hágában. A résztvevő államok számos, a modern korszakot érintő nemzetközi jogi kérdést kívántak rendezni. Az eredeti tervek szerint egy harmadik tanácskozást is tartottak volna, de erre az első világháború miatt végül nem került sor.

Az ezeken a konferenciákon elfogadott nemzetközi szerződések és nyilatkozatok a nemzetközi jog számos területén maradandót alkottak, így a nemzetközi hadijog vagy a nemzetközi humanitárius jog területén. Ekkor fogadták el a történelem folyamán az első általános szárazföldi hadviselési szabályzatot, írásba foglalták a tengereken érvényes szabályokat, valamint rendkívül kezdetleges formában ugyan, de a légi hadviselés irányelveit is megfogalmazták. Csekély sikerrel járt, de megkísérelték szabályozni a háború megindításával kapcsolatos kérdéseket is. Ekkor jött létre az Állandó Választott Bíróság (*Permanent Court of Arbitration*) is, ami mind a mai napig működik, központja a hágai Béke Palotában van. Vö. SZÉKELY é. n. [2014], 60–73.

²⁸ Az 1907-es hágai konferencián elfogadott nemzetközi jogi szabályok egyike: „a szerződéses követelések behajtása végett igénybe vett fegyveres erő alkalmazásának korlátozásáról” szóló második egyezmény, amelyben – idézve a Hágában elfogadottakat ra-

kat Ruy Barbosa [35], Pérez Triana [36] és Luis Drago [37] képviselte, bölcsen, emberi együttérzéssel és jó politikai érzékkel. És áthatotta őket még valami, ami annyira jellemző volt rájuk: a tradíció ereje. A múlt ismét megmutatkozott a töretlen folytonosságában, támogatást nyújtva a jelenben is.

Latin-Amerika tudományos fejlődésével kapcsolatosan számos fontos eredményt tudnék itt felsorolni, ha nem ismerném az Önök páratlan sikereit, melyek mellett bizony minden más, hasonló teljesítmény jelentéktelennek hat.

Mégis megemlítenék egy brazíliai példát, a városi közegészségügyi viszonyok rendezését a közel egymillió lakosú Rio de Janeiróban, ahol mára megszűnt a kízó és rossz hírünket keltő sárgaláz. Ez egy rendkívüli tudományos eredmény, aminek igen nagy társadalmi jelentősége is van. Az Oswaldo Cruz Laboratóriumnak [38] az a fantasztikus teljesítménye, amit az országot sújtó különböző fertőző betegségek leküzdésében elért, a szakmai hozzáértés és a kitartó munka leghitelesebb bizonyítéka. Pedig ezeket az eredményeket nem túl gyakran hozzák kapcsolatba Dél-Amerikával, ahol a tudományt sokszor pusztá okoskodásnak, az irodalmat felesleges szócséplésnek, a művészetet pedig haszontalanságnak tartják.

Tisztában vagyok azzal, hogy még nem sikerült leraknunk a magas szintű kultúra megfelelő és biztos alapjait. A latin-amerikai tömegeknek oktatásra és iránymutatásra van szükségük. Sok minden történt már ez ügyben, de az analfabetizmus aránya még mindig fájdalmasan magas, az iskolák számának növekedése ellenére. Azonban az argentin oktatási rendszerre méltán lehet büszke ez az ország: megalapozója, Horace Mann²⁹ legkiválóbb tanítványa, Sarmiento [39] volt. Uruguayban a vidék lakosságát tanítják sikeresen; Chilében megvalósult a műszaki képzés, és Brazíliában is egyre szélesebb körű a szakoktatás, különösen a mezőgazdaság területén.

Az iskoláztatás tehát alapfeladat, amivel foglalkoznunk kell; így emelhetünk kupolát arra a nagyszerű építményre, aminek alapfalait még Kolumbusz, Vespucci, Cabral,³⁰ Cortés,³¹ Pizarro,³² Núñez de Balboa,³³ valamint sok más hajós és hódító rakta le, megvetve a már említett *Amerika-tudat* alapjait is.

---

tifikáló, 1913. évi XLIII. törvénycikket – „*A szerződő Hatalmak megegyeztek abban, hogy nem nyúlnak a fegyveres erőhöz oly szerződéses követelések behajtása végett, melyeket az egyik ország Kormánya, mint az állam polgárait megilletőt, egy másik ország Kormányától követel.*”

²⁹ Horace Mann (1796–1859) kongresszusi képviselő, később massachusettsi oktatáspolitikus, aki elsősorban mégis az USA közoktatási rendszerének megalapítójaként ismert.

³⁰ Pedro Álvares Cabral (1467–1520) portugál katonatiszt és hajós, Brazília felfedezője (1500). Az utána érkező kereskedők közül Fernando de Noronha tekinthető az első és egyben leghíresebb gyarmatosítónak.

³¹ Hernán Cortés de Monroy y Pizarro (1485–1547) spanyol konkvisztádor döntötte meg az Azték Birodalmat, létrehozva a mai Mexikó elődjének számító Új-Spanyolországot, aminek első kormányzója is ő lett.

³² Francisco Pizarro González (1478?–1541) spanyol konkvisztádor hódította meg az Inka Birodalmat.

³³ Vasco Núñez de Balboa (1476–1519) spanyol konkvisztádor a Panamai-szoros és a Csendes-óceán felfedezőjeként ismert.

A közös öntudat azonban – ellentétben egyesek átgondolatlan javaslataival – nem igazán egyeztethető össze azzal, hogy Amerika egyik fele gyámkodjon a másik felett; az általános jólét és gyarapodás érdekében ennek az érzésnek mélyen meg kell gyökereznie az emberek lelkében, és ez csakis akkor lehetséges, ha a jogok és kötelezettségek tekintetében a földrész valamennyi nemzetét egyenrangúnak ismerik el.

Spanyol-Amerikának – annak ellenére, hogy politikailag széttagolt, illetve a rajta osztozó nemzetek szellemileg nagyon különbözőek – több szempontból mégis sikerült bizonyos fokú morális egységre szert tennie. Az ide tartozó nemzetek között a közös eredeten túl is létezik számos, régebbi szoros kapcsolatuk nyomán kialakult hasonlóság, ami miatt nem zárkozáhatnak el egymástól. Kialakult közöttük egy látens, vagy talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy spontán konföderáció, ami megengedi ugyan, hogy különbözzenek, sőt, akár szembe is forduljanak egymással, de az már nem lehetséges, hogy egyikük kiváljon és máshová kapcsolódjon, mert ezt nem engedi az őket összefűző lelki rokonság. Bolívar életművének egyik legnagyobb értéke az Amerika-koncepció, amit védőbástyának szánt az akkor még kiforratlan, de később fokozatosan felerősödő nacionalizmus ellen.

Portugál-Amerika gyökerei és fejlődése elkülönült a spanyol területekétől; evolúciója nem is ritkán, inkább szinte mindig szembe ment Spanyol-Amerikáéval. Ma viszont már közösek vagy azonosak az érdekeik, ezért kölcsönösen szorosabb kapcsolatok kiépítésére törekcszenek, ami napról napra erősödő elhatározássá válik, és lassan mély gyökereket ereszt. A pánamerikanizmus valóra váltásához az USA-nak szüksége lesz rá – és a humánum is erre kötelezi –, hogy szövetségre lépjen Latin-Amerikával, még akkor is, ha civilizációja oly fontossá, befolyásossá, tekintélyessé, sőt felsőbbrendűvé avatja, és eközben kerülnie kell, hogy kimondva-kimondatlanul vagy akár csak a gondolat szintjén érzékeltesse fölényét, amivel megsértené gyengébb partnereit, és gyanakvást ébresztene bennük. [40]

Ezt remélik mindazok, így jómagam is, akik ismerik és nagyra becsülik az Egyesült Államokat, (számomra a megbecsülés jele nem az elvtelen dicséret). Nos, reményeink beteljesülését várjuk attól a fokozatosan kibontakozó, nagy egyetemi mozgalomtól, ami az USA-ban figyelhető meg, ahol az idealizmus egyenesen faji sajátosság (e nélkül Önök nem is lennének felsőbbrendű nép), a hit olyan nemes és fennkölt eszményekben, mint mások jogainak tiszteletben tartása vagy a kulturális közösségen alapuló emberi szolidaritás. Az Argentin Köztársaság sorsát jelenleg elnökként irányító nagyszerű államférfi [41] Washingtonban, az első pánamerikai konferencián³⁴ kijelentette, hogy Amerika nem lehet csupán az emberiség egy ré-

³⁴ Az első pánamerikai konferenciát, vagyis az amerikai államok első nemzetközi konferenciáját 1890. január 20. és április 27. között tartották Washingtonban. Alapötlete James G. Blaine (1830–1893) republikánus szenátor nevéhez fűződik, aki 1881-ben, majd 1889-től 1892-ig az USA külügyminisztere volt. Blaine és Benjamin Harrison, az akkori elnök a konferencián javaslatot tett az amerikai államok vámuniójának létrehozására, egy az egész kontinenst átszelő vasútvonal kiépítésére, valamint a részt vevő államok közötti vitás ügyek rendezésére. Végső céljuk azonban sokak szerint az volt, hogy

széé, hanem az egésze előtt nyitva kell állnia. Igaz ez azért is, mert Amerika most és a jövőben egyre inkább európai tőkebefektetések terepe, európai kutatók tanulmányainak témája, európai kereskedők piaca és Európából érkező bevándorlók célpontja. Az Újvilág csak ilyen módon tudja teljesíteni történelmi hivatását és társadalmi feladatait, és csak így tudja rendezni adósságát Európával szemben, cserébe civilizációjáért, amit átadott neki.

Fordította: Katona Brigitta és Kocsev Bence. A fordítást az eredetivel összevetette és átdolgozta: Szilágyi Ágnes Judit.

Oliveira Lima szövegéhez fűzött jegyzetek az eredeti kiadásban

1. A portugálok és a hollandok 1624–1662 közötti küzdelméről bővebben lásd SOUTHEY, Robert: *History of Brazil*. (Brazília története), I. kötet, XIV–XVII. fejezet; WATSON, Robert Grant: *Spanish and Portuguese America During the Colonial Period*. (Spanyol- és Portugál-Amerika a gyarmati időszakban), II. kötet; Edmundson tanulmányai az *English Historical Review* XI. (1896), XIV. (1899) és XV. (1900) évfolyamában; VARNHAGEN, Francisco Adolfo de: *História geral do Brasil* (Brazília története). (I–II. kötet, Rio de Janeiro, 1854 és 1857).
2. PÉTION, Alexandre (1770–1818) 1807-től 1818-ig Haiti elnöke volt. A szigeten 1816 januárja és márciusa között menedékre lelt Bolíviával való kapcsolatairól lásd PETRE, Francis Loraine: *Simón Bolívar* (New York, 1899).
3. ZUMETA, Cesar: *El continente enfermo*, New York, 1899.
4. PRADT ABBÉ (1759–1837) nem más, mint a jól ismert diplomata és történész, Dominique Dufour de Pradt, Poitiers püspöke, majd a belgiumi Mechlin (Mechelen) érseke. De Pradt Latin-Amerikával kapcsolatos észrevételei megtalálhatóak *Des colonies et de la révolution actuelle de l'Amérique* (A gyarmatokról és a jelenlegi amerikai forradalomról) című művében (Párizs, 1817).
5. GARCÍA CALDERÓN, Francisco Maria perui szociológus és történész, fia az idősebb Francisco García Calderónnak (1834), a perui politikusnak. Legfontosabb művei *Le Pérou contemporain* (A jelenkori Peru. Párizs, 1907) és *Les démocraties latines de l'Amérique* (A latin demokráciák Amerikában. Párizs, 1912; az angol fordítás London/New York, 1913)
6. *Csendes-óceáni háború* (1879–1883): Chile és Peru – illetve az utóbbit támogató Bolívia – közötti küzdelem, amely a Peruhoz és Bolíviához tartozó gazdag nitrát, illetve guanó lelőhelyek birtoklásáért folyt. A háború végül Chile teljes győzelmével zárult. Vö. Sir MARKHAM, Clements: *The War Between Chile and Peru* (A Chile és Peru közötti háború, London, 1882), és BARROS Arana, Diego:

---

kiterjesszék az Egyesült Államok befolyását az egész kontinensre. Óvatosságra intette a latin-amerikai országokat az is, hogy ennek a kapcsolatnak az elmélyítése egyúttal európai partnereik kizárásával járt volna. ANDERLE 2010, 89.

Histoire de la guerre du Pacifique (A Csendes-óceáni háború története, Párizs, 1881).

7. *Gaúcho*: Argentína és Uruguay hatalmas pampás síkságain élő lovas marhapásztorok, a *gaúchók* általában spanyol származásúak voltak ugyan, de foglalkozásuknak és életmódjuknak köszönhetően idővel olyan sok változáson mentek keresztül, hogy végül egy új népcsoport nevéként kezdték használni a *gaúcho* kifejezést. Azonban a civilizáció előrehaladása miatt ma már eltűnően vannak a dél-amerikai pampák legendás marhapásztorai.
8. *Roto*: az úgynevezett „rotos” a chilei társadalom alsóbb osztályaiból álló tömeg, nagyrészt spanyolok és araukán indiánok keveréke. A modern Chile sajátos politikai fejlődéséről világos elemzés P. S. Reinsch professzor tanulmánya, *Parliamentary government in Chile* (Parlamentáris kormányzás Chilében) címmel, in: *American Political Science Review*, vol. III. (1909) 507–539.
9. *Llanero*: A hatalmas venezuelai síkságok, más néven a *llanók* lakosait nevezik így. Számptalan közös vonás fedezhető fel a *llanerók* és a *gaúchók* között, de előbbieket sokkal szilajabbak és harciasabbak, ezért több alkalommal is meghatározó szerepet játszottak a venezuelai függetlenségi háborúban.
10. *Minas Gerais* (értsd: általános bányák): Brazília egyik legnagyobb tagállama az ország belsejében, amely különösen a XVIII. században híres volt arany- és gyémántbányáiról. Korábbi fővárosa, Ouro Preto (értsd: fekete arany) történelmi szempontból talán a legérdekesebb város Brazíliában. A tagállam területe 222 160 km², becsült lélekszáma pedig körülbelül 5 millió fő. A gyarmati idők arany- és ezüsttermelésével kapcsolatos statisztikák megtalálhatóak A. G. Keller *Colonization* című művében (New York, 1908) 165–167.
11. Rufino Blanco Fombonáról (1874–1944) lásd Oliveira Lima V. előadásához fűzött 31. jegyzetét és 29. fordítói jegyzetünket.
12. *PAEZ, José Antonio* (1790–1873) venezuelai tábornok és politikus. Bolíviával együtt igen fontos szerepet játszott Venezuela spanyoloktól való felszabadításában; ezt követően Nagy-Kolumbián belül Venezuela legfőbb katonai vezetőjének nevezték ki. 1828–29-ben nagyban hozzájárult Venezuela és Kolumbia szétválásához. Elnöke lett az új köztársaságnak 1831–35-ig, majd 1839–43-ig; 1860–63-ig diktátor; még azokban az években is, mikor nem viselt hivatalt, nagy befolyása volt a venezuelai ügyekre.
13. *SANTANDER, Francisco de Paula* (1792–1840), a kitűnő dél-amerikai tábornokot és államférfit gyakran az Új-Granadai Köztársaság alapítójaként emlegetik. A függetlenségi háborúk idején együttműködött Bolíviával, Nagy-Kolumbia ügyében viszont már konfliktusba kerültek egymással. Még arra vonatkozóan is voltak bizonyítékok, hogy nem sokkal Bolívar halála előtt Santander belekeveredett egy ellene irányuló merényletbe. Nagy-Kolumbia felbomlásakor Santandert Új-Granada elnökévé választották. Ezt a hivatalt 1832 és 1837 között töltötte be.
14. *ROSAS, José Manuel de* (1793–1877) diktátor Buenos Airesben. 1828-ban lett a Dél-amerikai Egyesült Provinciák (Argentína) föderalista pártjának vezetője, a centralista, úgynevezett *Unitario*val szemben; 1835-től 1852-ig teljhatalmú diktátor volt. Ez az argentin történelemnek egy igen sötét korszaka: a sajtót

elhallgattatták, a kereskedelem gyakorlatilag szünetelt, a tanult emberek többségét elpusztították vagy száműzetésbe kényszerítették. Rosas névleg föderalista volt, mégis erősen centralizálta a kormányzást. Végül Urquiza, Entre Rios tartomány kormányzója győzte le, Buenos Aires közelében, Monte Caserosnál, 1852. február 3-án. Rosas Angliába menekült, ahol visszavonultan élt haláláig. Erről a korszakról alapmű J. Ramos Mejia: *Rosas y su tiempo* (Rosas és kora), Buenos Aires, 1907.

15. *PORTALES, Diego José Víctor* (1793–1837) chilei politikus, a konzervatív párt vezetője. Bár Portales sohasem viselt a hadügyminiszteri (1830–1831) és az alelnöki (1835–1837) hivatalnál magasabb tisztséget, mégis jelentős mértékben alakította pártja politikáját, és segített megvetni az egészen 1861-ig tartó hatalmának alapjait. Noha a konzervatív vezetők elutasították azt a gondolatot, hogy a néptömegek a kormányzásban bármilyen aktív szerepet kapjanak, mégis elszánták magukat az emberek életkörülményeinek javítására. Rendkívül centralizált kormányzásuk idején Chile gyorsan haladt előre a fejlődés útján.
16. Vö. azzal, amit García Calderón fent idézett *Les démocraties latines de l'Amérique* című művének II. kötetében ír.
17. *CASTILLA, Ramón* (1797–1867) 1845–1851, illetve 1855–1862 között Peru elnöke volt. Castilla elnöksége idején az ország a fejlődés és a jólét korszakát élte.
18. *FRANCIA, José Gaspar Rodríguez* (1761–1840) Paraguay híres diktátora. 1814-től 1840-ig teljhatalmú despotaként uralta Paraguayt; ezalatt az idő alatt az országot gyakorlatilag teljesen elzárta a külvilágtól. Carlyle briliánsan írja le a „magányos Francia” egyoldalú küzdelmét, bemutatva „a vasakarátú és szorgalmú ember vagy despota hatalmas és zord munkáját”. A tanulmány eredetileg a *Foreign Quarterly Review* 1843-as évfolyamában jelent meg, majd bekerült a *Critical and Miscellaneous Essays* (Kritikai és más tanulmányok) kötetbe. Lásd még C. A. WASHBURN: *The History of Paraguay* (Paraguay története, I–II. New York, 1871.)
19. *SANTA ANNA, Antonio López de* (1794–1876) híres mexikói tábornok és politikus, 1821-től 1856-ig játszott kiemelkedő szerepet hazája ügyeiben.
20. *GUZMÁN BLANCO, Antonio* (1829–1899), a venezuelai katonatisztet és politikusot csodálói a „Kiváló Amerikai” néven emlegették. 1863-tól 1888-ig – formálisan vagy informálisan – az ő kezében volt Venezuela irányítása. Elnöki ciklusai alatt számos díszes épülettel és őt magát ábrázoló szoborral ékesítette Caracas utcáit. Erről a külön, bár bizonyos szempontból mégiscsak vezetésre termett államférfiről, szeszélyeiről részletesen beszámol W. E. CURTISS *Venezuela* című munkája (New York, 1896).
21. *MELGAREJO, Mariano* (1818–1871) bolíviai tábornok és forradalmár. Hatalmi periódusát gyilkosságok és zavargások sorozata kísérte Bolíviában, ezzel Melgarejo képviseli a köztársasági érzület díszes szólamai mögé bújt forradalmi despota leggyűlöletesebb típusát. Louis d'Orléans-Bragance herceg szemléletes leírását adja Melgarejo vezetési stílusának *Sous la Croix-du-Sud* (A Dél Keresztje alatt) című érdekes munkájában (Párizs, 1912), ch. xviii.
22. Lásd az V. előadás 25. jegyzetét.

23. CLEMENCEAU, Georges: *Notes de voyagedansl'Amérique du Sud* (Dél-amerikai úti jegyzetek), Párizs, 1911, ch. vii.
24. ALAMÁN, Lucas: *Historia de México* (Mexikó története), I–V. kötet, Mexikó, 1849. Lásd a *Noticia preliminar* (Előzetes megjegyzések) című fejezetet.
25. *Tupik*: Brazília őslakói közül sokan – különösen az Amazonas völgyének alsó és tengerparti részén élők – a *tupi* törzshöz tartoznak. A tupik közeli kapcsolatban álltak a paraguayi *guaraní* indiánokkal. A két népcsoport a portugálok által *lingua geralnak* nevezett nyelven beszélt, s ezt *lingua francaként* használta, amit általában mind Braziliában, mind Paraguayban megértettek. Vö. D. G. BRINTON: *The American Race* (Az amerikai rasszról, Philadelphia, 1901) 229–236.
26. *Buccan*: a karibi világban a szó eredetileg a hús füstölésére vagy szárítására szolgáló faállványt, keretet jelölt; később az elkészített húst hívták így. A *buccanból* származik az angol *buccaneer* (kalóz, martalóc) szó is.
27. DIAZ DEL CASTILLO, Bernal 1498 körül született [a spanyolországi] Medina del Campo-ban és Nicaraguában halt meg 1593-ban. Híres konkviztádor és Mexikó meghódításának krónikása. Munkája, a *Historia verdadera de la Conquista de la Nueva España* (Új-Spanyolország meghódításának igaz története) bár egy közönséges katonaember egyszerű, keresetlen nyelvén íródott, mégis a mexikói hódítás egyik alapművé vált. Legjobb angol nyelvű kiadása A. P. Maudsley fordításában jelent meg a *Hakluyt Society* 23–25., 30. és 40. számában. A szerzőt és munkáját hosszan elemzi PRESCOTT *Conquest of Mexico* (Mexikó meghódítása) V. kötetének végén.
28. *Araukán*: Chile egyes részein, a Bio-Bío folyótól délre honos indián törzsi csoport. A dél-amerikai indiánok közül a legszívósabb, legkeményebb természetű és legharciasabb. Az inkák sosem tudták leigázni őket, hosszú időn át sikeresen álltak ellen a spanyoloknak a gyarmati időkben, és a mai Chile is csak részlegesen tudta őket asszimilálni. Az úgynevezett „rotos”-t, a chilei társadalom alsóbb rétegét spanyolok és araukán indiánok keveréke alkotja. A modern Chile sajátos politikai fejlődéséről világos elemzés P. S. Reinsch professzor fent idézett munkája.
29. *Paraguayi háború*: 1865–1870, célja az volt, hogy Brazília, Argentína és Uruguay egyesített erői megdöntsék a paraguayi diktátor, López hatalmát. A háború végül olyan totális vereséggel zárult Paraguay számára, hogy a férfiak nagy része is odaveszett. A témában írt számos mű közül talán Richard F. BURTON *Letters from the Battlefields of Paraguay* (Levelek a paraguayi csatatererekről, London, 1870) című munkája a legérdekfeszítőbb olvasmány.
30. Lásd az V. előadás 3. jegyzetét.
31. Az 1833-as chilei alkotmány bizonyos módosításokkal egészen napjainkig [1914] érvényben maradt, és erősen centralizált kormányzást biztosított, szűk körű választójog mellett. Ennek segítségével tudták a konzervatívok megtartani a hatalmat 1830-tól 1861-ig.

32. Itt dr. Lima természetesen az 1906-os kávévalorizációs tervre³⁵ utal. E rendkívüli gazdasági kísérlet legalaposabb ismertetését lásd Pierre DENIS *Le Brésil au XXe siècle* (Brazília a XX. században) című művében (Párizs, 1910; angol nyelven 1911-ben jelent meg Londonban).
33. Úgy vélem, dr. Lima itt Arthur RUHL *The Other Americans* (A többi amerikai) című munkájára utal (New York, 1908). Az argentin irodalom „realisztikus hangneme” kapcsán lásd Paul REINSCH professzor kiváló tanulmányát *Some Notes on the Study of South American History* (Jegyzetek a dél-amerikai történelem tanulmányozásához) címmel. In: *Turner Essays on American History* (New York, 1910).
34. CLEMENCEAU i. m. 12. oldal.
35. Lásd az V. előadás 19. jegyzetét.
36. PÉREZ TRIANA, *Santiago* (1859–1916) ismert kolumbiai író és politikus. A második hágai konferencián, Jorge Holguínnal közösen annak a doktrínának az elfogadását javasolta, miszerint a Hágai Egyezményt aláíró országok ne kezdhessenek háborúba egymással mindaddig, amíg előbb a Hágai Nemzetközi Bírósághoz nem folyamodnak. Legismertebb művei között szerepel a *Cambridge-i Modern Történelem* sorozatban közölt *The International Position of the Latin American Race* (A latin-amerikai faj nemzetközi helyzete) című írása (New York, 1910, 12. kötet, 690–702.) és a *Down the Orinoco in a Canoe* (Az Orinocón lefelé egy kenuval, New York, 1902).
37. DRAGO, *Luis María* (1859–1921) neves argentin író és államférfi. A nemzetközi figyelem középpontjába került a venezuelai válsággal kapcsolatban, amikor 1902. december 9-én Hay USA-külügyminiszternek (McKinley és Theodore Rooseveltnél) küldött egy feljegyzést, melyben kifejtette, hogy semmilyen kormányzati adósságigény nem jogosít fel egyes államokat fegyveres erő alkalmazására, pláne egy másik ország megszállására. A későbbiekben Drago-doktrínának nevezett elvet próbálták továbbfejleszteni – igaz, sikertelenül – az 1907-es hágai konferencián.
38. CRUZ, *Oswaldo* doktor Rio de Janeiro közegészségügyi viszonyainak rendezése során végzett csodálatos munkájáról számos munkában olvashatunk, közülük talán Paul WALLE rövidebb írása a legjobb, melynek címe: *Au Brésil de l'Uruguay au Rio São Francisco* (Uruguayból Brazíliába a São Francisco folyón, Párizs, é. n.), I. fejezet.
39. SARMIENTO, *Domíngó Faustino* (1811–1888) kiváló argentin államférfi, pedagógus, író. Gyakran „Argentína iskolamester elnökének” is nevezik. 1860-ban közoktatásügyi, 1861-ben belügyminiszterré nevezték ki. Éppen az Amerikai Egyesült Államokban volt követ, amikor megválasztották az Argentin Köztár-

---

³⁵ A brazil kormány a kávé-felértékelési politikával a termelőket kívánta kisegíteni a túltermelésből adódó piaci áresés idején. Felvásárolta a termést az ültetvényesektől, amit aztán raktárakban felhalmozva tároltak egészen addig, míg a világpiaci helyzet kedvezően alakult a kávé magasabb áron történő értékesítéséhez. Bővebben FAUSTO 2011, 161–163.

óság elnökévé az 1868–74-es ciklusra. Sokat tett a népoktatás fejlesztéséért, az iskolahálózat bővítéséért; ebben az USA-ban szerzett tapasztalatai és tanulmányai nagyban segítettek. Sarmiento életéről és munkásságáról ír rövid cikkében F. N. NOA: *Sarmiento, Statesman and Educator* (Sarmiento, az államférfi és a pedagógus), in: *Arena*, vol. XXXVI. 390–395. További adatokat közöl Horace Mann felesége a Sarmiento életrajzban (*Biography of Sarmiento*), amelyben saját fordításában közli az államférfi híres, *Facundo, or Civilization and Barbarism* (Facundo, avagy a civilizáció és a barbarizmus, London, 1868) című művét is.

40. Ennek az elképzelésnek a továbbfejlesztett változata megtalálható Manuel de OLIVEIRA LIMA *Pan-Americanismo, Bolívar–Monroe–Roosevelt* (Pánamerikanizmus: Bolívar, Monroe, Roosevelt; Párizs, 1908) című művében.
41. SÁENZ-PEÑA, *Roque* argentin elnököt 1910-ben iktatták be. Karrierjének korábbi szakaszáról lásd Vicente Blasco IBÁÑEZ: *Argentina y sus grandezas* (Argentína és nagyjai; Madrid, é. n., 334. oldaltól.).

A fordítói jegyzetekhez felhasznált irodalom

ALVAR–MAINER–NAVARRO 2003

ALVAR, Carlos–MAINER, José-Carlos–NAVARRO, Rosa: *A spanyol irodalom rövid története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.

ANDERLE 2010

ANDERLE Ádám: *Latin-Amerika története*. 2. javított, bővített kiadás. Szeged, JATE Press, 2010 [1998].

CORTÁZAR–VESGA 2001

CORTÁZAR, Fernando Garcia de–VESGA, José Manuel González: *Spanyolország története*. Budapest, Osiris, 2001.

FAUSTO 2011

FAUSTO, Boris: *Brazília rövid története*. Budapest, Equinter, 2011.

FOSTER 1999

FOSTER, Lynn V.: *Mexikó története*. Budapest, Pannonica, 1999.

HUMBOLDT 1967

HUMBOLDT, Alexander von: *Az Orinoco vadonában*. Budapest, Gondolat, 1967.

LILÓN et al. 2013

LILÓN, Domingo–NAGY Marcel–SEMSEY Viktória–SANTOSNÉ BLASTIK Margit–SZILÁGYI Ágnes Judit–M. DANTAS DA CRUZ–J. A. SÁNCHEZ ROMÁN: *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*. Budapest, L'Harmattan–Károli Gáspár Református Egyetem, 2013.

LINDGREN-ALVES 2007

LINDGREN-ALVES, José Augusto: Előszó az általa összeállított *A modern brazil elbeszélés antológia* című kétnyelvű kötetben. Budapest, Prae.hu, 2007, 10–49.

SARAIVA 2010

SARAIVA, José Hermano: *Portugália rövid története*. Budapest, Equinter, 2010.

SZÉKELY é. n. [2014]

SZÉKELY Gábor: *Háborúk, forradalmak és a fasizmus kora. Válogatott tanulmányok és írások*. Mogyoród, Volos, é. n. [2014].

SZILÁGYI 2012

SZILÁGYI Ágnes Judit: Változatok a függetlenségre: Argentína, Paraguay, Brazília, Uruguay. In: *Latin-Amerika. A függetlenség útjai. Bicentenario, 1810–2010*. Szerk. ANDERLE Ádám. 2. bővített kiadás. Szeged, SZTE BTK, 2012, 77–85.

VILLEGAS et al. 2002

VILLEGAS, Daniel Cosío–BERNAL, Ignacio–TOSCANO, Moreno Alejandra–GONZÁLEZ, Luis–BLANQUEL, Eduardo–MEYER, Lorenzo: *Mexikó rövid története*. Budapest, Eötvös, 2002.

WITTMAN 1978

WITTMAN Tibor: *Latin-Amerika története*. 2. kiadás. Budapest, Gondolat, 1978 [1971].

**PÁRTOK ÉS POLITIKAI RENDSZEREK CHILÉBEN
1890 ÉS 1930 KÖZÖTT**

**POLITICAL PARTIES AND POLITICAL SYSTEMS IN CHILE
BETWEEN 1890 AND 1930**

HORVÁTH EMŐKE

Abstract: The paper focuses on the formation of political parties during the parliamentary era in Chile. Two of the parties – *Conservadores* and *Radicales* – gained leadership position, their rivalry was expected mainly on their ecclesiastical policy. Political coalitions (*Coalición* and *Alianza*) could even pass through the boundaries between the parties in order to seize and retain power and at many points they were indeed able to cooperate on the basis of their programs. The protectionist economic policy or claims on workers' problems were reflected in the programs of several parties. However, *Radicales* were always able to surprise the society and their political opponents. For example, the extreme anti-Church policy in their program for the 1912 elections – the claim of the elimination of theological faculties of the universities – found no supporters among other parties.

Keywords: Chile, Balmaceda, parliamentary era, political parties, liberalism

„A parlamenti rendszer győzedelmeskedett a csatamezőn, de ez a győzelem nem fog kiteljesedni.”¹ Ezekkel a sorokkal búcsúzott honfitársaitól José Manuel Balmaceda chilei elnök (1886–1891) 1891. szeptember 18-án, öngyilkossága előtt írott búcsúlevelében. Balmaceda jóslata nem vált valóra, mert nemcsak saját, de Chile politikai életében is választóvonalként tekinthetünk az 1891. esztendőre, politikai értelemben mindenképpen cezúrát jelöl az országot irányító két kormányzati forma, a prezidenciális (1833–1891) és a parlamentáris (1891–1924) rendszer között. Vizsgálódásunk időszaka ennek a felosztásnak megfelelően nagyrészt Chile parlamentáris korszakára korlátozódik. Ha rövid időre is, de a chilei történelem szövetén belül az általánosan jellemző struktúrától eltérő politikai irányt képviselt ez az új kormányzati forma.

---

¹ „*El régimen parlamentario ha triunfado en los campos de batalla; pero esta victoria no prevalecerá.*” Részlet José Manuel Balmaceda öngyilkossága előtt írt búcsúleveléből, 1891. szeptember 18. A levelet közli BAÑADOS ESPINOSA 1894, 472–479, 477.

A PÁRTOK MEGSZÜLETÉSE

A függetlenné válást követően, a többi spanyol-amerikai országhoz hasonlóan, az Amerikai Egyesült Államok mintájára, Chilében is az elnöki rendszer alakult ki. A prezidenciális rendszer mélyen integrálódott a chilei politikai életbe, amit az is bizonyít, hogy 1818 és 1891 között összesen öt olyan chilei alkotmányt szerkesztettek – az 1818-ast, az 1822-est, az 1823-ast, az 1828-ast, az 1833-ast –, amelyek az elnöki kormányzást rögzítették, bár az elnök jogkörének határait illetően jelentős eltéréseket mutattak. Az elnök egy személyben látta el az államfői és a miniszterelnöki feladatkört, egyben a hadsereg főparancsnoka volt. Portales² politikai befolyásának érvényesülése idején a szenátorok jelölése is csak az elnök beleegyezésével történhetett, vagyis az elnök személye rányomta bélyegét a törvényhozásra is, a politikai választások gyakorlatilag értelmüket veszítették mindennek fényében. 1891-ben, Balmaceda elnöksége idején, polgárháború következtében alakult át a politikai rendszer Chilében. A parlamentáris erők győzelmét követően jöttek létre a szervezetenként strukturált, valódi politikai pártok és szerepük értelemszerűen növekedésnek indult.

Egyértelműen ki kell hangsúlyozni, hogy Chile a többi dél-amerikai államhoz képest mind társadalomszerkezetében, mind politikai rendszerében eltérést mutatott, egyedülként az európai modellhez közelítő struktúrát tükrözött. A szubkontinens országaihoz képest sokkal urbanizáltabb, gazdaságilag és az oktatás területén jóval fejlettebb volt, intézményrendszere stabilizálódott. Az 1891-ben végbement politikai fordulat idejére Chilében több, viszonylag erős, párt jellegű politikai képződmény működött – a Liberális, a Konzervatív és a Radikális –, de Karen Remmer szerint³ megtévesztő lenne ezeket a társulásokat pártoknak nevezni. Még nem folytattak összehangolt tevékenységet annak érdekében, hogy megnyerjék maguknak a közvélemény minél szélesebb rétegét, elsősorban azért, mert az a politikai közeg, amelyben korábban működtek, csekély mértékben ösztönözte őket ebbe az irányba.

A pártok szerveződésének előzményei között említendő, hogy a térség XIX. századi politikai gondolkodásának előterében, különösen a század második felében, az 1870 és 1890 közötti időszakban, a liberális eszmék álltak. Chilében a szellemi alapvetés José Victorio Lastarria (1817–1888) és Francisco Bilbao (1823–1865) nevéhez köthető. Ideáljuk a modern, világi állam volt, a szekularizáció, az egyház és az állam szétválasztása. Már az első választások alkalmával, 1810-ben a felvilágosodás, a francia forradalom és az Egyesült Államok alkotmányának eszmeisége által ösztönzött reformok bevezetésére került sor az országban. Többek között megszületett a városi tanácsokban betöltött pozíciók eladásának tilalma, ezután csak választás útján lehetett

² Diego Portales (1793–1837) kiemelkedő jelentőségű és hatású chilei politikus. Politikai elveinek foglalata egyik barátjához, José Manuel Ceához intézett levelében olvasható, majd az 1833-ban szerkesztett alkotmányban is helyet kaptak főbb gondolatai. Személye az 1830-tól kezdődő évtizedre rányomta bélyegét, ezért ezt a periódust „portalesi” időszaknak nevezik a chilei történelemben, melynek legfőbb célja az alkotmány megfogalmazása volt. Autoriter kormányzás jellemezte ezt a korszakot, melyet az erő, a „rend” és az „engedelmesség” iránti politikai vonzalom határozott meg.

³ REMMER 1977, 205–230.

hivatalt betölteni. Sor került egy alkotmányozó bizottság felállítására, és a plébániák jogainak eltörlésére a keresztelések, házasságkötések és temetések tekintetében.⁴

A liberalizmussal szemben az egyház fellépett, az 1864-ben IX. Pius pápa által közreadott *Syllabus* – a kor tévedéseinek foglalatja – a *Quanta cura* enciklikában került közzétételre, összességében a liberalizmus elleni tiltakozás irataként fogható fel, amely tovább rontotta a viszonyt az egyház és az állam között. Egyes országokban, így például Franciországbban és Itáliában, megtiltották a közzétételét. Ugyancsak az ellentéteket szította az I. Vatikáni Zsinaton (1869–1870) felülkerekedő, felvilágosodás és liberalizmus ellenes, antimodernista *ultramontanista* irányzat, amely a következő száz esztendőben meghatározta a katolikus egyház szemléletét, a chilei papság látásmódját.⁵

Az 1820-as évek táján jelentek meg Chilében a politikai egyesülések, amelyek a liberális-konzervatív, egyházbarát-egyházellenes, föderalista-egységpárti ellentétek mentén szerveződtek. Két csoportosulás emelkedett ki közülük: a *pelucón* névvel illetett konzervatívok (tradicionális, egyházbarát, egységpárti) és a liberális *pipiolók* (egyházellenes, föderalista), az utóbbiak voltak a befolyásosabbak. A XIX. század közepére a *pelucón* csoport az Ország Barátainak Társaságába (*Sociedad Amigos del País*) tömörült, ami a későbbi Konzervatív Párt (*Partido Conservador*) csíráját jelentette. Időközben a *pelucón* csoporton belül szakadás jelentkezett, kivált belőlük a Montt elnököt és miniszterét, Antonio Varast támogatók csoportja, akik megalapozták a Nemzeti Pártot (*Partido Nacional* másnéven *Montt-Varista Párt*, *Partido Montt-Varista*). Végül a *pipiolók* sem kerülhették el a hasadást, nagyobb részük a Liberális Párt létrehozója, egy kisebb, szélsőségesen egyházellenes szárnyuk a Radikális Párt alapítója lett.⁶

A XIX. század közepétől fogva tehát, ahogy fentebb már említettem, hármas osztatúvá – liberális, konzervatív és radikális – vált a politikai erőter a chilei közéletben.⁷ Az érvényben lévő választási szabályok miatt a pártok rá lettek kényszerítve arra, hogy választási szövetségeket hozzanak létre, így formálódott ki 1875-ben a liberális irányzatú *Alianza* (Szövetség) és a konzervatív értékeket valló *Coalición* (Koalíció). Az *Alianza* a liberálisokat és a radikálisokat tömörítette, egyik legfőbb jellemzője az egyházellenesség volt, valamint az ipar, a kereskedelem és a bányászat érdekeinek képviselője. A *Coalición* a mérsékelt liberálisok és a konzervatívok összefogását jelentette, a tradicionális értékeket hangsúlyozták, az egyházzal szövetkeztek és a földbirtokos rétegre támaszkodtak.⁸

A pártok fejlődése szempontjából kedvező fordulatot a parlamentáris rendszer kibontakozása jelentett, melynek következményeként a hangsúly a végrehajtó hatalomról a törvényhozó hatalom irányába tolódott el, és értelemszerűen az elnök helyett a kormány szerepe és felelőssége nőtt meg. Az elnök korábban megnyilvánuló

⁴ Elecciones, sufragio y democracia en Chile (1810–2012) s. a.

⁵ A témára részletesebben lásd HALE 1986 [2008], 367–441.

⁶ SCULLY 1995, 103.; VALENZUELA 1995, 10.; CLEMENTE 2009, 397–413.

⁷ Edwards VIVES–Frei MONTALVA 1949.

⁸ Heise GONZÁLEZ 1982, 310–320.

személyes akarátának érvényesülése a választások alkalmával eliminálódott. Ezek a változások hatással voltak a pártok helyzetére is, amelyek most már érdekelték voltak a minél sikeresebb választási szereplésben, ezért igyekeztek helyi szervezeteket kiépíteni annak érdekében, hogy a választási részvételüket könnyebben irányíthassák, szervezhessék.

A pártok fennmaradt első alapszabályai és programjai alapján sikeresen rekonstruálhatjuk szervezetüket és célkitűzéseiket.

A RADIKÁLIS PÁRT

A legjobban szervezett politikai tömörülés volt. A Radikálisok csoportja a szélsőséges Liberálisok közül szerveződött 1857-ben, de hivatalosan csak később, 1888-ban alakult párttá (*Partido Radical*). Elsősorban az értelmiség, a nagy- és a középpolgárság soraiból kerültek ki a támogatói. Kezdetben az északi területek, Atacama, Coquimbo és Santiago tartományokban volt erősebb, a bányatulajdonosok körében, akik uralták a párt vezetését is. Ehhez a társadalmi réteghez később északon csatlakoztak a meggazdagodott bányászok, az ország középső részén a hivatalnokok és az alkalmazottak, délen pedig a földművesek és az iparosok.

A párt szervezése során létrehozták a tizenöt tagú Központi Bizottságot (*Junta Central*), melyet a helyi szervezetek (*asamblea*) háromévente választottak. A *Junta Central* tagjai megbízatásuk lejárta után korlátlanul újraválaszthatók voltak, és a szenátori, valamint a képviselői hivatal nem jelentett kizáró okot a választhatóság szempontjából.⁹ A *Junta Central* faladatai közé tartozott a választások szervezésének irányítása, a párt választmányának (konvent) összehívása, a határozatok végrehajtása. 1888 novemberében tartották a párt választmányi ülését, megfogalmazták programját és alkotmányát is.¹⁰ Manuel Antonio Matta lett az elnök, helyettesei Teodosio Letelier és Ricardo Espinosa, a titkári tisztséget Octavio Echegóven és Victor Manuel Lamas töltötték be. Az írásban rögzített programjuk elején, a politikai rendszerrel kapcsolatos nézetük kifejtése során elsőként hangsúlyozták „a szavazati jog legteljesebb mértékű tiszteletben tartását”.¹¹ Ennek a mondatnak külön jelentősége van, annak fényében, hogy a dokumentumot még a prezidenciális időszak utolsó szakaszában szerkesztették, így a korábbi, negatív tapasztalatok alapján számos esetben érzékelhető volt, hogy az elnök akarata döntött a választások során, melyhez csupán „hozzárendelték” a megszerzett szavazatokat.

A liberális eszmék érvényre jutása a párt programján belül egyértelmű volt, ennek jegyében deklarálta az egyházhoz fűződő viszonyát is, antiklerikalizmusa eszmei örökségénél fogva nyilvánvaló. A politikai rendszerrel kapcsolatos nézeteik 7. pontjaként kinyilvánították az állam és az egyház szétválasztásának szükségességét, ami az érvényben lévő alkotmány több fejezetével is szembehelyezkedett.¹² Ugyanis az

⁹ Programa del Partido Radical 1889, 25–26.

¹⁰ REMMER 1977, 209.

¹¹ Programa del Partido Radical 1889, 22.

¹² Uo. 23.

alkotmány 102. cikkelye az Államtanács összetételére vonatkozóan kimondta, hogy egyik tagjának egy főpapnak kell lennie, és ennek a szervezetnek a hatáskörébe tartozott az érsekségek és püspökségek székesegyházaiba kinevezendő egyházi méltóságok személyére történő javaslatlétel is.¹³ Ugyancsak az egyházzal szembeni ellenérzéseként értelmezhetjük a pártprogram másik célkitűzését, amely ki akarta venni az oktatást az egyház kezéből, ezért kötelező, ingyenes, világi oktatást követelt az általános iskolákban és általában az oktatás tudományos jellegének megerősítését sürgette (15. pont). A köztemetők létrehozásának, és a világi anyakönyvezésnek a támogatása a Radikális Párt részéről szintén az egyház szerepének háttérbe szorítását támasztotta alá.¹⁴ Sőt, a program megfogalmazása során felmerült, hogy támogatni kívánják a válás – bizonyos esetekre korlátozott – engedélyezését is, de a belső vitát követő elnöki hozzászólásnak sikerült a kérdést levetetni a napirendről, így ez a pont végül nem került bele a program szövegébe.¹⁵

Közigazgatási és gazdasági jellegű kérdésekkel kapcsolatban hangsúlyt helyeztek az önkormányzati autonómiára, az arányos népképviselőre, az Államtanács eltörlésére, a bíróságok függetlenségére. A közhivatalokban a megfelelő számú hivatalnok alkalmazását, azaz a létszám jelentős csökkentését követelték a munka mértékével arányos fizetések bevezetésével együtt.¹⁶ A program társadalmi vonatkozású pontokat is tartalmazott, így állást foglalt a progresszív adózás, és általában a munkások életkörülményeinek javítása mellett, anélkül azonban, hogy részletezte volna mit is ért az utóbbi követelés alatt. A kereskedelmi flotta számára protekcionista politikát kívántak megvalósítani és az ország jövőjét meghatározó nemzeti gazdasági terv kidolgozását ösztönözték.¹⁷

Két irányzat bontakozott ki a párton belül, a liberális hagyományokhoz kötődő szárny, melynek Enrique Mac-Iver volt a hangadó személyisége, illetve a szocialista nézetek felé vonzódó irányzat, a jogász Valentín Letelier vezetésével. A szocialista elképzelések oly mértékben megerősödtek a párton belül, hogy az 1899-ben tartott kongresszuson a vezetőség egy része szerette volna a saját programjukba beépíteni a francia Radikális Szocialista Párt követeléseit, de ekkor még a többség ellenállt ennek az elképzelésnek. A két irányzat közötti nyílt konfliktusra a Radikális Párt 1906-ban tartott nagygyűlésén került sor, amikor Enrique Mac-Iver és Valentín Letelier¹⁸ között heves politikai vita bontakozott ki. Mac-Iver igyekezett védeni a liberális hagyományokat őrző nézeteket, míg Letelier a németországi tanulmányútjai során megismert szocialista eszmék hatása alá kerülve, azok képviselőjét hangsúlyozta. Az utóbbi elképzelés győzedelmeskedett, ezért a nagygyűlés megfogalmazta, hogy a párt számára

¹³ Chile alkotmánya 1833, Ar. 102.

¹⁴ Programa del Partido Radical 1889, 23.

¹⁵ Uo. 54.

¹⁶ Uo. 23–24.

¹⁷ Uo. 24–25.

¹⁸ GALDAMES 1937.

morális és jogi kötelezettség az elesettek, elsősorban a mindennapi munkájukból élők támogatása, de ez nem jelentette azt, hogy szocialista programot alkottak volna.¹⁹

A párt hamar rátalált a kor egyik leghatásosabb propagandaeszközére, a nyomtatott sajtóra, ezért több chilei nagyvárosban is voltak saját újságjaik. Santiagóban a radikálisokhoz kötődött a *La Ley* (A törvény) címmel kiadott napilap, Copiapóban 1862-től az *El Constituyente* (Az alkotmányozó) és 1875-től az *El Atacama* (Atacama), Valparaísoban – szintén 1875-től – az *El Deber* (A kötelesség), Concepciónban pedig 1882-től az *El Sur* (Dél).²⁰

Chile modernizációja a vizsgált időszakban ment végbe, a csendes-óceáni háborúban megszerzett területek gazdasági kiaknázása megkezdődött, a nitrát-vidékek bekebelezése gyors gazdasági növekedést biztosított az ország számára és maga után vont a munkásosztály létszámának radikális növekedését.²¹ A társadalmi változások a párt támogatóinak összetételében is jelentős átrendeződéseket vontak maguk után. Alapvetően két fő szempontot kell kiemelni a kérdéssel kapcsolatban: egyrészt a hivatalnoki-alkalmazotti réteg létszámában történő kirobbanó növekedést, ugyanis a csendes-óceáni háború következményeként, a nyomában meginduló gazdasági fellendülés hatására, megduplázódott a számuk. A másik meghatározó momentum az 1900-tól ugrásszerűen növekvő urbanizáció volt, ami szintén a radikális eszmék elterjedését eredményezte, mivel a polgárság számított a legtermészetesebb társadalmi közegeinek. A XX. században egyértelműen a polgárság érdekei fogalmazódtak meg, valamint a városi alsóbb néprétegek problémái iránt tanúsított figyelmet a radikalizmus, majd egyre inkább a középosztálynak a földbirtokos réteggel szembeni ambícióit igyekezett politikailag artikulálni.

A fentiek alapján elmondható, hogy korszakunkban jelentős változáson mentek keresztül a Radikálisok. Az első szakaszban a liberális eszmék uralták a pártot, majd különösen 1919-től kezdve egyre nagyobb szerepet szántak az államnak, követelték a bérminimum megállapítását, a női és a gyermekmunka törvényi szabályozását, a munkakörülmények feltételeinek általános javítását, az ingyenes állami oktatást az alsófokú oktatástól a felsőoktatásig. Támogatták a hazai ipar védelmét, és a lakhatási körülmények javítását. A párt jól szervezett volt, demokratikusan felépített struktúra jellemezte, és a vezetőség számára az elvek előbbre valók voltak, mint a személyes hatalom. 1917-ben megalakult a párt ifjúsági szervezete *Juventud Radical de Chile* (Chilei Radikális Ifjúság) néven. Chile 1930 és 1950 közötti történetében a Radikális Párt több elnököt is adott az országnak, ezt a későbbi időszakot tekinthetjük a párt virágkorának.

A Radikális Párt (*Partido Radical*) népszerűsége a képviselők számának tükrében 1891–1925

Év	1891	1894	1897	1900	1903	1906	1909	1912	1915	1918	1921	1924	1925
Képviselők száma	23	16	16	14	17	16	19	21	26	32	41	42	39

Forrás: Heise GONZÁLEZ 1982, 329.

¹⁹ Heise GONZÁLEZ 1982, 321–329.

²⁰ Uo.

²¹ Részletesebben lásd RECTOR 2005, 114–116.

A DEMOKRATA PÁRT

A Demokrata Párt (*Partido Democrático*) létrejötte összefüggést mutat a Radikális Párt történetével, mivel néhány ez utóbbiból kivált politikus – Malaquías Concha és Avelino Contardo vezetésével – 1887. november 20-án alapította meg az új pártot. A Demokraták esetében, csakúgy, mint minden más párt kapcsán, a politikai klubokat és egyesületeket nevezhetjük meg előzményként, így például a Santiago de Chile-i Kézművesek Társaságát (*Sociedad de Artesanos*) és az Egyenlőség Társaságát (*Sociedad de la Igualdad*). A párt az első nagygyűlését a Bastille bevételének századik évfordulóján, 1889. július 14-én tartotta Santiago de Chilében. Programjukat, ahogy fogalmaztak, a chileiek gazdasági és társadalmi emancipációjának megvalósítása érdekében állították össze. A Radikálisokhoz hasonlóan hangsúlyozták a kötelező, ingyenes világi oktatás fontosságát, követelték az élelmiszerek és az ipari termékek adójának eltörlését, valamint azt, hogy az állam támogassa az időseket és az elesetteket. Számos reform, így a hadsereg létszámának csökkentése, a városi autonómia, a törvényhozásban való részvétel és egyes hivatalok betöltésének összeférhetetlensége mellett kötelezték el magukat.²² Mindezek az elképzelések elsősorban a munkásosztály helyzetének javítására koncentráltak, csakúgy, mint a külföldi bevándorlás megtiltása. A Balmaceda-kormány megbuktatását követő évben, 1892-ben tartott második nagygyűlésük szembesült a pártépítés szükségességével, ezt követően több mint harminc helyi szervezet sikerült létrehozniuk az országban. A pártot lassú, de állandó növekedés, terjeszkedés jellemezte, amit a parlamenti választásokon elért eredményeik is jól tükröznek. Ehhez a sikerhez minden bizonnyal hozzájárult az, hogy a csendes-óceáni háborút követően Chile lett az egyik legnagyobb guano- és salétromtermelő ország, a bányászat és az ipar növekvő szerepének következtében a munkások létszáma megnőtt, és ennek a rétegnek a támogatása meghatározó célkitűzése lett a pártnak. Mindezek ellenére az egész parlamentáris időszakban csak korlátozott hatást tudtak kifejteni, leginkább azáltal nyertek nagyobb figyelmet a szakirodalomban, hogy ez volt az első olyan párt, amelyet a munkásosztály támogatásával azonosítottak.²³

A Demokra Párt (*Partido Democrático*) népszerűsége a képviselők számának tükrében 1891–1925

Év	1894	1897	1900	1903	1906	1909	1912	1915	1918	1921	1924	1925
Képviselők száma	1	2	2	3	3	5	5	5	6	12	12	–

Forrás: HEISE GONZÁLEZ 1982, 332.

²² NECOCHEA 1965, 214–215.

²³ REMMER 1977, 212–213. A gazdaságra lásd ebben a számban: ZOLCSÁK 2018, 77–78.

A LIBERÁLIS DEMOKRATA PÁRT

Előzményének a *balmacedista* Liberális Párt (*Partido Liberal*) tekinthető, melynek eredete korábbra nyúlik vissza, a *pipiolo*²⁴ közül kiváló csoportok alapították meg 1841 és 1851 között, fő céljuk az 1833-ban szerkesztett konzervatív alkotmány megváltoztatása volt. Az 1861–1891 közötti elnöki időszakot Chilében a liberális kormányzás korszakának nevezték, az első politikai koalíció megkötése fűződik a korszakhoz, a liberálisok és a konzervatívok részvételével, majd az 1861-es elnökválasztás következményeként a két párt fúzióra lépett 1873-ig. Az említett periódusban a liberálisok jóval nagyobb politikai befolyással rendelkeztek, hatásukra több alkotmányos reformra is sor került, például a vallásszabadság kimondására. Az új választási törvény (1871) többé nem tette lehetővé az elnök mandátumának lejártát követően a közvetlen újraválasztását. Federico Errázuriz²⁵ kormányában csak egyetlen konzervatív politikus kapott helyet, ezért a konzervatívok 1873-ban kiléptek a kormányból, ezzel felbomlott a két párt közötti fúzió.²⁶

A Liberális Demokrata Párt (*Partido Liberal Democrático*) 1893-ban alakult meg Talcában, alapítója Enrique Salvador Sanfuentes²⁷ volt.²⁸ A párt gyakorlatilag az ország korábbi elnökének, Balmaceda liberálisainak újjászerveződése volt, ez egyben azt is jelentette, hogy egyedülként a pártok sorában kitartott a prezidenciális rendszer mellett. Majd a kezdeti erős *balmacedista* és liberális kötődést követően a párt részben eltávolodott ettől az irányzattól, ami valószínűleg a kormányzásban való részvétellel, illetve a kormányhoz való kötődéssel magyarázható, mivel a párt már 1896-ban kormánytagot adott Adolfo Ibañez személyében, aki az igazságügyi miniszteri posztot kapta meg. 1893-ban, az Alapokmány megfogalmazásakor, egyes kutatók szerint a Liberális Demokraták tradicionális szárnya került előtérbe a párton belül, az ő politikai koncepciójuk érvényült a program megfogalmazásakor. Az ideális köztársaságot hangsúlyosan a képviseleti prezidenciális rendszerben képzelték el, ezért ennek megvalósítására törekedtek.²⁹ A törvényhozó és a végrehajtó hatalom kölcsönös függetlenségét képviselték, olyan szabályokat támogattak, amelyek ugyan szabályozzák a két hatalom kapcsolatát, de csak a stabilitás és a hatékonyság biztosítása érdekében.³⁰ A párt gazdasági kérdésekben Balmaceda örökségét vitte tovább, a hazai ipar tekintetében „okos” protekcionista politikát kívánt megvalósítani.

²⁴ A *pipiolo* (fiatal, tapasztalatlan) kifejezés a liberálisok csúfolódó köznyelvi megnevezése volt Chilében a XIX. század első felében. Politikai ellenfeleiket, a konzervatívokat, a *pelucón* névvel illették.

²⁵ Federico Errázuriz (1850–1901) jogász, politikus, az ország elnöke volt 1896 és 1901 között. Kétszer választották meg a tisztségre, de betegség miatt a második ciklusa elején lemondott.

²⁶ HEISE GONZÁLEZ 1982, 332–334.

²⁷ Enrique Salvador Sanfuentes (1848–1939) jogász, politikus. Balmaceda elnöksége idején több miniszteri posztot is betöltött.

²⁸ VALENZUELA 1968, 57.

²⁹ Lásd SAN FRANCISCO 2003, 376.

³⁰ Uo.

Kezdetben a párt a kispolgárság és a középosztály támogatójaként lépett fel, de a hatalomhoz fűződő szoros kapcsolatai révén megváltozott politikájának fő társadalmi célcsoportja, és hamarosan elsősorban a nagypolgárság érdekeinek képviselőjeként jelent meg.

Az öngyilkos Balmaceda és az 1891. évi polgárháborúban, az elnök oldalán harcolók alakja mártírként élt tovább a párt történetében. A Liberális Demokrata Párt olyan politikai szerveződés volt, amely a legkevésbé törődött az elvekkel, úgy, és annyiszor váltott nézőpontot, ahányszor arra a politikai hatalom megragadása, a választók megnyerése szempontjából szükség volt. Ez a sajátos vonás leginkább a párt egyszemélyi vezetésének problémájával magyarázható, különösen Juan Luis Sanfuentes³¹ irányítása idején, aki mintegy *caudillo* módjára, autoriter eszközökkel vezette a pártot, amely 1933-ban meg is szűnt.

**A Liberális Demokrata Párt (*Partido Liberal Democrático*) népszerűsége
a képviselők számának tükrében 1891–1925**

Év	1894	1897	1900	1903	1906	1909	1912	1915	1918	1921	1924	1925
Képviselők száma	22	22	22	27	20	15	27	21	15	8	9	–

Forrás: HEISE GONZÁLEZ 1982, 335.

A KONZERVATÍV PÁRT

A Konzervatív Párt (*Partido Conservador*) alapításának évét az 1836-os esztendőre teszik, nyilvánvalóan ebben az időben még nem beszélhetünk modern értelemben vett pártról. A konzervatív erők legfőbb jellemzője mindvégig az egyházhoz fűződő szoros jó viszony ápolása volt, legfőbb társadalmi bázisukat a nagybirocos réteg jelentette. Elleneztek a szekularizációs folyamatot, támogatták az egyháznak az oktatásban, a polgári életben játszott szerepét, így vissza akarták állítani az egyházi házasság törvényes elismertetését, kiálltak az egyháznak a politikai életben történő részvétele mellett is. Az 1891-es polgárháborúban, amikor a Kongresszus harcolt Balmaceda prezidenciális rendszere ellen, ideiglenesen megvalósult a konzervatívok, a liberálisok és a radikálisok együttműködése.

Hosszabb távon bizonyos szemléletbeli változást idézett elő a konzervatívok körében a XIII. Leó által 1891-ben kiadott *Rerum Novarum*, az első pápai szociális körlevél, amely a munkáskérdéssel foglalkozott. Az ipari forradalom következtében végbemenő rendkívül jelentős gazdasági változások eredményeként immár a munkásosztály létét nem lehetett a társadalomban figyelmen kívül hagyni, azonban az egyház a szocialista eszméket szerette volna háttérbe szorítani, ezért szükségét érezte, hogy a tanítás formájában mértékadó véleményt fogalmazzon meg a hívek számára. Az enciklika szorgalmazta a keresztény munkásszervezetek megalakítását, ezzel kanalizálva szerveződésük irányát és jellegét. A *Rerum Novarum*nak annyiban

³¹ Juan Luis Sanfuentes (1858–1930) jogász, politikus, 1915 és 1920 között Chile elnöke volt, a Liberális Demokrata Párt (*Partido Liberal Democrático*) meghatározó személyisége, vezetője. Bátyja, Enrique Salvador Sanfuentes nevéhez fűződik a párt alapítása.

pozitív hatást kell tulajdonítanunk azzal, hogy ráirányította a Konzervatív Párt figyelmét a munkások problémáira, a bérkérdésre, és általában az életkörülményeikre. 1901-ben a párt valparaisói csoportja már választ is adott a pápai tanításra. Összeállítottak egy programot, amely többek között a munkások olcsó lakhatását, a munkaidő kérdését, a gyermekmunka tilalmát tartalmazta.³²

A párt rendkívül jól szervezett volt, a helyi szervezetektől az országos hatáskörűekig, minden szinten hatékonyan működött a struktúra. A párt legfőbb szerve az elnök vezetésével működő Végrehajtó Bizottság volt, amely minden szintre ki tudta terjeszteni érvényesítő erejét.

A Konzervatív Párt (*Partido Conservador*) népszerűsége a képviselők számának tükrében 1891–1925

Év	1894	1897	1900	1903	1906	1909	1912	1915	1918	1921	1924	1925
képviselők száma	28	26	25	20	27	23	28	28	26	26	25	28

Forrás: HEISE GONZÁLEZ 1982, 318.

A KOMMUNISTA PÁRT

A Kommunista Pártot (*Partido Comunista*) 1922-ben alapították, úgy, hogy a tíz évvel korábban létrehozott Szocialista Párt (*Partido Socialista*) negyedik kongresszusán Kommunista Párttá alakult át és csatlakozott a Kommunista Internacionáléhoz. A párt kifejezte az orosz forradalom és a szovjetrendszer iránti szimpátiáját. Alapítója és mértékadó személyisége, Luis Emilio Recabarren³³ tanulmányúton járt a Szovjetunióban, tapasztalatairól több írást is megjelentetett, úgy ítélte meg, hogy a politikai cselekvés és a szakszervezeti harc elválaszthatatlan egymástól. 1925-ben a Kommunista Párt egyes munkásszervezetekkel és a Diákszövetséggel közösen létrehozta a Nemzeti Munkás Komitét, hogy Arturo Alessandri Palma³⁴ elnökségéért küzdjön, és e küzdelem sikerrel is járt. Alessandri kormánya az alkotmányreform kidolgozásába bevonta a Kommunista Pártot, végül azonban a párt nem szavazta meg az új alaptörvényt, mivel az a kommunista álláspont szerint autoriter elnöki hatalmat kívánt előtérbe helyezni. A párt struktúráját a demokratikus centralizmus elve alapján alakították át, a legelső szinten a pártsejtek jelentek meg, valamint létrehozták a helyi és a regionális

³² HEISE GONZÁLEZ 1982, 310–320.

³³ Luis Emilio Recabarren (1876–1924) baloldali politikus, a chilei munkásmozgalom létrehozójaként tartják számon. Nyomdász volt, az *El Trabajo* címet viselő újság szerkesztője, majd a *La Vanguardia*, pár évvel később pedig az *El Despertar de los Trabajadores* című lapok alapítója. Balmaceda politikáját elutasította, 1906-ban képviselőnek választották, de nem tette le hivatali esküjét – mivel agnosztikusnak vallotta magát –, így nem került be a törvényhozásba.

³⁴ Arturo Alessandri Palma (1868–1950) jogász, politikus, két alkalommal is volt Chile elnöke, először 1920–1925, majd 1932–1938 között. A XX. századi chilei politika legmeghatározóbb személyiségeként tartják számon. Nevéhez kötődik az 1925-ös alkotmány kiadása, amely megerősítette az elnök hatalmi jogosítványait, ez egyben a parlamentáris rendszer végét jelentette.

bizottságokat és legfőbb szervként a Végrehajtó Bizottság működött. Carlos Ibañez del Campo³⁵ elnöksége a független munkásmozgalom végét hozta el, a pártvezetőket üldözték, letartóztatták, sokakat illegalitásba kényszerítettek. Csak a kormány politikáját támogató munkásszervezetek maradhattak életben ebben az időszakban, mint például a *Confederación Republicana de Acción Cívica de Obreros y Empleados* (Munkások és Alkalmazottak Civil Szervezete).

**A Kommunista Párt (*Partido Comunista*) népszerűsége
a képviselők számának tükrében 1891–1925**

Év	1894	1897	1900	1903	1906	1909	1912	1915	1918	1921	1924	1925
Képviselők száma	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	9

Forrás: HEISE GONZÁLEZ 1982, 340.

Az 1850-es évektől a század végéig a szavazásra jogosultak számának aránya a teljes lakosság létszámán belül csupán 2–5% között mozgott. Szélesebb társadalmi rétegek számára csak a választójog kiterjesztését követően vált elérhetővé, a nők is ennek hatására nyerték el a teljes választójogot 1949-ben.³⁶

Összességében elmondható, hogy a parlamentáris időszak során szerveződtek meg és lettek viszonylagosan erősek az egyes politikai pártok Chilében. Közülük kettő, a *Conservadores* és a *Radicales* jutott vezető pozícióba, rivalizálásuk adottnak vehető, elsősorban az egyházhoz fűződő elképzeléseik révén. Ennek ellenére a választási pártszövetségek (*Coalición* és az *Alianza*) a hatalom megragadása és megtartása érdekében akár át is nyúlhattak az egyes pártok között húzódó határvonalakon és sok ponton valóban képesek is voltak a programjaik alapján együttműködni. A protekcionista gazdaságpolitika vagy a munkások problémáit felkaroló követelések több párt programjában is visszhangot kaptak. Azonban a Radikálisok mindig képesek voltak meglepni a társadalmat és politikai ellenfeleiket. Például az 1912. évi választásokra megfogalmazott programjukban szereplő szélsőséges egyházellenesség – amely az egyetemek teológiai fakultásai megszüntetésének követelésében kapott hangot –, nem talált támogatókra más pártok körében.³⁷

BIBLIOGRÁFIA

BAÑADOS ESPINOSA 1894

BAÑADOS ESPINOSA, Julio: *Balmaceda. Su gobierno y la revolución de 1891*. Paris, Garnier, 1894.

Chile alkotmánya 1833

<http://www.memoriachilena.cl/archivos2/pdfs/MC0003673.pdf> (2018. 03. 20.)

³⁵ Carlos Ibañez del Campo (1877–1960) tábormok két alkalommal is Chile elnöke lett, először 1927–1931, második alkalommal pedig 1952–1958 között.

³⁶ SCULLY 1992, 15–17.

³⁷ PALMA ZUÑIGA 1967, 110.

CLEMENTE 2009

CLEMENTE, Luis F.: *Party System Stability in Latin America. A Comparative Study*. ProQuest, 2009, 397–413.

EDWARDS VIVES–FREI MONTALVA 1949

EDWARDS VIVES, Alberto–FREI MONTALVA, Eduardo: *Historia los partidos políticos chilenos*. Santiago, Editorial del Pacífico, 1949.

Elecciones, sufragio y democracia en Chile (1810–2012) s. a. <http://www.memoriachilena.cl/602/w3-article-3382.html#presentacion> (2018. 07. 20.)

GALDAMES 1937

GALDAMES, Luis: *Valentín Letelier y su obra, 1852–1919*. Santiago, Universitaria, 1937.

HALE 1986 [2008]

HALE, Charles A.: Political and social ideas in Latin America. In: *The Cambridge History of Latin America*. Vol. 4. C. 1870 to 1930. Ed. BETHELL, Leslie. Cambridge, Cambridge University Press, 1986 [2008], 367–441.

HEISE GONZÁLEZ 1982

HEISE GONZÁLEZ, Julio: *El periodo parlamentario, 1861–1925*. Santiago, Editorial Universitaria, 1982.

NECOCHEA 1965

NECOCHEA, Hernán Ramírez: *Historia del movimiento obrero en Chile*. Santiago, Austral, 1965.

PALMA ZUÑIGA 1967

PALMA ZUÑIGA, Luis: *Historia del partido radical*. Santiago, Andrés Bello, 1967.

Programa del Partido Radical 1889

Programa del Partido Radical. In: *Programa y documentos de la Convención Radical de 1888*. Santiago, La Libertad Electoral, 1889.

RECTOR 2005

RECTOR, John L.: *The History of Chile*. New York, Palgrave MacMillan, 2005.

REMMER 1977

REMMER, Karen L.: The Timing, Space and Sequence of Political Change in Chile, 1891–1925. *Hispanic American Historical Review* 57/2. May 1977, 205–230.

Rerum Novarum

<https://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=125> (2018. 03. 24.)

SAN FRANCISCO 2003

SAN FRANCISCO, Alejandro: La Gran Convención del Partido Liberal Democrático en 1893. Un hito en la reorganización del balmacedismo después de la Guerra Civil chilena de 1891. *Historia* 36. 2003, 333–377.

SCULLY 1992

SCULLY, Timothy: *Rethinking the Center. Party Politics in Nineteenth and Twentieth Century Chile*. Stanford, Stanford University Press, 1992.

ZOLCSÁK 2018

ZOLCSÁK Attila: Az első világháború hatása Chile periférikus helyzetére. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, Tomus XII. Fasc. 2. 2018, 77–88.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ HATÁSA CHILE PERIFÉRIKUS HELYZETÉRE

THE EFFECTS OF THE FIRST WORLD WAR ON THE PERIPHERAL SITUATION OF CHILE

ZOLCSÁK ATTILA

Abstract: This article intends to point out the impact of the First World War on Chile from the viewpoint of the world system theory. It lays emphasis upon Chile's structural economic dependency on the United States, the effects of this on the internal social structure of the country and on the political and social struggle during this period. The article is divided into six parts: the first one shows the historical antecedents; the second one the beginning of the war; the third one the war prosperity; the fourth one the post war crisis; and the last one gives a general review about the whole process.

Keywords: Chile, First World War, crisis, dependency, Latin America

Chile és az első világháború történetét illetően ahhoz, hogy megértsük és értékeljük a háború által kiváltott hatásokat, elkerülhetetlen néhány szót ejteni Chile 1914-es társadalmi, gazdasági és politikai helyzetéről.

A többi latin-amerikai országhoz hasonlóan, Chilé is gazdaságilag függő helyzetű országgént határozhatjuk meg. A gazdaság gerincét a salétrombányászat jelentette, ami a csendes-óceáni háború után kezdett felvirágozni; José Manuel Balmaceda (1840–1891) elnök 1891-es bukása után a bányák többsége külföldi – elsősorban brit – kézbe került. Az export körülbelül 80%-a és az állami bevételek közel fele szintén innen származott; de mivel a gazdasági rendszer a salétromra épült, így közvetve az állami jövedelmek fennmaradó hányadát is érintette. Chile tehát salétromot – nyersanyagot – exportált Európába, míg onnan készterméket importált. Az, hogy a gazdaság bányászaton és nem mezőgazdaságon alapult, lehetővé tette az urbanizációt, és bizonyos mértékig az ipar kialakulásának is kedvezett. A bányaterületek szilárd belső piacot nyújtottak a mezőgazdasági, ipari és szolgáltató-szektor számára; vagyis a központi jelentőségű bányászat és a gazdaság többi területe kölcsönhatásban állt egymással.¹ Ezt az alapvetően exportorientált politikát nevezték a korszakban „kifelé irányuló növekedésnek”

---

¹ 1907-ben Chile népessége 3 249 279 fő volt, ezen belül a főváros lakossága 926 741 fő. A háború előtt a chilei behozatal évi átlagban 63% feldolgozott késztermékekből állt. Vö. COUYOUMDJIAN 1986, 2., 11. A bányászat ráadásul eleve fokozott mértékben követelte a külföldi tőke és technológia importját. Vö. DONGHI 2005, 281.

(*crecimiento hacia afuera*). Mivel minden a salétromhoz kötődött, ez jelentette az ország modernizációjának alapját; a közlekedés, kereskedelem, az állami beruházások fedezete egyaránt a salétromtól függött. Azonban ugyanez a tényező tette Chilét sérülékennyé: a salétrom piaci ára erősen hullámzott, ami a gazdaság egészére is rányomta a bélyegét.² 1914-ben Chilében 8000 ipari vállalat létezett: ezek, noha jelentős részben elavult, kézműipari egységek voltak, ugyanakkor lehetséges alapot biztosítottak egy jövőbeli iparosítás számára.³ Ebben Chile a latin-amerikai átlagot tekintve kiemelkedő volt, de a külkereskedelem volumene még így is felülmúlta az ipari termelését. A gazdasági modell ugyanakkor a társadalmi modellt is meghatározta: Chile nyersanyagot termelt exportra, de az importált javak csak egy szűk elit fogyasztását fedezték. Ez az elit, az exportból származó mesés jövedelmeit nem kockázatos beruházásokra fordította, hanem felélte; a chilei importban a luxus javak aránya magasabb volt, mint a tőke-, vagy a termelőeszközök importja.⁴ Ha figyelembe vesszük, hogy a salétrombányák zömmel eleve külföldi kézben voltak, az összkép még súlyosabb.⁵

A kereskedelmét illetően az Egyesült Államok szerepe ekkor még meglepően csekély volt. Az importáló országok közül Nagy-Britannia volt az első és Németország a második: az Egyesült Államok kisebb jelentőségét magyarázza az a tény, hogy eleve nem a salétrom-, hanem a rézbányászatban volt érdekelt. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a háborút megelőző években Nagy-Britannia szerepe a chilei külkereskedelemben folyamatosan csökkent, miközben Németország és különösen az Egyesült Államok szerepe dinamikusan nőtt. 1914-ben az addig második helyen álló Németország importja első ízben haladta meg a briteké.⁶ Azonban az Egyesült Államok volt az a hatalom, amely – az ezt követő háborús eseményektől függetlenül – lendületesen haladt abba az irányba, hogy a chilei „periféria” új centrum országává váljon. Az exportot és a külföldi befektetéseket illetően is hasonló volt a helyzet: a háború előtti korszakban Nagy-Britannia dominanciája volt a meghatározó.⁷ Nagy-Britannia, Németország és az USA rivalizálása a chilei hadsereg és flotta ellátásában

² VITALE 1993, 22–23.

³ ALBERT 2002, 27.; VITALE 1993, 35.

⁴ A szabadkereskedelem így a belső iparfejlesztés helyett a behozatalt ösztönözte; a tehetősebbek a fogyasztását import javakból fedezte, ennek értéke azonban rendszeresen felülmúlta az exportét, inflációt gerjesztve. PINTO 1959, 73–101.

⁵ A chilei tulajdonrész a salétrombányászatban mindazonáltal lassan, de növekedett: 1901 és 1912 között 14%-ról 37%-ra. SUTTER–SUNKEL 1982, 43–48.

⁶ 1895 és 1914 között a német termékek importja 25%-ról 26%-ra nőtt, a briteké 46%-ról 23% százalékra csökkent, az Egyesült Államoké 6%-ról 20%-ra nőtt. Ezzel párhuzamosan a Németországba irányuló export 11%-ról 17%-ra nőtt, a brit 74%-ról 37%-ra csökkent, az amerikai pedig 3%-ról 29%-ra nőtt. COUYOUMDJIAN 1986, 27. Mindehhez hozzátehetjük, hogy 1914-re Németország vált a világ legnagyobb salétromfogyasztójává; a chilei salétrom export 22%-a Németországba irányult. VITALE 1993, 26.; SATER 1990, 86.

⁷ 1913-ban a brit beruházások 396 millió dollárt tettek ki, az USA-ból származó mindössze 15 milliót. DABENE 2000, 47. A beruházásokat illetően 1912-ben Nagy-Britannia állt az első helyen 36%-kal, öt követte Németország 15%-kal. RIQUELME OYARZÚN 2010, 268–272.

is megjelent; a három nagyhatalom a világháború kitörése előtt több ízben is szembekeverült egymással Chilében a hadianyag-export területén zajló versenyben.⁸

A társadalom és a politikai élet ezen függő gazdaság tükörképe volt. A társadalom felsőbb rétegei a földbirtokos oligarchiából, a bányatársaságok tulajdonosaiból és a kereskedelmi arisztokráciából álltak; mivel a „hagyományos” oligarchia szerepe gyengült – nem utolsósorban azért, mert Chile megszűnt mezőgazdasági exportőr lenni –, a kereskedők szerepe vált egyre fontosabbá. A chilei elit – helyzetéből adódóan – a szabadkereskedelem híve volt, az ország iparosításához semmilyen érdek nem fűzte. Ez a centrum országoknak, azaz Chile említett kereskedelmi partnereinek is megfelelt, vagyis a helyi elit és a centrum érdekei kiegészítették egymást.⁹ A köz-társaság vezetése így a vidéki oligarchia és a vele összefonódó kereskedelmi elit kezében volt. A XIX. század utolsó harmadában két fontos politikai irányzatot emelhetünk ki: szövetségbe tömörült konzervatívok úgynevezett Koalícióját (*La Coalición*), illetve a liberálisok Szövetségét (*La Alianza*) nevű pártszövetségét.¹⁰

A századelőn azonban új társadalmi erők bukkantak fel, és váltak egyre fontosabbakká. Az uralkodó, szabadkereskedelemre és exportra építő csoporttal szemben megjelent az ipari burzsoázia, mely protekcionista gazdaságpolitikát követelt; ezzel összefüggésben az exportorientáltság mellett a belső piac erősítését, és ebben a törekvésében számolhatott a népi tömegek támogatásával.¹¹ Továbbá az állam a döntően vámokból származó jövedelméből¹² erős bürokráciát épített ki: a közsféra alkalmazottai – a kereskedelmi magánvállalatok alkalmazottaival stb. kiegészülve – képezték a születő chilei középosztályt, mely szintén helyet követelt magának a politikai palettán. Az ipari burzsoázia és a középosztály került tehát szembe a hagyományos elittel. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy e két rivalizáló csoport számos szálon – családi, gazdasági stb. – kötődött egymáshoz, ami csökkentette a köztük fennálló feszültséget, megnyitva az utat egy esetleges békés átalakulás, vagyis a hatalomba való „kooptálásuk” előtt. Ily módon ezen új társadalmi aktorok felemelkedése a demokratizálódás felé mutatott.¹³

A munkásosztály szerepe szintén egyre hangsúlyosabbá vált. A bányászatnak, a magas szintű urbanizációnak és az ipar létének köszönhetően a latin-amerikai átlagot tekintve jelentős méretű, helyzete azonban nyomorúságos volt, köszönhetően a „kettős kizsákmányolásnak”: egyaránt a helyi elit és a centrum részéről. Ez a két tényező eredményezte, hogy a régió munkásmozgalmán belül a chilei vált az egyik legharcosabbá. Mindez a repressziót is különösen kegyetlenné tette: 1907-ben az iquiquei sztrájk során például a hadsereg 2000 embert ölt meg. Az 1909-ben megalakult

⁸ Magyarul a témában bővebben: FISCHER 1999.

⁹ Mindez természetesen pénzügyi függőséghez is vezetett. DONGHI 2005, 281–282.

¹⁰ COUYOUMDJIAN 1986, 5. A chilei politikai pártokra lásd még ebben a számban: HORVÁTH 2018.

¹¹ HORMAZÁBAL 18–22.; GUNDER FRANK 1965.

¹² 1913-ban az állami bevételek 85%-a vámtarifákból származott; 52,3% az exportból, 32,87% az importból. COUYOUMDJIAN 1986, 21.

¹³ SUTTER–SUNKEL 1982, 89–94.

Chilei Munkásföderáció (*Federación Obrera de Chile*) vált a chilei munkásmozgalom szervezeti alapjává, erőteljes anarchista és szocialista hatással. Ezt követően született meg 1912-ben a Chilei Szocialista Munkáspárt (*Partido Obrero Socialista*) Emilio Recabarren vezetésével.¹⁴

A társadalmi struktúráról beszélve végezetül nem szabad elfelejteni a bevándorlók szerepét: Chilében rengeteg európai emigráns telepedett le. Létszámát tekintve a legkiemelkedőbb a német, befolyását és gazdasági erejét tekintve a brit kolónia volt a legfontosabb.¹⁵

Az első világháborút megelőzően Chilében az exportorientált, szabadkereskedelemre épülő gazdasági modell, és az ehhez illeszkedő társadalmi és politikai struktúra stabilnak hatott, és a korlátozott modernizáció jeleit mutatta. Tény azonban, hogy Chile exportja nem volt kellően diverzifikált, ráadásul nyersanyag-orientált-sága rajta kívül álló világpiaci és világpolitikai folyamatoknak szolgáltatta ki. Ez Damoklész kardjaként függött a rendszer feje felett. Az első világháború kitörése még inkább felfedte Chile e strukturális sebezhetőségét.

A HÁBORÚ KITÖRÉSE

1913–1914 folyamán gazdasági válság sújtott le Dél-Amerikára, ami Chilét különösen súlyosan érintette.¹⁶ Ezzel párhuzamosan tört ki a háború Európában, melynek első közvetlen hatása a nemzetközi kereskedelem összeomlása volt. Mindez egy olyan ország esetében, mint Chile, ami a külkereskedelemből élt, különösen negatív hatott. A kirobbanó pénzügyi pánik tőkehiányt eredményezett, a tengeren zajló háború pedig kockázatosá tette a kereskedelmi útvonalakat, ami egész Latin-Amerikát megrázta. Továbbá London a korábban folyósított hitelek visszafizetését követelte és kereskedelmi „feketelistákat” vezetett be, melyek célja a központi hatalmakkal történő kereskedelmi kapcsolatok felszámolása volt.¹⁷ Így egyrészt bezárult a német és közép-európai piac a chilei export előtt, továbbá az európai ipar – mely addig Chile import javakkal való ellátója volt – áttért a hadigazdálkodásra. A salétromtermelés 1914 júliusa és 1915 februárja között havi 262 ezer tonnáról havi 80 ezer tonnára csökkent, de az országon belül felhalmozódott, eladhatatlan készletek mennyisége még így is 459 ezer tonnáról 1118 ezer tonnára nőtt. 1914 és 1915 folyamán a chilei salétromexport összességében 30%-kal csökkent, ami az ország életének minden területén érezte hatását.¹⁸ A salétrombányákból tömegessé váltak az elbocsá-

¹⁴ HORMAZÁBAL 1996, 57–66., VITALE 1993, 38–42.

¹⁵ Ezek a közösségek sokszor ráadásul földrajzilag is koncentráltak voltak, a brit kolónia központja például Valparaíso volt. SATER 1990, 86–89.

¹⁶ ALBERT 2002, 27. Az ország már 1913-ban enyhe válságba került, így a háború kitörését követő krízis még mélyebbé vált.

¹⁷ COUYOUMDJIAN 1986, 137–140. A listák folyamatosan bővültek, egyre újabb és újabb termékekre terjedve ki; továbbá az USA, 1917-es hadba lépését követően szintén tiltólistákat vezetett be.

¹⁸ COUYOUMDJIAN 1986, 77.; RIQUELME OYARZÚN 2010, 1–5. Az állami bevételek szintje az előző évihez viszonyítva 22%-kal, a GDP pedig 11,5%-kal esett vissza. GODOY

tások; így a mezőgazdaság belső piaca is összezsugorodott, ezáltal ott is kevesebb munkaerőre lett szükség. A bérek országszerte lezuhantak, az árak emelkedtek, az északi bányavidékekről tömegessé vált a dél felé történő elvándorlás.¹⁹ Az import mind Nagy-Britannia, de különösen Németország részéről szintén drasztikusan lezuhant.²⁰

Mindez két döntő változást eredményezett Chilében. Egyrészt, a korábbi külkereskedelmi partnerek a háború következményeként kénytelenek voltak feladni latin-amerikai piacaikat, ami az USA előretöréséhez vezetett; 1915-re az USA lépett Nagy-Britannia helyére mind az export, mind az import területén. Ebben segítette a Panama-csatorna megnyitása is, ami megkönnyítette a kereskedelmi kapcsolatok élénkítését Dél-Amerika nyugati partvidékével. Nagy-Britannia szerepének csökkenésével párhuzamosan Németország gyakorlatilag eltűnt Chile gazdasági életéből.²¹ Továbbá a chilei vezetésnek megoldást kellett találnia a korábban Európából importált ipari késztermékek pótlására; ekkor jelent meg a későbbiekben az *importhelyettesítő iparosítás* néven ismert gazdasági modell első, korai változata. A chilei tőke az ipar felé áramlott, a Kongresszus protekcionista törvényeket fogadott el, növelte az importra kivetett vámkokat, betiltotta az élelmiszerexportot, kedvező állami kölcsönöket biztosított a magánberuházók számára, növelte az egyenes adókat, illetve a munkanélküliség enyhítésére bevezette a közmunkát, mely elsősorban az infrastruktúra fejlesztésére szolgált.²² A chilei ipar teljesítménye 1914 és 1918 között 50%-kal nőtt, noha még így sem tudta teljes mértékben kielégíteni a belső szükségleteket.²³

A háború kitörését követő válság 1915 első felére véget ért. Ez két fő oknak tulajdonítható. Egyrészt a tengeri háború befejeződni látszott: noha 1914 októberében a német hajóhad átmeneti győzelmet aratott a britek felett a Puerto de Coronel-i csatában a chilei partoknál, 1914 decemberében döntő vereséget szenvedett, ami a tengeri útvonalak felszabadulásához vezetett. Másrészt a fő chilei exportcikk, a salétrom szerepe a robbanóanyag-gyártásban játszott szerepe miatt felértékelődött. Az USA vált az antanthatalmak fő hadianyag-ellátójává: felvásárolta a chilei salétromot, majd annak feldolgozása után az európai hadszíntérre szállította. Ugyanakkor, noha a krízis így megszűnt, az állam megnövekedett szerepe és protekcionista gazdaságpolitikája folytatódott.

¹⁹ ALBERT 2000, 48–50. Az életkörülmények romlása ellenére ebben az időszakban nem robbantak ki komolyabb sztrájkok, illetve megmozdulások, mint a háború előtt vagy azt követően.

²⁰ Más latin-amerikai országokkal összevetve Chile számára az import visszaesése kisebb problémát jelentett, mivel eleve rendelkezett bizonyos ipari kapacitással. ALBERT 2000, 41–42. Az import 329 millió aranyesőről 153 millióra esett 1913 és 1915 között; az export ellenben 391 millióról 327 millióra csökkent, vagyis visszaesése sokkal szerényebb mértékű volt. COUYOUMDJIAN 1986, 100.

²¹ Nemcsak Németország, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia, Belgium és más európai államok szintén. HORMAZÁBAL 1996, 46.

²² HORMAZÁBAL 1996, 13.; COUYOUMDJIAN 1986, 78–86.

²³ HORMAZÁBAL 1996, 11.

Külpolitikáját illetően Chile, több okból kifolyólag a semlegesség mellett döntött. Egyrészt egyetlen európai hatalommal sem volt konfliktusa, hanem éppen ellenkezőleg, mindegyikkel szívélyes kapcsolatokat ápolt. Másrészt egy esetleges hadba lépés belső töréshez vezetett volna a chilei társadalomban. A szárazföldi hadsereg – mely az egyik legerősebb és legmodernebb volt a régióban – hagyományosan németbarát volt, a flotta ellenben a britekhez húzott.²⁴ Az értelmiség Franciaországhoz kötődött (ami azonban az egyház számára már-már egyenlő volt az Antikrisztussal). Továbbá az ország lakosságának jelentős hányada európai bevándorlókból tevődött össze: mind a német, mind a brit kolónia szerepe döntő fontosságú volt az ország életében, így egy esetleges hadba lépés súlyos zavarokat válthatott volna ki; a többi európai bevándorló tömegeinek várható reakciójáról nem is beszélve. Politikai téren a liberálisok inkább az antanttal, a konzervatívok inkább a központi hatalmakkal rokonszenveztek. A semlegesség álláspontja mindazonáltal egyaránt elfogadható volt az egymással szemben álló társadalmi és politikai erők számára. Mindehhez hozzá kell tenni a csendes-óceáni háború óta Peruval és Bolíviával szemben fennálló feszültséget, mely óvatosságra intette a chilei kormányzatot.²⁵

A HÁBORÚS ÉVEK: AZ ARANYKOR

Az 1915 és 1918 közötti évek komoly fellendülést eredményeztek Chilében. A salétromnak mind a kitermelése, mind az ára, mind az exportja megduplázódott a háború előttihez képest; a réz és más nyersanyagoké, valamint az élelmiszeré szintűgy, az import ezzel szemben nem érte el a korábbi szintet. A korábban negatív külkereskedelmi mérleg 1917-re teljesen eltűnt, és 1918-ban Chilének kereskedelmi többlete alakult ki. A chilei *peso* ezzel párhuzamosan szintén megerősödött.²⁶ Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy Chile nem tudta maximálisan kihasználni a háborús konjunktúrát: bár az import árai szintén megemelkedtek, volumene lecsökkent, valamint az antant hadviselő országai megállapodtak abban, hogy közösen fogják ellenőrizni a salétrom-kereskedelmet, hogy az árak elszabadulását megakadályozzák; ebben kezükre játszott a chilei kereskedelmi flotta gyengesége is.²⁷ Továbbá a hadviselő országok – elsősorban a blokád alatt álló Németország – megkezdték a műnitrát kifejlesztését és gyártását, hogy enyhíthessék a salétromtól való függőségüket. A háború alatt ezek az erőfeszítések nem érintették komolyan a chilei salétromexportot, noha az országon belül többen is felfigyeltek az új jelenségre és a belőle származó veszélyekre.²⁸ Ugyanebben az időszakban stabilizálódott az USA hegemoniája Chile kereskedelmi életében, mely a korábbi külső függőség szálainak átorientálódását

²⁴ A chilei hadsereg és Németország kapcsolatáról magyarul bővebben: FISCHER 1999.

²⁵ RIQUELME OYARZÚN 2010, 1–5.; COUYOUMDJIAN 1986, 49–51.

²⁶ COUYOUMDJIAN 1986, 109. A salétrom a háború előtt az állami bevételeknek átlagosan 44%-át tette ki; 1915-re ez az arány 60%-ra emelkedett, és így erősödött a salétromtól való függőség is. HORMAZÁBAL 1986, 48.

²⁷ A kormány német tulajdonú hajók felvásárlásával próbált javítani a helyzetet. COUYOUMDJIAN 1986, 132.

²⁸ HORMAZÁBAL 1996, 11.; COUYOUMDJIAN 1986, 122–123.

jelentette: az USA 1917-es hadba lépése tovább növelte gazdasági súlyát Chilében.²⁹ A salétrom-kereskedelemből származó mesés haszon az importhelyettesítő iparosítást is lefékezte, noha a protekcionista gazdaságpolitika nem szűnt meg, sőt, még hangsúlyosabbá vált: az importra kivetett vámtarifák néha az 50%-ot is elérték. Az ipari fejlődés elsősorban a könnyűipart érintette, a nehéziparé lényegesen kisebb mértékű volt. A gyenge mezőgazdaság – mely eleve alig volt képes a lakosság ellátására – újra szinte kizárólag a bányavidékek ellátására korlátozódott, ami hagyományos függőségének helyreállítását eredményezte.

A háború 1918-as befejeződése véget vetett a konjunktúrának. A salétrom iránti kereslet drasztikusan zuhant. A helyzetet tovább súlyosbította a hadviselő országok által korábban felhalmozott, felhasználatlan tartalékok óriási mennyisége is.³⁰ A chilei gazdaság jövőjét illetően egyre komolyabb vita alakult ki.

A háborút megelőzően a belső nyersanyagtermelés külföldi piacokat látott el, míg a belső fogyasztás – döntően a legtehetősebb rétegeké – import javak behozatalára épült. Ez a rendszer a szabadkereskedelmen alapult, kulcsa pedig az exportszektor, vagyis a salétrombányászat volt. A bányászat ugyanakkor belső piacot is jelentett; noha eltérő okoknál fogva, de mind a középosztály, mind a munkásosztály, mind az ipari burzsoázia a belső piac megerősítésében volt érdekelt, ami a protekcionizmus támogatásában fejeződött ki. Azonban a megerősíteni kívánt belső piac és belső termelés közvetve a külkereskedelemtől és így az exportszektortól függött, melynek strukturális sérülékenysége az egész új típusú gazdaságpolitikát veszélybe sodorhatta. Az 1914–1915-öshöz hasonló krízis elkerülésére a kormányzat 1917-ben egy különleges bizottságot állított fel, mely igyekezett fenntartható – tehát kevésbé kiszolgáltatott – gazdasági struktúra képét felvázolni; e törekvés – ahogy látni fogjuk – nem járt sikerrel.³¹

A HÁBORÚ VÉGE: AZ ÖSSZEOMLÁS

A fentebb vázolt okok 1919-ben összeomláshoz vezettek: a salétromnak mind a kitermelt mennyisége, mind az ára, mind az exportja radikálisan zuhant; egyes mutatók esetében alkalmilag a 80%-os csökkenést is meghaladva.³² Viszont az 1914–1915-östől eltérően ez alkalommal társadalmi krízis is kialakult. Az okok között meg kell említeni az élelmiszerhiányt, különösen az északi bányavidéken, ahol nemcsak a

²⁹ Az első áldozatok a német vállalatok voltak: a salétrom-kitermelésben arányuk 14,6%-ról 0,6%-ra zuhant. Nagy-Britannia importja 1915 és 1918 között 23%-ról 18%-ra, exportja 34%-ról 23%-ra csökkent. Az USA importja ellenben Chiléből ugyanebben az időszakban 33%-ról 46%-ra, exportja pedig 42%-ról 66%-ra nőtt. COUYOUMDJIAN 1986, 102., 155.

³⁰ COUYOUMDJIAN 1986, 185.

³¹ COUYOUMDJIAN 1986, 112.

³² A salétromkereslet világszinten 75%-kal esett vissza. SATER 1990, 92. A chilei export az 1918-as 2929 ezer tonnáról 1919-re összességében 803 ezer tonnára, az ár pedig a felére zuhant. COUYOUMDJIAN 1986, 187.

termőföld, hanem az ivóvíz is szűkös volt; a földbirtokosok a megtermelt élelmiszert a háború utáni Európába exportálták, ahol magasabb áron tudták értékesíteni.³³

A társadalmi válság másik kiváltó oka az európai – különösen az orosz – forradalmak hatása volt, mely döntő mértékben befolyásolta a chilei munkásosztály fejlődését. Noha a Chilében 1917-ben megjelent anarchoszindikalista IWW (*Industrial Workers of the World*) komoly szerepet játszott a társadalmi ellenállás felélénkülésében, az anarchoszindikalizmus mégis hanyatlásnak indult, és helyét a szovjet mintájú kommunizmus vette át. A Chilei Munkásföderáció 1919-es harmadik kongresszusán a szocialista vonal győzött, és a Chilei Szocialista Munkáspárt a következő évben Chile Kommunistá Pártjává alakult.³⁴

A sztrájkok és zavargások száma és méretei megsokszorozódtak, nemegyszer erőszakos összecsapásokba torkollva. Ezekben a mozgalmakban azonban már nemcsak a munkások, hanem a diákok, a frissen született feminista mozgalom, illetve az őslakos *mapuche* kisebbség is részt vett.

Talán az egyik legszélsőségesebb példa a Puerto Natales-i lázadás volt 1919 januárjában. Az 1911-ben alapított dél-chilei kisváros munkásai teljesen ki voltak szolgáltatva a fagyasztóthús-üzemek tulajdonosainak. A helyi szakszervezet a chilei átlagnál erősebb és radikálisabb volt, és komoly hatást gyakorolt a szomszédos dél-argentín tartomány, Santa Cruz munkásmozgalmára is. Az első világháború folyamán a radikálisabb anarchisták befolyása vált hangsúlyossá a szocialistákkal szemben. Az 1918 végén bekövetkező gazdasági válság ezt a régiót is súlyosan érintette; a következő év januárjában kirobbanó sztrájk így a 8 órás munkaidő mellett a fizetések emelését és az alapvető élelmiszerek árának, valamint a lakbérnek a csökkentéséért is harcolt. Január 22-én a sztrájk győzött, de ezt követően az egyik üzem vezetője elbocsátotta a sztrájk egyik hangadóját, majd az eldurvuló vita során lelőtte a szakszervezet helyi vezetőjét is. Ezt követően a munkások felfegyverkeztek, majd több órás tűzharcban elfoglalták a városhatárt; a karhatalom tagjai elmenekültek, vagy megadták magukat. A város a helyi munkásszervezet, a munkástanács (*Comité Obrero*) ellenőrzése alá került. A hadsereg néhány nappal később azonban elfoglalta a települést; a helyi chilei kormányerők az argentin Santa Cruzból is rendőri segítséget kértek. Ez a megmozdulás volt az első példája a néphatalom (*Poder Popular*) néven ismertté vált jelenségnek, mely évtizedek múlva, az 1970-es években tett szert nagy jelentőségre. A chilei szakszervezetek a déli Patagónia régió argentin területeinek munkásmozgalmával is szoros kapcsolatban álltak. Így a *Puerto Natales-i Kommun* közvetlenül összekapcsolható a szomszédos Argentínában ezt követően lezajlott, jóval nagyobb méretű patagóniai felkeléshez is.³⁵

³³ Az I. világháború utolsó éveit és az azt követő időszakot Latin-Amerika szerte a munkásmozgalom fellendülésével járt. Brazília esetében például mind a válság jellege, mind az azt követő szociális törvényhozás párhuzamba állítható a Chilében történetekkel. A két ország között sajátos eltérést jelent, hogy Brazíliában nem alakult ki tudatos importhelyettesítő iparosítás. SZILÁGYI 2015, 633–643.

³⁴ HORMAZÁBAL 1996, 63–66.

³⁵ ESPINOZA

A politikai életben a konzervatívok folyamatos visszaszorulása figyelhető meg a liberálisokkal szemben. 1917-ben az utóbbiak megszerezték a többséget a szenátusban; 1918-ban a képviselőházban is; végül, 1921-ben Arturo Alessandrit (1868–1950) támogatva megnyerték az elnökválasztást is.³⁶ De ez a liberális-konzervatív ellentét minőségileg eltért a korábbiaktól: a *status quo*, illetve az ezzel szemben álló erők között zajlott. Ugyanis mind a felemelkedő középosztály, mind az egyre aktívabb népi rétegek a liberálisok mögött sorakoztak fel. Így született meg a modern populizmus, mely Alessandri 1921-es győzelmével a hagyományos oligarchikus köztársaság megszűnéséhez vezetett. Megszűnéséhez, de nem a bukásához: a régi uralkodó elit kooptálta a hatalomba a feltörekvő társadalmi erők egy részét, vagyis nem alakult ki intézményi törés. Noha 1920-ra az ország helyzete stabilizálódni látszott (Európa még a háború során felhalmozott salétromkészleteit felélte, ez az ágazat ismételt chilei megerősödéséhez vezetett), 1921-ben azonban újra válságba került, de ez alkalommal más okokból. Míg 1919-ben a háború befejeződése vezetett a salétrom iránti kereslet csökkenéséhez, addig 1921-ben a műnitrát térnyerése, ami lehetővé tette a salétrom kiváltását. Chile, mely teljes egészében egy feleslegessé váló terméktől, a salétromtól függött, döntő változások elé nézett. A salétrom világpiacon bukása magával rántotta az egész chilei kereskedelmet, az ipart és az ezekre épülő politikai rendszert is. Helyére a réz lépett, noha döntő szerepre majd csak az 1929–33-as világválság után tett szert.³⁷

Az, hogy a salétrom a robbanóanyag-gyártás alapanyaga volt, magyarázatot kínál arra, hogy Chile a többi latin-amerikai országgal összevetve az átlagot felülmúló gazdasági teljesítményt nyújtott 1918-ig, és ezt követően, szintén az átlagot felülmúló mértékű volt a visszaesése is. A régió más országaitól eltérően a chilei monokultúra tehát már a világválság előtt súlyosan megrendült, és ezzel együtt egy teljes politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális korszak is a végéhez közeledett.

ÖSSZEGRZÉS

Chile történetének egy olyan szakaszát vehettük itt szemügyre, mely teljes korszakváltáshoz vezetett. Felmerül a kérdés, hogy mindez mennyiben köthető az első világháború Chilére gyakorolt hatásához?

Elsőként, a salétrom ügyét illetően meg kell említeni, hogy Németországban már 1914 előtt létezett mesterséges nitrát, azonban ennek előállítására rendkívül költséges volt, ezért nem tett szert komolyabb szerepre. A háború körülményei azonban megkövetelték a szükséges német technológiai fejlesztéseket, így megállapíthatjuk, hogy áttetelelesen a háború gyorsította fel a salétrom eltűnését. Ugyanakkor serkentette a chilei export szerkezetben a réz szerepének növekedését, bár lényegesen kisebb mértékben.

Másodsorban, mint láttuk, az importhelyettesítő iparosítás korai formája – vagyis a belső ipar megerősítése a protekcionizmus által – átmenetileg győzött a szabad-

³⁶ Alessandri elnökségéről bővebben: HORMAZÁBAL 23–28.; VITALE 1993, 102–110.; COUYOUMDJIAN 1986, 161–164.

³⁷ Chile már 1920-ban a világ második réztermelője volt. VITALE 1993, 23–32.

kereskedelemmel szemben. Ez a folyamat azonban a háború után, a centrumországok gazdasági talpra állásával párhuzamosan elakadt. Fő kiváltó okaként tehát a háborút jelölhetjük meg, akárcsak az 1940-es években.

Harmadrészt, a társadalmi-politikai változásokat illetően megállapíthatjuk, hogy a középosztály és az ipari burzsoázia megerősödésére a háború fontos közvetett hatást gyakorolt, ugyanakkor ez is csak egy létező folyamat felgyorsítása volt. A munkásság politikai szerepe szintén megnőtt, viszont az orosz forradalom – mely maga is a háború következményének tekinthető – volt az, ami fejlődését döntő mértékben befolyásolta, az anarchoszindikalizmus térvesztését, és a szovjet típusú kommunizmus térnyerését eredményezve.

Negyedrész az a tény, hogy az USA lépett Nagy-Britannia helyére Chile gazdasági életében, egy folyamat végpontjának tekinthető, melyet a háború mellett a Panama-csatorna megnyitása gyorsított fel. Továbbá az USA nemcsak a kitermelőszektorban, hanem a feldolgozóiparban is érdekelt volt, ami minőségileg is komolyabb függőséget eredményezett Chile számára a korábbihoz képest. Hosszú távon Chile ezzel a váltással rosszul járt: az USA késztermék-importban képes volt pótolni Nagy-Britanniát, nyersanyag-felvásárlásban azonban – lévén maga is nyersanyag-kitermelő – a háború befejeztével sokkal kevésbé.³⁸ Németország chilei térvesztése pedig egyértelműen a világháborúra vezethető vissza.

Ötödrész, az első világháború nyomatékosan felhívta a kortársak figyelmét Chilének mint perifériának a centrumtól való függőségére. Az ország felemelkedésének, hanyatlásának és átstrukturálódásának periódusai világosan kötődtek a centrumban zajló történésekhez. Mindez lehetővé tette e függőség realizálását, és a meghaladására való törekvés megszületését. Chilének a centrumtól való függősége meghatározta gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális fejlődését. A centrumon belül kitört háború így komoly változásokat generált Chilében, anélkül, hogy az ország alárendelt szerepén jelentősen módosított volna.

BIBLIOGRÁFIA

ALBERT 2002

ALBERT, Bill: *South America and the First World War. The Impact of the War on Brazil, Argentina, Peru and Chile*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

COUYOUMDJIAN 1986

COUYOUMDJIAN, Juan Ricardo: *Chile y Gran Bretaña. Durante la Primera Guerra Mundial y la Posguerra, 1914–1921*. Santiago de Chile, Editorial Andrés Bello, Ediciones Universidad Católica de Chile, 1986.

³⁸ RIQUELME OYARZÚN 2010, 5. A chilei importban az USA részaránya 29,7%-ra nőtt, míg Nagy-Britanniáé 18,4%-ra csökkent; háború előtti adatokkal összevetve elképesztő a változás. DABENE 2000, 46.; DONGHI 2005, 285., 296.

DABENE 2000

DABENE, Olivier: *América Latina Siglo XX*. Madrid, Síntesis, 2000.

DONGHI 2005

DONGHI, Tulio Halperin: *Historia Contemporánea de América Latina*. 6. edición. Madrid, Alianza, 2005.

ESPINOZA

ESPINOZA, Militza Flores: *El movimiento obrero magallánico (1911–1920)*. Historia de la Federación Obrera de Magallanes y la influencia anarquista en sus filas. https://www.academia.edu/3688853/Movimiento_Obrero_Magall%C3%A1nico_1911-1920 (2018. 05. 30.)

FISCHER 1999

FISCHER Ferenc: „Dél-Amerika poroszai.” *Németország és Chile katonai-tenge-részeti kapcsolatai (1885–1931)*. Szeged, Hispania, 1999.

GODOY

GODOY, Víctor Tapia: El Impacto de la Primera Guerra Mundial sobre la economía chilena y los Ingresos y egresos del Estado ¿Fue la economía nacional la más afectada por el conflicto bélico? http://www.academia.edu/2053079/El_impacto_de_la_Primer_Guerra_Mundial_sobre_la_econom%C3%ADa_chilena_y_los_Ingresos_y_Egresos_del_Estado_Chileno (2018. 05. 16.)

GUNDER FRANK 1965

GUNDER FRANK, André: *Capitalismo y subdesarrollo en América Latina*. Buenos Aires, Signos, 1965.

HORMAZÁBAL 1996

HORMAZÁBAL, Pedro A. Vera: *Historia Económica de Chile, 1918–1939. Una introducción*. Sevilla, Diputación de Sevilla, 1996.
<http://es.scribd.com/doc/22984131/Pedro-A-Vera-Hormazabal-Historia-economica-de-Chile-1918-1939#scribd> (2018. 05. 25.)

HORVÁTH 2018

HORVÁTH Emőke: Pártok és politikai rendszerek Chilében 1890 és 1930 között. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, Tomus XII. Fasc. 2. 2018, 64–76.

PINTO 1959

PINTO, Aníbal Santa Cruz: *Chile. Un Caso de Desarrollo Frustrado*. Santiago de Chile, Colección América Nuestra, Universitaria, S. A., 1959.

RIQUELME OYARZÚN 2010

RIQUELME OYARZÚN, Benjamin: La neutralidad de Chile durante la Primera Guerra Mundial. *Revista Marina* 2010/3. 268–272.
<http://revistamarina.cl/revistas/2010/3/riquelme.pdf> (2017. 09. 18.)

SATER 1990

SATER, William F.: *Chile and the United States. Empires in Conflict*. Athens, University of Georgia Press, 1990.

SUTTER–SUNKEL 1982

SUTTER, Carmen Cariola–SUNKEL, Osvaldo: *Un Siglo de Historia Económica de Chile entre 1830 y 1930. Dos ensayos y una bibliografía*. Madrid, Ediciones Cultura Hispanica del Instituto de Cooperación Iberoamericana, 1982.

SZILÁGYI 2015

SZILÁGYI Ágnes Judit: Az európai nagy háború hatása a brazíliai társadalmi mozgalmakra (1917–1920). In: *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Szerk. MAJOROS István–ANTAL Gábor–HEVŐ Péter–M. MADARÁSZ Anita. Budapest, ELTE BTK, 2015, 633–643.

VITALE 1993

VITALE, Luís: *Interpretación Marxista de la Historia de Chile. De la República Parlamentaria a la República Socialista (1891–1932). De la dependencia inglesa a la norteamericana*. Santiago, LOM, 1993.

**MEXIKÓ A XIX. SZÁZAD VÉGÉN:
A PAX PORFIRIANÁTÓL A FORRADALOMIG**

**MEXICO AT THE END OF THE 19TH CENTURY:
FROM THE PAX PORFIRIANA TO THE REVOLUTION**

NAGY MARCEL

Abstract: The article analyzes the main political processes in Mexico at the end of the 19th century and in the first decade of the 20th century, during the period known as the *porfiriato*. The article puts special emphasis on the political opposition of Porfirio Díaz, as well as the factors leading to the Mexican Revolution (1910).

Keywords: Porfirio Díaz, revolution, Mexico, liberalism, positivism

Kevés olyan korszak van Mexikó történetében, amivel annyit foglalkoztak és amiről annyit vitatkoztak volna a történészek, mint a Porfirio Díaz elnökségével fémjelzett harmincöt év (1877–1911). Díaz, aki a Habsburg Miksa-féle monarchikus kísérlet alatt (1864–1867) még katonatisztként harcolt a liberálisok oldalán a franciák ellen, 1877-ben egy olyan Mexikót vett át, ahol az 1810-es függetlenségi harcok kezdete óta folyamatosak voltak a fegyveres felkelések és konfliktusok, ami gazdaságilag is nehéz helyzetbe hozta az országot. Díaz és rendszere (*porfirizmus, porfiriato*) mindig is megosztotta a történészeket, akik a legkülönbözőbb jelzőkkel illették a diktatúrától kezdve a rendteremtésig. Az mindenesetre biztosan elmondható erről a 35 évről, hogy az instabil és háborúkkal terhelt XIX. század végére Díaz egy olyan rendszert hozott létre, amely a békét és a stabilitást jelentette Mexikó számára, de feláldozta a demokratikus játékszabályokat. A történetírás az adott kortól és az aktuális politikai helyzettől függően többféleképpen közelített a porfirizmushoz. Paul Garner szerint három fő irányzat alakult ki a mexikói történetírásban, amelyek kronológiailag jól elkülöníthetőek egymástól. A XIX. század végén és XX. század elején domináns és hivatalos történetírás elsősorban a porfirizmus szlogenjét (béke, rend és haladás) hangoztatta, a Díaz előtti instabilitásra utalva. José Yves Limantour (1854–1935), a kor egyik meghatározó gondolkodója és pénzügyminisztere, úgy vélte, hogy „Díaz tábornok minden kétséget kizáróan a modern Mexikó megalkotója. Azután a hetven év zűrzavar után, amely megelőzte kormányzását, a haladás egy olyan állapotába emelte az országot, amelyhez hasonló nem volt tapasztalható egyetlen latin-amerikai országban sem.”¹

---

¹ Idézi GARNER 2003.

A mexikói forradalom kirobbanása (1910) után, amely véget vetett a porfirizmusnak, az *antiporfirista* megközelítés vált uralkodóvá, ami főleg Díaz diktatórikus módszereit, az elnyomást és elitista politikáját kritizálta, illetve történetileg a liberális korszak és a forradalom közti hiátusként írta le a rezsimet. Ez a fajta megközelítés évtizedekre meghatározóvá vált, és csak az 1980-as évek *neoporfirista* történetírásával indult meg egy rehabilitációs irányzat.

Az egyesült-államokbeli újságíró, John Kenneth Turner, a forradalom előtt (1909) publikált *México bárbaro* (Barbár Mexikó) című művében egyenesen „szörnyetegként”, illetve a kor „legnagyobb bűnözőjeként”² jellemzi Díazt, aki szerinte „a legjelentősebb politikai vezető Mexikó hivatásos gyilkosai közül”.³ Mások, köztük Margarita Carbó, már 1988-ban úgy írták le Díaz kormányzását, mint egy olyan rendszert, amelyet a társadalom „szigorú ellenőrzése” jellemezett, és ahol a hatalmi ágak szétválasztása „teljességében hiányzott”.⁴ Az utóbbi két-három évtizedben azonban egy újfajta megközelítés alapján a porfirizmus és a forradalom kapcsolatában a kontinuitást emelik ki⁵ és nem a szakítást, ahogyan erre Garner is felhívja a figyelmet. Annyi biztosan megállapítható, hogy Porfirio Díaz az egyik legmegosztóbb személyiség Mexikó XIX–XX. századi történetében.

Ez a harmincöt év többféleképpen is szakaszolható, de társadalmi-politikai szempontból az 1892-es választások kétségtelenül korszakhatárt jelentettek. Porfirio Díaz több alkotmánymódosítást is végrehajtott annak érdekében, hogy nyolcszor választathassa meg magát elnöknek, ezért aztán a történész Francois Chevalier szerint „nem volt sem több, sem kevesebb, mint egy diktátor”.⁶

Elnökségének első szakaszában, ami nagyjából az 1890-es évtized elejéig tartott, Díaz egy erősen centralizált rendszert hozott létre, amelynek lényege a régiók közötti egyensúlykeresés volt, célja, hogy csökkentse a belső feszültségeket. Politikájában szakított elődeivel, elsősorban Sebastián Lerdo de Tejada (1823–1889) gyakorlatával, aki csak a liberális szövetségesekre támaszkodott, erősen antiklerikális volt és kizárta a politikából a Habsburg Miksát támogató konzervatívokat. Don Porfirio, ahogy a mexikói történetírás nevezi Díazt, ugyanakkor úgy jellemezte saját attitűdjét, hogy „a politikában nem szeretek és nem gyűlölök”.⁷ Tekintélyes politikusként, pragmatizmusa segítségével olyan rendszert tudott létrehozni, amelyben a legkülönbözőbb társadalmi csoportok támogatták, amíg biztosította az évtizedek óta áhított békét. Ennek a békének, amit *pax porfirianaként* ismerünk, azonban ára is volt: csak úgy működött, ha a különböző társadalmi csoportok távol tartották magukat a politikától. Ennek ellentételezéseként korábbi ellenfelei, valamint régi és új támogatói diplomáciai vagy az államok élén kormányzói posztokat, esetleg földeket kaptak. Mindemellett Díaz nem idegenkedett attól sem, hogy a hatalommal való szembe-

² TURNER 2013.

³ TURNER 2013, VIII. fejezet.

⁴ CARBÓ–GILLY 1994 [1988], 75.

⁵ Például Fernando Orozco Linares művei.

⁶ CHEVALIER 2000 [1999], 512.

⁷ Idézi CARBÓ–GILLY 1994 [1988], 72.

szállást a hadsereg bevetésével torolja meg.⁸ A nehéz gazdasági helyzet kezelésére Díaz megnyitotta az ország kapuit a külföldi tőke előtt, és folytatva a liberális, sőt, a késő gyarmati hagyományokat, egy sor törvényt hozott az indián földek kisajátítása érdekében. Az 1880-as években a vasúthálózat fejlesztésével az északi régiók már közvetlenül tudtak kapcsolódni az észak-amerikai piacokhoz, nagy lökést adva ezen területek gazdaságának és egyben az építőiparnak is. Mexikó továbbra is agrárország maradt és Díaz politikájának köszönhetően az export erőteljes növekedést produkált. Ez a fejlődés azonban nem volt egyforma az ország különböző területein, így jelentős eltérések mutatkoztak vidék és vidék, valamint a városok és a vidék között.⁹

Az 1857 óta érvényben lévő alkotmány kizárta a hatalmon lévő elnök újraválasztását, de Díaz egy periódust kivéve (1880–1884, Manuel González volt az államfő) rendre elfoglalta az elnöki széket. 1890 májusában, az alkotmány 78. §-ának megreformálásával Díaz biztosította a hivatalban lévő elnök ismételt és korlátozások nélküli újraválasztását. Ebben a lépésben sok mexikói a diktatúra kiteljesedését látta és szerte az országban megalakultak az újraválasztást ellenző mozgalmak és csoportok. Bár az ezután következő valamivel több mint egy évtized egyértelműen a porfiriano konszolidációját hozta, egyben aktiválta is a tetszhalott ellenzékét, amelynek megjelenése sokáig inkább spontán megmozdulásokban mutatkozott meg, amire később visszatérünk.

Elnökségének második szakaszában Díaz szoros kapcsolatot épített ki az egyre nagyobb hatalomhoz jutó pozitivistákkal, akik arra törekedtek, hogy legitimálják Díazt és támogatták újraválasztását, mert benne látták a rend megőrzésének zálogát. Ez a csoport, akiket *científicos* (tudósok) néven ismer a történetírás, a mexikói valóságra próbálta átültetni társadalompolitikai elképzeléseit, Auguste Comte és Herbert Spencer pozitivistá eszméi alapján. A comte-i pozitívizmusról alapuló „szabadság, rend és haladás” jelszót úgy értelmezték, hogy Mexikóban a szabadság eszközeivel és a rend alapján jön majd el a haladás. A második és Díazt támogató generációjuk már történeti kontextusba helyezte Spencer eszméit, és a rendszer működésének logikája alapján azt vallották, hogy a rend jelenti az alapot, a haladás az eszközt, míg a szabadság egy meg nem határozható jövőben valósul meg. A rend megteremtéséhez békére van szükség, vallották. Egyik kiemelkedő ideológusuk, Justo Sierra (1848–1912) a XIX. századra jellemző állandó forradalmakban és felkelésekben látta Mexikó legnagyobb problémáját.¹⁰ Éppen ez a csoport volt az, amelyik 1892-ben, az újraválasztás évében megalapította a Liberális Uniót (*Unión Liberal*), ezzel a rezsim új alapjait is letéve. Az 1892-es választásokon Díaz hivatalosan az ő jelöltjük volt, és a szavazatok 99,87%-át szerezte meg. A Liberális Unió programjában, amelyet Justo Sierra fogalmazott meg, kitüntetett szerepet kapott Díaz rendszerének megőrzése, ami a békét és haladást jelentette Mexikó számára.¹¹

⁸ ÁVILA ESPINOSA 2010.

⁹ Bővebben lásd ÁVILA ESPINOSA 2010.

¹⁰ SIERRA 1991, 248.

¹¹ VELÁZQUEZ BECERRIL 2010, 12.

Bár a Liberális Unió egyértelműen Díaz mögött állt, mégis felvetettek egy sor alkotmánymódosítást, amelyek korlátozták volna az elnök hatalmát, és egyben arra is törekedtek, hogy növeljék az állami intézményrendszer befolyását a végrehajtó hatalommal szemben. Ezek a javaslatok 1893-ban elbuktak, majd 1903-ban újra előkerültek, de ekkori javaslataik már a pártok hatalmát növelték volna az agg elnökkel szemben.¹² A „tudósok” által felvázolt állam- és gazdaságirányítási rendszer a pozitívizmus eszméinek megfelelően a tudományosságon alapult, többek közt az oktatásban, az adórendszer és a hadsereg átalakításában.¹³ Mindenesetre Limantour rendbe tette az államháztartást, gyorsan csökkentve a külső adósságot, sőt a korszak végére a mexikói kincstár több éven keresztül pozitív eredménnyel tudott zárni. A történészek vitatkoznak azon, hogy mekkora is volt valójában a „tudósok” hatása Díazra, és idézik Limantour visszaemlékezéseit, amelyekben így írt erről: „A científicos csoportnak kezdetben kevés lehetősége volt, hogy kapcsolatba lépjen az Elnök úrral”, mert bár egyértelmű volt, hogy támogatja az államfőt, Díaz mégis bizonyos fenntartással kezelte tagjait, attól tartva, hogy kihasználják megnövekedett közéleti jelenlétüket és politikai sikereiket, és önálló politizálásba kezdenek.¹⁴ Másfelől Díaz kormányának jó néhány olyan tagja is a csoporthoz tartozott, akik olyan fontos tisztségeket vezettek, mint a pénzügyi (Limantour), a közoktatási (Justo Sierra) vagy a fejlesztési (Olegario Molina). Ramón Corral, Don Porfirio alelnöke is a „tudósok” közé tartozott, valamint más olyan vezetők is, akik helyi szinten töltöttek be fontos posztokat, például kormányzók vagy bankigazgatók voltak.

Létezett azonban ebben a rendszerben egy alapvető ellentmondás: míg egyfelől sikerült a gazdasági mutatókat jelentősen javítani, a fejlődés csak néhány kivételezett régióknak és társadalmi csoportnak kedvezett. Ezzel szemben a mexikói társadalom egy jelentős része tradicionális maradt abban az értelemben, hogy megrekedt a XIX. század eleji-közepi szinten. Francois-Xavier Guerra arra mutat rá a porfirizmusról szóló monográfiájában, hogy az akkori Mexikóban (is) élesen elkülönül egymástól az elit és az általa vágyott fejlődés elérésére kidolgozott modernizációs politika, valamint a hagyományos társadalom, amely továbbra is olyan közösségekben és társadalmi körülményekben élt, mint a XIX. század elején.¹⁵ A köztük lévő érdeklődési különbségek feszültségeket hordoztak magukban, amelyek az 1890-es évek végétől egyre nyilvánvalóbbá váltak, és főleg vidéken törtek felszínre felkelések és tiltakozások formájában, nem utolsósorban az ebben az évtizedben újra lendületet kapott dezamortizációs folyamat miatt, ami nemcsak az egyházi, hanem a közösségi földek, ingatlanok államosítására és értékesítésére is kiterjedt. Mások, mint Ávila Espinoza, a fentiek alapján a Mexikót megosztó „szakadékról” értekeznek.¹⁶

Mindazonáltal az 1890-es éveket még a gazdasági prosperitás évtizedeként írja le a történettudomány. A már említett államháztartási és infrastrukturális reformok

¹² GUERRA 1988, 403.

¹³ Bővebben lásd VELÁZQUEZ BECERRIL 2010, 12.

¹⁴ LIMANTOUR 2009.

¹⁵ GUERRA 1988, 332.

¹⁶ Vö. ÁVILA ESPINOSA 2010.

mellett az állam ösztönözte az ipari fejlesztéseket, így például Mexikó lett az egyetlen latin-amerikai ország (egészen a II. világháborúig), amely acéliparral is rendelkezett, de gyors fejlődést mutatott a kézmű- és feldolgozóiparban is.¹⁷ A kormányzati politikák középpontjában azonban a mezőgazdaság állt, és ami jelen esetben érdekes, hogy az agráriumban véghezvitt reformok többek közt rendelkeztek a parlagon hagyott földekről is (1883, 1885, 1896 és 1902). Ez súlyos következményekkel járhatott sok bennszülött közösség számára, hiszen az elsajátítás elkerüléséhez dokumentumokkal kellett igazolni a tulajdonjogot. Az indián (és egyházi) földek elbirtoklása már az alkirályság idején (főleg a XVIII. század végétől) is feszültségeket okozott, majd az 1850-es években folytatódott ez a tendencia, így a porfirizmus végére, egy évszázad után, a robbanás elkerülhetetlennek tűnt. Ugyanakkor ezek a törvények a föld hatalmas birtokokban történő koncentrációját is felgyorsították, valamint növelték a Díaz mellett álló nagybirtokosok befolyását.

Az állam a sokszor élethosszig szóló kinevezésekkel (és nem a választásokkal) nemcsak a teljes adminisztrációt felügyelte, hanem – a reformok révén – az oktatási rendszert is, melyben hangsúlyos szerepet kapott a liberális történelemszemlélet, kiemelve az (ekkor érvényben lévő) 1857-es alkotmány „szent és sérthetetlen” eszméit. Ez volt, Guerra szerint, a XIX. század második felének egyik legnagyobb ellentmondása, hiszen, ahogy írja, az alkotmány egyetlen alapelvét sem tisztelték az éppen hatalmon lévő elnökök és kormányok. „Az alkotmány semmilyen rendelkezését sem tartották be igazán, sem az állampolgárok alapjogait, sem a választás szabadságát, sem a sajtószabadságot, sem az államok függetlenségét...” – írja, majd hozzáteszi, hogy ez a tanárok és diákok számára nyilvánvaló különbség az oktatott anyag és a valóság között azzal a következménnyel járt, hogy közülük sokan váltak a rendszer kritikusaivá.¹⁸

A porfiriato harmadik korszakát, amely az 1890-es évektől az 1910-es forradalomig tartott, a történészek sokszor a fáradtság vagy kimerültség jelzővel határozzák meg, amikor az öregedő Díaz már nem volt képes fenntartani azokat az egyensúlyokat, melyekkel korábban politizált, és ettől kezdve – fenntartásai ellenére – egyre erőteljesebben támaszkodott a „tudósokra”.¹⁹ Mindemellett a korábbi évtizedekben kialakuló társadalmi feszültségek kezelésére elégtelennek bizonyult a pozitívista politika, amely a modernizációra fókuszált, de nem tudott mit kezdeni a hagyományos társadalommal sem. Ugyanakkor bizonyos ellentétek megjelentek a porfirizmuson belül is, annak köszönhetően, hogy a *status quó*jukat féltő régi liberálisok a „tudósok” növekvő befolyását voltak kénytelenek elfogadni, de a rendszernek egy ennél sokkal komolyabb problémát kellett (volna) megoldania: Díaz utódlását. Guerra (és mások) szerint a század utolsó éveiben ez volt a kulcsprobléma. A korabeli politikai élet két főszereplője pontosan ezt a törést jelenítette meg.²⁰ A „tudósok” vezéralakjával, Limantourral szemben állt a régi liberális-porfirista Bernardo Reyes (1849–

¹⁷ KOROL–TANDETER 1999, 98.

¹⁸ GUERRA 1988, 329–339.

¹⁹ ÁVILA ESPINOSA 2010, 5–6.

²⁰ GUERRA 1988, 340.

1913), bár előbbi francia származása kizárta az utódjelöltek közül. Reyes sikeres kormányzóként (Nuevo León államban) és a hadsereg megreformálójaként sok támogatóval rendelkezett.²¹ Kétszer is indult az elnökválasztáson, 1904-ben és 1909-ben, de kevés sikerrel. Díaz, látva népszerűségét, amely ugyan nem jelent meg a választási eredményekben, mert azokat a hatalom manipulálta, eltávolította Reyeset az országból, és egy európai katonai missziót bízott rá, utódjaként pedig a tudósok csoportjának egyik tagját, Ramón Corralt nevezte meg.

Az agg elnök bezárkózása, a „tudósok” hatalmának megkövesedése és a társadalmi feszültségek 1908-ra kiegészültek a gazdasági világválság hatásaival. Ezek legfontosabb következménye a külföldi beruházások elmaradása és a mexikói termékek piacának szűkülése volt. Ugyanebben az évben Díaz interjút adott az egyesült-államokbeli újságírónak, James Creelmannek, amelyben kifejtette, hogy kész átadni hatalmát a választások (1910) után: „Szilárd elhatározásom, hogy lemondjak a hatalomról amint lejár a mandátumom és betöltöm a 80. évet, anélkül, hogy figyelembe venném, mit gondolnak barátaim és támogatóim, és az elnökséghez sem kívánok visszatérni”²² – mondta, hozzátéve, hogy szívesen támogatná utódja politikáját. Ennek ellenére, és már a szokásos módon, 98% fölötti támogatottsággal választotta magát újra. Volt azonban ennek az interjúnak egy másik mondata, ami reményt adott, mégpedig az, hogy a soron következő választásokat már egy plurális rendszer keretein belül rendezik meg. Az elnök ezzel kapcsolatban így fogalmazott: „Ha feltűnne a Köztársaságban egy ellenzéki párt, áldásként tekintenék rá és nem valami rosszként, és ha az a párt hatalomhoz jutna, nem azért, hogy robbantson, hanem hogy vezessen, én elfogadnám és támogatnám, tanácsokkal látnám el és átadnám magam egy teljesen demokratikus új Kormány boldog ünneplésének.”²³ Arról sok politikai szereplő meg volt győződve, hogy Díaz szavait nem kell komolyan venni, de ettől függetlenül 1908-ban és 1909-ben sorra alakultak a pártok, alapvetően két fő irány mentén: az újraválasztást támogatók (*Partido Democrático* – Demokratikus Párt) és annak ellenzői (*Partido Nacional Antireeleccionista* – Újraválasztás-ellenes Nemzeti Párt).²⁴ A radikális liberalizmusból kinövő anarchisták (és anarchoszindikalisták) a forradalomig nem tudták megszólítani a tömegeket, talán a porfirizmus végén még túlzónak ható felvetéseik miatt.

Ami a Díaz-ellenes ellenzéket illeti, már régóta várt egy olyan lehetőségre, amely alkalmat kínált arra, hogy színre lépjen, hiszen a porfirizmus sikeresen (és sokszor erőszak alkalmazásával) akadályozta meg, hogy a politika polarizálódjon. Még 1892-ben, amikor Díazék módosították az alkotmányt, hogy az elnököt újraválasztassák, a liberális ellenzéki sajtó, olyan lapok, mint az *El Monitor Republicano* vagy a *República Mexicana* egy lehetséges diktatúra veszélyeire hívta fel a figyelmet és élesen szembehelyezkedett az újraválasztással. Egy szerkesztőségi cikkben az utóbbi lap 1893-ban arra hívta fel a figyelmet, hogy Díaz épp az újraválasztás elutasításának

²¹ HERNÁNDEZ CHÁVEZ 2000, 289.

²² CONTRERAS-TAMAYO 1990, 264.

²³ Uo. 265.

²⁴ GONZÁLEZ 2000, 693–694.

jelszavával került hatalomra 1877-ben, hozzátéve, hogy „tegnap még felkelt egy kormány ellen, mert zsarnokinak ítélte, ma megbünteti azt, aki fel meri emelni a szavát, hogy azt kérje, amit a törvény biztosít neki”.²⁵ Ugyanakkor ezek a mozgalmak vagy protopártok csak szűk köröket tudtak ekkor még elérni és tehetetlenek voltak az államgépezettel és a szubvencionált sajtóval szemben. Bár hatása korlátozott volt a következő évtizedekben, a liberális sajtó mégis fontos szerepet töltött be, ahogyan erre Jean-Pierre Bastian mutat rá. Szerinte a sajtó, a szabadkőműves páholyok és a protestáns önszegélyező egyletek együtt, de külön-külön is „szellemi körökként” (*sociedades de ideas*) funkcionáltak a porfirizmus harmincöt éve alatt, és lassan kineveltek egy olyan generációt, amely a modern európai demokratikus gondolatokat követte. Bastian szerint ezekhez a csoportokhoz a legszélesebb társadalmi rétegek is kapcsolódni tudtak, demokratikus alapot adva tevékenységükhöz, szemben azzal a klientalista modellel, melyet kormányzati szinten tapasztaltak. Bár a porfirizmus egyik szlogenjének (*poca política y mucha administración* – kevés politika és sok adminisztráció) megfelelően a napi politikában nem jelenhettek meg, mégis alkalmat találtak arra, hogy például Benito Juárez (1806–1872), a mexikói liberalizmus legnagyobb alakja, és akit még Díaz is elődjeként ismert el, halálának évfordulóin felhívják a figyelmet az alapvető jogokra, melyeket a be nem tartott alkotmány elvileg biztosított.

1901-ben, San Luis Potosí-ban összeült a Liberális Kongresszus, amelyen több mint ötven ilyen „szellemi kör” vett részt, hogy megvitassák a demokráciával, alkotmánnyal, liberalizmussal kapcsolatos gondolataikat. Ez tekinthető az első pártkezdeménynek, amely koordinációs feladatokat is magára vállalt. A kormány válaszul zaklatta vagy akár le is tartóztatta a társaságok tagjait, ami ahhoz vezetett, hogy kétfajta irány erősödött meg: az anarchista, amely a rendszerrel szembeni kemény fellépést hangoztatta és a demokratikus, amely a hagyományos politikai megoldásokat kereső vonalat követte.²⁶

Sok ellenzéki liberális az emigrációt választotta, és 1904-ben az Amerikai Egyesült Államokban megalapították a Mexikói Liberális Pártot, amely antiklerikális volt, ellenzte Díaz újraválasztását, a népoktatást tekintette a legjobb fegyverének és széles társadalmi csoportokhoz kívánt eljutni.²⁷ 1906-os programjukban már azt vetítették előre, hogy „a liberális nép, amely megdönti majd a diktatúrát, kormányt fog választani”.²⁸ A program egyik aláírója az a Ricardo Flores Magón (1874–1922), aki újságíróként már a századforduló óta élesen támadta Díaz „diktatórikus, abszolút és autokrata” rendszerét.²⁹ Flores Magón az 1910-es forradalom egyik nagy anarchoszindikalista alakja, aki nemcsak annak kitörését készítette elő, hanem a későbbi, 1917-es alkotmány olyan paragrafusainak az eszmeiségét is megalapozta, mint a máig hivatkozási pontként emlegetett 123. cikkely, amely a dolgozók jogait fekteti le.

²⁵ Boletín (República Mexicana, 4 de febrero de 1893), MORENO 1982, 385.

²⁶ BASTIAN 1991, 405–413.

²⁷ GUERRA 1988, 339.

²⁸ Programa del Partido Liberal Mexicano, CONTRERAS–TAMAYO 1990, 246.

²⁹ FLORES MAGÓN 1900, 1.

Az ellenzék legerősebb pártja azonban a feljebb már említett Újra választás-ellenes Nemzeti Párt volt, Francisco I. Madero (1873–1913) vezetésével, aki korábban támogatta a liberálisokat, de Flores Magónnal való nézetkülönbségei miatt aztán szakított velük. 1908-ban a *Sucesión presidencial en 1910* (Az 1910-es elnöki utódlás) című könyvében élesen támadta Díaz rendszerét, de ekkor még hitt a békés átmenetben. Madero annyiban különbözött a liberálisoktól, hogy nem magát a liberalizmust tekintette céljának, hanem a demokráciát, és ezzel egységesíteni tudta Díaz újra választásának ellenzőit, a katolikusoktól kezdve a liberálisokon át a munkásokig.³⁰ Ez adta pártja erejét, amely az 1910-es választásokon őt indította elnökjelöltként a „nem az újra választásra, szavazati jogot” szlogenrel. A választások előtt a párt úgy vélte, hogy Mexikó történetének „egyik legünnepelesebb pillanata közeleg”, amelyben száz évvel a függetlenség után eldől a nemzet jövője.³¹ Díaz, látva Madero népszerűségét a júniusi és júliusi választások előtt pár héttel bebörtönöztette San Luisban, és a szokásos módon, a szavazatok 98,9%-ával újra elnöknek érezhette magát. Madero azonban Texasba szökött, és kiadta az úgynevezett *Plan de San Luis Potosí* (San Luis Potosí-i Terv), amelyben kijelentette, hogy semmisnek tekinti a választások eredményeit, nem ismeri el Díazt elnökként, és arra szólította fel a mexikóiakat, hogy november 20-án, délután 6-kor, „fegyveresen keljenek fel a Köztársaság minden településén” a kormány ellen.³² Ezzel gyakorlatilag elindította a forradalmat és egy tíz évig tartó polgárháborút. Díaz 1911 márciusában lemondott, majd novemberben az 1916-ig tartó periódusra Maderót választották elnökké, akit azonban egy államcsíny után 1913-ban kivégeztek.

Díaz rendszere logikus, bár nem törvényszerű következménye volt a mexikói XIX. század instabil, fegyveres konfliktusokkal és a gazdaság megtorpanásával terhelt első hét évtizedének, de sikerei ellenére nem tudott választ adni egy sor társadalmi problémára. Másfelől azzal, ahogy harmincöt évig a politikai játékszabályok keretein túli eszközökkel maradt hatalmon, súlyos károkat okozott az 1860-as években kialakulni látszó demokratikus berendezkedésben. Ezért megosztó személyiség a mai napig, amit ékesen bizonyít az a tény, hogy földi maradványai 1915-ös párizsi halála óta sem kerültek vissza Mexikóba.

BIBLIOGRÁFIA

ÁVILA ESPINOSA 2010

ÁVILA ESPINOSA, Felipe Arturo: Porfirio Díaz y la modernización porfirista. *Encuentros Latinoamericanos* 4/10–11. 2010. <https://goo.gl/TwCsdB> (2018. 09. 25.)

BASTIAN 1991

BASTIAN, Jean-Pierre: Una geografía política de la oposición al porfirismo. De las sociedades de ideas al origen de la revolución de 1910. In: *Cincuenta años de*

³⁰ GUERRA 1988, 341.

³¹ Manifiesto a la nación, CONTRERAS–TAMAYO 1990, 285.

³² Plan de San Luis Potosí, CONTRERAS–TAMAYO 1990, 327.

- historia en México*. Vol. 2. Eds. HERNÁNDEZ CHÁVEZ, Alicia–MIÑO GRIJALVA, Manuel. México, El Colegio de México, 1991, 405–413.
- CARBÓ– GILLY 1994 [1988]
 CARBÓ, Margarita–GILLY, Adolfo: *Oligarquía y Revolución (1876–1910)*. México, Alianza, 1994 [1988].
- CHEVALIER 2000 [1999]
 CHEVALIER, François: *América Latina. De la Independencia a nuestros días*. México, FCE, 2000 [1999].
- CONTRERAS–TAMAYO 1990
 CONTRERAS, Mario–TAMAYO, Jesús: *Antología. México en el siglo XX, 1900–1913*. México, UNAM, 1990.
- FLORES MAGÓN 1900
 FLORES MAGÓN, Ricardo: Prensa y estado. *Regeneración*, 1900. szeptember 7., 1.
- GARNER 2003
 GARNER, Paul: Porfirio Díaz. ¿Héroe o villano? *Revista Convivio* (Septiembre 2003). <http://goo.gl/XWgg7f> (2015. 08. 31.)
- GONZÁLEZ 2000
 GONZÁLEZ, Luis: El liberalismo triunfante. In: *Historia general de México*. México, El Colegio de México, 2000, 693–694.
- GUERRA 1988
 GUERRA, François-Xavier: *México. Del antiguo régimen a la revolución*. Vol. 2. México, FCE, 1988.
- HERNÁNDEZ CHÁVEZ 2000
 HERNÁNDEZ CHÁVEZ, Alicia : *México. Breve historia contemporánea*. México, FCE, 2000.
- KOROL–TANDETER 1999
 KOROL, Juan Carlos–TANDETER, Enrique: *Historia económica de América Latina. Problemas y procesos*. México, FCE, 1999.
- LIMANTOUR 2009
 LIMANTOUR, José Yves: *Apuntes de mi vida pública (1892–1911)*. Capítulo 6. Primera edición cibernética, octubre del 2009, Biblioteca Virtual Antorcha. <http://goo.gl/PTJdW2> (2015. 08. 15.)
- MORENO 1982
 MORENO, Daniel: *Las ideas políticas y los partidos en México. Historia documental*. México, Pax, 1982.
- SIERRA 1991
 SIERRA, Justo: *Periodismo político*. México, UNAM, 1991.

TURNER 2013

TURNER, John Kenneth: *México bárbaro*. Capítulo VXII. México, ePubLibre, 2013 (Ebook).

VELÁZQUEZ BECERRIL 2010

VELÁZQUEZ BECERRIL, César Arturo: Intelectuales y poder en el porfiriato. Una aproximación al grupo de los científicos, 1892–1911. *Fuentes Humanísticas* 41. 2010, 7–23.

**PORFIRIO DÍAZ PÁLYÁJÁNAK XIX. SZÁZADI SZAKASZA
A *THE NEW YORK TIMES* CIKKEINEK TÜKRÉBEN**

PORFIRIO DÍAZ AND *THE NEW YORK TIMES*

SASVÁRI PÉTER

Abstract: This paper is analysing the opinion of *The New York Times* about Mexico during the rule of President Porfirio Díaz. It mainly concerns itself with the daily's views on the political events of Mexico, but it also covers notions about culture and economy. It pays special attention to how the newspaper saw the role of Díaz in shaping Mexican nation building and modernization. It discusses amply the role of prejudices in the perspective of *The NYT* as well.

The research follows the path of the carving of and changes in The Times' opinion and agenda during the discussed period. Occasionally it also compares and contrasts articles from different years.

Method of the research was the analytical and critical reading of the articles from 1876 until the end of the century. One of the aims was to analyse the largest and most diverse pool of writings possible from *The New York Times*. Online archive of the daily is available on its website, with a search engine enabling detailed search. The author tried to look into the articles through critical lenses, pointing out prejudices and occasional hidden agenda.

Conclusion of the research is that *The New York Times* generally saw Díaz and his rule in a positive shade. The daily considered the President the pragmatic, liberal, yet strong-handed head of state, Mexico needed according to *The NYT*. They saw Porfirio Díaz as the ideal Mexican leader, embodying both US American values and pursuing their interests, who can shape Mexican-American bilateral relationship in a mutually beneficial manner.

Keywords: Mexico, Porfirio Díaz, *The New York Times*, USA, 19th century

Porfirio Díaz 1876-ban fegyveres felkeléssel került Mexikó élére és a következő évben a kongresszus hivatalosan is alkotmányos elnökké nyilvánította.¹ Díaz változatos módszerekkel semlegesítette politikai ellenfeleit: volt, akit adományokkal, másokat ígéretekkel, megint másokat fegyveres harccal tudott ártalmatlanná tenni. A hadseregre támaszkodott diktatúrája (1877–1911) kiépítésében, ugyanakkor erőskezű irányítása a társadalmi béke ígéretét hordozta magában.² Hosszú rendsze-

---

¹ VILLEGAS et al. 2002, 95.

² HORVÁTH 1996, 15.

rének XIX. századi, felívelő és virágzó szakaszát kísérjük végig, róla megjelent újságcikkek tükrében.

Díaz már egy bő évtizeddel hatalomra jutása előtt feltűnt az Egyesült Államok sajtójában, a *The New York Times* hasábjain. Először az 1860-as évek első felében jelent meg a hírekben mint liberális tábornok és mint a franciaellenes harcok egyik hadvezére. 1863-ban például megtudhatták róla a lap olvasói, hogy Benito Juárez – 1861-től mexikói elnök – az ő hadjáratától várja a köztársaságra támadó, Habsburg Miksa (1864–1867) trónra lépését előkészítő francia expedíciós csapatok³ visszaszorítását.⁴ Az elnök bizalma ellenére – ahogy egy 1865-ös cikk megemlíti – sokan kezdettől ellenszenvvel tekintettek Díazra, még a liberális táboron belül is.⁵ 1867-ben az észak-amerikai újság ismét írt a jeles katonáról, és úgy jellemezte mint a Mexikó eltírására érkező „európai zsarnoki csizmáknak” ellenálló, hadi sikerei ellenére a köztársaság törvényes rendjéhez „halálig hű” embert.⁶ Ez az interpretáció az utókor számára, tekintve, hogy a hősből puccsista diktátor vált, meglehetősen ironikus színezetet kapott. Habsburg Miksa végső vereségét egyébként a queretarói ütközetben szenvedte el, ahol fogságba esett, majd kivégezték. „Illik azonban jelezniük – írja Anderle Ádám –, hogy a mexikói történetírásban máig erős az a vélekedés, amely szerint Juárezzel szemben, aki USA-támogatást élvezett és ezért USA-barátsággal vádolják, a mexikói nemzeti érdekek igazi képviselője – furcsa módon – Habsburg Miksa volt.”⁷ A *The New York Times* cikkírója az ütközet leírása kapcsán mégsem vádolható a köztársaságiak irányába való elfogultsággal, hiszen kiemeli: bár a harcokban mindkét fél bátran küzdött, a Díaz vezette köztársaságiak embertelen „mészárosok” módjára viselkedtek.⁸

Az elemzett újság hírei között egy Díaz-féle hatalomátvétel lehetősége először 1867 elején merült fel. A császáriak legyőzése és Miksa császár kivégzése után, az 1867-es év végén a lap egy bankettől számolt be, ahol Porfirio Díaz hívei már elnökjelöltként ünnepelték. A tábornok a hír szerint ekkor még nem fogadta el (ám formálisan el sem utasította) a jelölést; sőt, ígéretet tett az alkotmány megvédésére, és dicsérte Benito Juárez elnököt.⁹ Különösen, mivel a mexikói kongresszus is Juárez mellett döntött, akit mandátuma lejártával, 1871-ben ismét megválasztott.

Díaz neve azonban újra és újra felmerült az államfői tiszttel kapcsolatban, 1868-ban például megint fölroppent a sajtóhír: Díazt elnökké kiáltotta ki „forradalmá-

³ Horváth Gyula és H. Szabó Sára adatai szerint a mintegy 30 000 fős francia haderőt 4000-5000 mexikói katona egészítette ki a császár oldalán. Lásd HORVÁTH–H. SZABÓ 2004, 57.

⁴ San Domingo, Mexico and Cuba (*The New York Times*, a továbbiakban *The NYT*, 1863. december 9.)

⁵ Later from Mexico (*The NYT*, 1865. október 10.)

⁶ Reports by Way of New Orleans (*The NYT*, 1864. március 27.)

⁷ ANDERLE 2010, 85.

⁸ Mexico (*The NYT*, 1867. április 25.)

⁹ Mexico (*The NYT*, 1867. október 9.)

rok” egy csoportja¹⁰ – írta a *The New York Times*.¹¹ Ahogy 1871. december 7-i cikkében ismét azt állította, hogy Díaz tábornok a puccs eszközához kíván nyúlni, és azt jósolta, hogy az általa kiadott program olyan katonai diktatúrát vezetne be, ami rosszabb lenne még Antonio López de Santa Anna korábbi rendszerénél is.¹² (Santa Anna tábornok, aki 1821 és 1855 között hatszor volt Mexikó elnöke „... 1853-ban diktatúrát hozott létre, s hogy a kritikusaival való leszámoláshoz pénzhez jusson, Arizona egy részét is eladta az Egyesült Államoknak”.¹³) Díaz említett programja egy több helyen fellángoló katonai lázadás során született. Az 1871 novemberében kiadott La Noria-i Tervezet (*Plan de La Noria*¹⁴) elsődleges célja Juárez elnök újraválasztásának megakadályozása lett volna. A lázadás azonban elbukott, Porfirio Díaz elhagyni kényszerült Mexikót. Az elnökségére vonatkozó jóslatok ekkor még nem váltak valóra, hiszen majd csak évek múltán szerezte meg az államfői hatalmat.

Benito Juárez elnök 1872-ben meghalt. Az új hatalom amnesztiát hirdetett, így Porfirio Díaz visszatérhetett Mexikóba. Az államfő Sebastián Lerdo de Tejada lett. 1876-ban esedékes újraválasztását – Juárezéhez hasonlóan – Díaz és hívei opponáltak, a korábbi forgatókönyv szerint (fegyveres lázadás, politikai nyilatkozat, ami a *Plan de Tuxtepec* – Tuxtepec-i Tervezet – címet kapta), és ezúttal sikerrel jártak. Porfirio Díaz, aki több lázadást vezetett a hivatalban lévő mexikói elnökök újraválaszthatósága ellen, azzal az ürüggyel, hogy megakadályozza a személyes túlhatalom kialakulását, 1876-ban több évtizedre ragadta magához az elnökséget és diktatúrát épített ki.

1876 volt Díaz hatalomátvételének éve. Az esztendő elején, januárban még arról olvashattak a *The New York Times* előfizetői, hogy az ismert tábornok „túl szegény” egy sikeres puccs véghezviteléhez, ezért a fokozódó káoszt kívánja céljaira felhasználni.¹⁵ Néhány hét elteltével, márciusban azonban a következő cikk már arról tájékoztat, hogy Díznak sikerült elegendő pénzt összegyűjtenie, hogy forradalmi mozgalmat szervezzen. A cikk szerzője gúnyosan, bizonyos belpolitikai éllel jegyzi meg: az észak-amerikaiak mindig támogatják a forradalmakat, amíg határai- kon kívül vannak!¹⁶

A *The New York Times* korábban jellemző, viszonylag semleges hangvétele akkor változik meg a mexikói események kapcsán, amikor 1877–78 fordulóján Díaz stabilizálni igyekszik puccsal szerzett elnöki hatalmát. 1878 januárjában az egyik cikk például leszögezi, hogy az USA kormányának hamarosan döntenie kell arról,

¹⁰ 1868 folyamán Mexikó több pontján (Puebla, Yucatán, Sinaloa stb.) zavargások törtek ki, polgárháború fenyegetett.

¹¹ Mexico (*The NYT*, 1868. június 18.)

¹² The Situation in Mexico (*The NYT*, 1871. december 7.)

¹³ ANDERLE 2010, 84.

¹⁴ A lázadásban részt vevő tábornokok Díazt választották első számú vezetőjüknek. A politikus az Oaxaca környékén lévő, La Noria nevű birtokán fogalmazta meg a tervezetet.

¹⁵ Porfirio Diaz Too Poor (*The NYT*, 1876. január 25.)

¹⁶ A Model Reformer (*The NYT*, 1876. március 22.)

elismeri-e Díaz hatalomátvételét. A publicista ennek semmilyen akadályát sem látja. Szerinte ugyanis Mexikóban egyáltalán nem rendkívüli esemény egy puccs, és ezen az USA amúgy sem tud változtatni. A hatalmat megszerző és szilárdan megtartó Díazt tehát el kell ismerni: ebből sem az Egyesült Államoknak, sem Mexikónak kára nem származhat. A cikkben Díaz érdemeit is felsorolják: erkölcsös embernek nevezik, aki a köztársaságot védelmezte az „Osztrák–Francia Birodalom” (azaz Habsburg Miksa) ellenében, emellett pedig – és ez nem utolsó szempont az észak-amerikaiak számára – az USA barátjának tekinthető.¹⁷

A következő évben a *The New York Times* ismét kommentálja a mexikói elnök tevékenységét, és érezhetően továbbra is rokonszenvez Díazzal. Eszerint erőszakos hatalomátvétele óta nagyszerűen kormányozza az országot, amit nem vitathat senki, csak az, aki negatívan elfogult vele szemben. Az írás nagyra értékeli, hogy Díaz elhozta Mexikónak az áhított rendet és nyugalmat. Érdekes az újraválaszthatóság kérdésében kifejtett álláspont, hiszen a lap világossá teszi: Díaz azzal az ürüggyel vette át a hatalmat, hogy megakadályozza elődje alkotmányellenes¹⁸ újraválasztását, és nyugtázza, hogy a hivatkozott tilalmat a mexikói parlament a puccs után is megerősítette. Mégis lehetségesnek, sőt egyenesen kívánatosnak tartja az új elnök tevékenységének ismeretében, hogy Díaz kikerülje a korlátozást. „Számunkra, az Egyesült Államok számára, senki sem lehet nála kívánatosabb, hiszen politikája a mi érdekeinket támogatja” – írja a lap, előtérbe helyezve az USA érdekeit, ám leszögezve, hogy minden bizonnyal Mexikó nyugalma is ugyanaz szolgálná a legjobban.¹⁹ A *The New York Times* hasábjain tehát újra előjön az a szemlélet, ami már Miksa császár kapcsán is megmutatkozott: az USA-nak nem ideológiai szempontból kell néznie Mexikó vezetőit, hanem olyan jelöltet kell támogatnia, aki képes a stabilitást biztosítani.

Porfirio Díaz első elnöki ciklusa végén látszólag még tartotta magát az általa korábban fegyveres erővel is védelmezett alkotmányos elvhez, így 1880-ban nem jelöltette magát újra – utódja Manuel González tábornok lett (1880–1884) –, de ő maga korántsem vonult vissza a politizálástól. A kormányban megkapta a gazdaságfejlesztési miniszteri posztot, és emellett Oaxaca kormányzója volt. 1884-ben így ismét indulhatott az elnökválasztáson, és elsőprő²⁰ győzelmet aratott.²¹ Ahogy a *The New York Times* 1884-ben megjósolta: Díaz újraválasztása nem lehet kétséges, hiszen az egész mexikói nép dicséri, amiért reformjaival növelte országa jólétét. A lap itt ismét külön figyelmet szentelt az amerikai érdekeknek, mikor méltatta vámcsökkentő intézkedéseit.²² A választásokat követő évben az észak-amerikai

¹⁷ The Recognition of Diaz (*The NYT*, 1878. január 28.).

¹⁸ Díaz már a La Noria-i Tervezetben is hivatkozott az 1857-es alkotmány szellemére és a szabad választás elvére. A Tervezet szövegét lásd a bibliográfiában!

¹⁹ New phases of Mexican Affairs (*The NYT*, 1879. szeptember 11.)

²⁰ ROSALES 2014, 10.

²¹ A június–júliusban zajló két választási forduló során a Liberális Párt színeiben induló Díaz 98,2%-os eredményt ért el, ez 15 776 szavazatot jelentett.

²² Mexican Train Wreckers (*The NYT*, 1884. július 15.)

újság *Diaz's Heroic Method* című írásában ünnepelte, hogy az elnök-tábornok ismételten hivatalba lépett. Az elemzés szerint egy esztendő alatt feltöltötte az elődje idején kiürült kincstárat, valamint felvette a küzdelmet a korrupció és az anarchia ellen.

A cikk abból a szempontból különösen érdekes, hogy először mutat észak-amerikai részről nyílt toleranciát Díaz diktatórikus metódusa, autoriter vonásai iránt. Az írás ugyanis leszögezi, hogy bár az elnök módszerei jobban hasonlítanak a diktátorokéira, mint az alkotmányos elnökökéire, de vele szemben megértőnek kell lenni, hiszen Mexikót csak így lehet irányítani, és ez még mindig „a kisebbik rossz”.²³

A *Will Diaz Be a Dictator?* címmel 1886-ban publikált cikk már címével is azt firtatja, hogy a mexikói elnök vajon teljhatalomra tör-e.²⁴ Észak-Amerikában – ahogyan láttuk – 1884-es visszatérése után egyre világosabban érzékelték a *caudillo*²⁵ diktatórikus szándékait, és azt, hogy hatalmát véglegesen be akarja biztosítani. Ez több évtizedre sikerült is, hiszen 1910-ig újra és újra Mexikó elnökének választották. Ez idő alatt jól fizetett lovas rendőrsége (*rurales*) kemény módszerekkel tartotta fenn a vidék nyugalalmát. A politikai ellenfelek eltüntetését a *ley de fuga* törvény segítette (vagyis, le lehetett löni azt a foglyot, aki szökést kísérelt meg). A kongresszus működését politikai paktumokkal befolyásolta. Személyesen kontrollálta az állami hivatalnokok kinevezését. A tisztek gyakori áthelyezésével akadályozta, hogy a hozzá amúgy is lojálisan viszonyuló hadseregben bármiféle ellene irányuló szervezkedés alakulhasson ki.²⁶ A *The New York Times* cikke 1886-ban mentegetni próbálja az államfőt azzal, hogy megjegyzi: aki húsz évvel korábban olyan nagy részt vállalt a Habsburg Miksa elleni küzdelemben, tehát a köztársaság megmentésében, az most sem árulhatja el azt csak úgy. És ismét a mexikói állapotokkal magyarázza, hogy miért szükséges egyfajta autoriter hatalomgyakorlás. Meggyőződését fejezi ki: Díaz maga is tudja, amennyiben diktátorrá válik, az hírnevét nem növeli, hanem éppen ellenkezőleg, elhomályosítja. A megértő észak-amerikai magatartás hátterében nyilván ott húzódott az elnök politikájának az a vonása, hogy igen nagy teret engedett Mexikó gazdaságában az USA és Nagy-Britannia érdekeinek. Gyakran a köztársaság törvényeinek megváltoztatásával kedvezett a külföldi befektetőknek, főként az olajkitermelésben és a földeladások terén. A hirtelen felfutó ágazat Mexikót a korszak egyik legnagyobb olajexportőrévé tette. George Pendle adatai szerint az 1901-es 10 000 hordós volumen 1911-re

²³ *Diaz's Heroic Method* (*The NYT*, 1885. július 1.)

²⁴ *Will Diaz Be a Dictator?* (*The NYT*, 1886. október 28.)

²⁵ Szilágyi Ágnes Judit definíciója szerint ebben a korszakban: „Jelöli az abszolút hatalomra törő, diktatórikus rendszert építő, gyakran karizmatikus államférfi típusát, aki a gazdasági elit soraiból, jelentős tömegtámogatással kerül hatalomra, ez a vezető és általa képviselt *caudillismo* más-más időszakokban, de a szubkontinens szinte valamennyi országában fellelhető.” LILÓN et al. 2013, 211.

²⁶ Erről és további intézkedéseiről lásd PENDELE 1987, 163–164. Magyar nyelven a korszak rövid jellemzését lásd VILLEGAS et al. 2002, 94–99.

13 000 000 hordóra növekedett. Míg 1883 és 1894 között az elnök és az általa kézben tartott kongresszus az ország területének egyötödét játszotta külföldi spekulánsok és személyes jóbarátok kezére, 1910-re a lakosság döntő többségét tömörítő indián földközösségeknek mindössze 10%-a birtokolt még egyáltalán valamicske földet.²⁷

Nem lehet csodálkozni azon, ha a *The New York Times* 1892-ben, Díaz ismételt megválasztása kapcsán már gondosan kerülte az állásfoglalást, és sem jogi, sem erkölcsi szempontból nem kifogásolta a diktátor mandátumának meghosszabbítását. Az olvasók megtudhatták, hogy az elnök népszerű, az ellenzéknek pedig nincs alkalmas jelöltje, egyébként: „Méltányolni kell, hogy uralma alatt Mexikó fejlődött, és nem is kérdés, hogy [Díaz] országunk jó barátja” – írja a *The New York Times* szerkesztőségi cikke.²⁸ Hasonló a hangvétel a következő elnöki ciklus kezdetén is: 1886-ban a lap arról tájékoztatót, hogy a mexikói közvélemény ünnepelte az elnök ötödszöri beiktatását, és úgy értékeli Díazt, hogy uralma alatt Mexikó történelme során még soha nem tapasztalt fejlődést ért el.²⁹ Ugyancsak 1886-ban jelent meg a sokatmondó című cikk: *A One-Man Republic*.³⁰ Ebben a szerző elismeri, hogy a nyugati félteke talán legdiktatórikusabb vezetője a mexikói *caudillo*-elnök, mégis dicséri politikusi képességeit, sőt önmérsékletét is. Porfirio Díazt „felvilágosult és haladó cár”-hoz hasonlítja, aki Mexikó népét bölcsen kormányozva és a nemzeti érdekeket is figyelembe véve, sosem látott haladást és nyugalmat hozott. Az írás a mexikóiakról a korábbiakhoz hasonlóan így vélekedik: ez a nép nem képes önmaga kormányzására, olyan vezetőre van szüksége, aki maga dönt az államra vonatkozó kérdésekben.

1898-ban a *The New York Times* újabb cikke elemzi Mexikó állapotát, *Sister Republic to the South* címmel.³¹ Az írás azzal a kijelentéssel nyit, hogy az Egyesült Államok lakói általában igen keveset foglalkoznak Mexikóval. Ez visszatérő motívum a lapban. A mexikóiak Amerika-ellenességének a *The Times* szerint ez, tehát a párbeszéd hiánya az egyik oka. A *The Times* azt is megjegyzi itt, hogy az északiaknak nem kellene lenézően kezelniük Mexikót, hiszen lakói teljesen egyenrangúak az Egyesült Államok lakóival. Ez a megállapítás a korábbi cikk szemléletéhez képest – a mexikóiak képtelenek magukat kormányozni – módosulást jelent. Azt az álláspontot azonban kendőzetlenül, őszintén vállalja a cikk, hogy a két köztársaság közötti jó viszony egyik fő célja a kereskedelem fellendítése és az amerikai cégek térnyerésének elősegítése Mexikóban. A barátságos hangütés előzménye a nemzetközi helyzet megváltozása (1898 augusztusában ért véget a spanyol-amerikai háború³²). A cikk szerzője ezzel kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy Puerto

²⁷ PENDELE 1987, 163–164.

²⁸ Editorial article 5-No title (*The NYT*, 1892. május 15.)

²⁹ Gen. Diaz Inaugurated (*The NYT*, 1896. december 2.)

³⁰ A One-Man Republic (*The NYT*, 1896. december 3.)

³¹ A Sister Republic to the South (*The NYT*, 1898. augusztus 14.)

³² A háború történetével a 100 éves évforduló kapcsán részletesen foglalkozott az *Aetas* című folyóirat 1998/4. száma.

Rico elfoglalásával és a kubai helyzet kiéleződésével égetően fontossá válik az USA számára a latin-amerikai államokkal való jó viszony kialakítása. Annál is inkább, mivel – véli a cikk szerzője – a spanyol-amerikai háború végével a latin-amerikaiak spanyolellenessége is enyhülni fog; változtatni kell tehát azon a helyzeten, hogy még a műveltebb amerikaiak is csak keveset tudnak Mexikóról és Latin-Amerikáról.

Az utolsó általunk vizsgált év, 1899 cikkeiből érzékelhető, hogy Észak-Amerikában is világos, Porfirio Díaz és uralma ekkor már túl van a zenitjén. Ebből az esztendőből az első, Díazhoz köthető írás a *The President of Mexico* címet viseli.³³ Eszerint, bár a politikus lelkileg és testileg is erős, de már idős ember; amennyiben fiatalabb lenne, úgy Mexikóban még sokáig nyugalom honolna (*pax porfiriana*). Az írás a továbbiakban dicséri Díaz egyszerűségét: a tábornok a legmagasabb posztra jutva sem hazudtolta meg indián gyökereit és szerény származását, hiszen továbbra is egyszerűen él, például a tradicionális mexikói ételeket fogyasztja. Mexikóban az „alacsony származású” amúgy sem sértő jelző, hiszen – véli az észak-amerikai szerző – ez általában szegény, de tisztességes családra utal. A *The Times* cikke úgy értékeli, hogy Díaz és társai a haladás, a fejlődés útjára vezették Mexikót, és nem saját meggazdagodásukat hajszolták, ezzel az ország függetlenségéért harcoló hősök méltó utódaivá is váltak. A rendszer, a *porfirizmus* diktatórikus vonásait magyarázandó a cikk egy régi közhelyt elevenít fel, a spanyolokról szóló fekete legendát,³⁴ mondván: korábban a spanyolok leigázták és rabszolgává tették a mexikóiakat, így a despotikus uralomhoz szokott nép számára a reményt csupán hazafiak maroknyi csoportja jelenthette. Erős kezű vezetőre volt szükségük, aki Porfirio Díaz személyében jött el. Ismét feltűnik tehát a korábbi cikkekből jól ismert motívum: Mexikónak erős kézre van szüksége („*hard hand is needed*”), és ez az USA érdeke is.

A következő írás 1899 nyarán jelent meg, és ebben is rendteremtőnek („*pacificator*”) nevezik Díazt, kormányzását pedig igen sikeresnek értékelik észak-amerikai részről.³⁵ Dicsérik a mexikói elnök reformjait, melyek vonzzák a befektetőket és teljesen átformálták az ország képét. Külön kiemelésre méltó eredmények, hogy a *rurales*-nek nevezett rendfenntartó egységek segítségével az elnök felszámolta a banditizmust és az útonállást; hogy milyen sok út épült a *porfirizmus* idején

³³ The President of Mexico (*The NYT*, 1899. május 14.)

³⁴ Farkas Pálma írja erről doktori értekezésében: „A XVI. századra gyakorlatilag teljessé vált a spanyolok kegyetlenségeiről, ostobaságairól, műveletlenségéről, bigott katolicizmusáról elhíresült fekete legenda, amelyet idővel Spanyol-Amerika is alkalmazott, mi több, a hispanofóbia soron következő állomása az Amerikai Egyesült Államok lett. Következésképpen földrajzi értelemben véve két fekete legendáról beszélhetünk: egyfelől a XIII. századi Itáliából elinduló »európai fekete legenda, amely – Isidro Sepúlveda szavaival – a spanyol külpolitikával szembeni propaganda-eszköz«, illetve az 1552-es Las Casas-féle beszámoló Sevillából az Újvilágba tartó »amerikai fekete legenda«, amely Spanyolország későbbi – latin-amerikai – »szocio-politikai befolyását« igyekezte megakadályozni, tönkretenni.” FARKAS 2012, 23.

³⁵ Mexico and Its Surroundings (*The NYT*, 1899. július 16.)

és mennyire fellendült az ezüsbányászat; hogy a XIX. század első felében mennyire instabil volt a mexikói politikai rendszer, míg a második felében Díazsal eljött a stabilitás ideje. Az ország sikerének kulcsa – az észak-amerikai álláspont szerint – az infrastruktúra fejlesztése, valamint a külföldi tőke és bevándorlás serkentése volt. A cikk végén rövid jellemzés olvasható a díazi politikai rendszerről: Mexikó új (1892-es) alkotmánya az Egyesült Államokéhoz hasonló, jogrendjében az angol mintát követi. Ez az írás jó példája annak, hogy a *The New York Times*-ban megjelent írások egyszerre és egymást erősítve támogatták Mexikó kapcsán az USA érdekeit és értékvilágát: az észak-amerikai politikai példa átvétele, az ugyancsak onnan érkező tőkebeáramlás és a bevándorlás hozhatja el a jólétet Mexikónak.

Összegzőként elmondhatjuk, hogy a *The New York Times* a XIX. században a mexikói diktátor hatalomra kerülésének állomásait és a *porfirizmus* virágzó periódusát regisztrálta, az általa közvetített Díaz-kép igen pozitív volt. Az újság pragmatizmusa ebben a korszakban érte el csúcspontját. Olvasói számára Porfirio Díazt mint a megfelelő „mexikói jelöltet” prezentálta: erőskezű, hozzáértő, USA-barát, liberális, ő az, akire észak-amerikai szempontból Mexikónak szüksége van. Hiszen ez a diktatúra a liberális gazdaságpolitika elvein nyugvó, egyfajta liberális autokrácia volt, civilizatórikus elhivatottságú, külpolitikájában a békés egymás mellett élésre, a gazdasági együttműködésre törekedett északi szomszédjával. Elmondható, hogy a *The Times* és a *porfirizmus* eszmei hátterét adó pozitivisták nézetei sok ponton találkozhattak. A diktátor modernizációs kísérlete ebben az időben közelebb hozta Mexikót ahhoz a képhez, amilyennek sokan az USA-ban látni kívánták a déli szomszédot.

BIBLIOGRÁFIA

AETAS 1998/4

ANDERLE 2010

ANDERLE Ádám: *Latin-Amerika története*. Második javított és bővített kiadás. Szeged, JATE, 2010 [1998].

Direct Democracy

<http://www.sudd.ch/event.php?lang=en&id=mx011863> (2013. 04. 08.)

FARKAS 2012

FARKAS Pálma Adél: *Fekete legenda, hispanoamericanismo és az Egyesült Államok Miguel Primo de Rivera diktatúrája idején (1923–1930)*. Doktori értekezés, kézirat. Szeged, SZTE, 2012.

FOSTER 1999

FOSTER, Lynn V.: *Mexikó története*. Budapest, Pannonica, 1999.

HORVÁTH 2002

HORVÁTH Gyula: A konzervativizmus Latin-Amerikában. *Múltunk* 47/3–4. 2002, 338–379.

HORVÁTH 1996

HORVÁTH Gyula: *A populizmus kialakulása Mexikóban*. Kaposvár, Kaposi Kis-könyvtár 9, 1996.

HORVÁTH–H. SZABÓ 2004

HORVÁTH Gyula–H. SZABÓ Sára: *La Historia y las Ideas*. Kaposvár, Dávid, 2004.

La Noria-i Tervezet

Plan de La Noria – Orden Jurídico Nacional

www.ordenjuridico.gob.mx/Constitucion/NORIA.pdf (2015. 03. 07.)

LILÓN et al. 2013

LILÓN, Domingo–NAGY Marcel–SEMSEY Viktória–SANTOSNÉ BLASTIK Margit–SZILÁGYI Ágnes Judit–M. DANTAS DA CRUZ–J. A. SÁNCHEZ ROMÁN: *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*. Budapest, L'Harmattan–Károli Gáspár Református Egyetem, 2013.

NAGY 2011

NAGY Marcel: A függetlenség értelmezése a 19. századi mexikói konzervatív gondolkodásban. In: *Latin-Amerika. A függetlenség útjai. Bicentenario: 1810–2010*. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, SZTE BTK, 2011.

NOLL 1906

NOLL, Arthur Howard: Porfirio Diaz. *The Sewanee Review* 14/4. 1906, 436–448.

PENDLE 1963

PENDLE, George: *A History of Latin America*. London, Penguin Books, 1987 [1963].

ROSALES 2014

ROSALES, Verónica Uribe: Porfirio Díaz Mori. *Con-Ciencia Boletín Científico de la Escuela Preparatoria No. 3*. 1/2. 2014, 10–24.

THE NEW YORK TIMES 1863–1899. Az alábbi cikkeket használtam fel:

San Domingo, Mexico and Cuba (*The New York Times*, a továbbiakban *The NYT*, 1863. december 9.) <http://www.nytimes.com/1863/12/12/news/san-domingo-mexico-cuba-movements-french-mexico-operations-guerrillas.html> (2013. 10. 11.)

Later from Mexico (*The NYT*, 1865. október 10.) <http://www.nytimes.com/1865/10/16/news/late-mexico-important-insurrection-oajaca-affairs-mazatlan-sinaloa.html> (2013. 10. 14.)

Reports by Way of New Orleans (*The NYT*, 1864. március 27.)

<http://www.nytimes.com/1864/03/27/news/reports-way-new-orleans-nine-frenchmen-war-threatening-matamoras-alleged.html> (2013. 10. 14.)

- Mexico (*The NYT*, 1867. április 25.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1867/04/25/79711105.html?pageNumber=1> (2013. 12. 01.)
- Mexico (*The NYT*, 1867. október 9.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1867/10/09/80240334.html?pageNumber=5> (2013. 12. 01.)
- Mexico (*The NYT*, 1868. június 18.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1868/06/18/78919795.html?pageNumber=4> (2013. 12. 05.)
- The Situation in Mexico (*The NYT*, 1871. december 7.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1871/12/07/79006453.html?pageNumber=5> (2013. 12. 05.)
- Porfirio Diaz Too Poor (*The NYT*, 1876. január 25.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1876/01/25/issue.html> (2013. 12. 11.)
- A Model Reformer (*The NYT*, 1876. március 22.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1876/03/22/81688333.html?pageNumber=4> (2013. 12. 11.)
- The Recognition of Diaz (*The NYT*, 1878. január 28.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1878/01/28/issue.html> (2013. 12. 11.)
- New Phases of Mexican Affairs (*The NYT*, 1879. szeptember 11.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1879/09/11/80695543.html?pageNumber=4> (2015. 03. 07.)
- Mexican Train Wreckers (*The NYT*, 1884. július 15.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1879/10/07/80697932.html?pageNumber=8> (2015. 03. 07.)
- Diaz's Heroic Method (*The NYT*, 1885. július 1.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1885/07/01/issue.html> (2014. 02. 01.)
- Will Diaz Be a Dictator? (*The NYT*, 1886. október 28.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1886/10/28/106304774.html?pageNumber=4> (2014. 02. 01.)
- Editorial article 5-No title (*The NYT*, 1892. május 15.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1892/05/15/issue.html> (2014. 02. 12.)
- Gen. Diaz Inaugurated (*The NYT*, 1896. december 2.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1896/12/02/108265889.html?pageNumber=1> (2014. 02. 12.)
- A One-Man Republic (*The NYT*, 1896. december 3.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1896/12/03/108266298.html?pageNumber=4> (2014. 02. 14.)
- A Sister Republic to the South (*The NYT*, 1898. augusztus 14.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1898/08/14/issue.html> (2014. 02. 14.)
- The President of Mexico (*The NYT*, 1899. május 14.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1899/05/14/100443540.html?pageNumber=13> (2014. 02. 14.)
- Mexico and Its Surroundings (*The NYT*, 1899. július 16.) <http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1899/07/16/102131547.html?pageNumber=36> (2014.03.01.)

VADÁSZ 2011

VADÁSZ Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem. Európa és az Európán kívüli országok*. Budapest, Osiris, 2011.

VILLEGAS et al. 2002

VILLEGAS, Daniel Cosío–BERNAL, Ignacio–TOSCANO, Moreno Alejandra–GONZÁLEZ, Luis–BLANQUEL, Eduardo–MEYER, Lorenzo: *Mexikó rövid története*. Budapest, Eötvös, 2002.

A BOLÍVIAI GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM JELLEGZETESSÉGEI, KONFLIKTUSAI, 1890–1930

CHARACTERISTICS AND CONFLICTS OF BOLIVIAN ECONOMY AND SOCIETY, 1890–1930

SZENTE-VARGA MÓNKA

Abstract: The essay investigates economic and social developments in Bolivia in the era of modernization. Its chronological framework is formed by the War of the Pacific (1879–1883) and the Chaco War (1932–1935). The essay on one hand analyses the principal economic cycles and traces the shifting of the economic centre of the country towards the East. On the other hand, it examines the changing composition of society and the process of nation making. Economic and social aspects and analyses intertwine in the paper.

Keywords: Andes, Bolivia, modernization, economic cycles, nation building

*A paradoxonok világában élünk. Egy lehetetlen nép vagyunk: gazdag szegény.
Avagy szegény gazdag. A természet megadott nekünk mindent,
de mi semmit sem tudunk belőle a magunk hasznára fordítani.¹*
(Fernando Díez de Medina, bolíviai író és irodalomkritikus)

Jelen tanulmány a csendes-óceáni háború (1879–1883) és a Chaco-konfliktus (1932–1935) által kijelölt időszakba kalauzolja az olvasót. A XIX. század végi, XX. század eleji bolíviai gazdaság és társadalom általános jellemzőit elemzi és mutatja be, némi latin-amerikai kitekintéssel.

I. GAZDASÁG

A vizsgált időszakban, a csendes-óceáni háború és a Chaco-konfliktus között, Bolívia gazdaságát kettősség jellemezte. Ez a gyarmati kor örökségének tekinthető. Kialakult egy kitermelésre irányuló ágazat, ami elsősorban a bányászatot jelentette, de ide tartozik majd a XIX. század végén és a XX. század elején virágzó kaucsukexport is. Ugyanakkor a másik oldalt inkább az önellátó gazdálkodás jellemezte. A gazdaság két része között a kapcsolat minimális volt, és a korszakban az is maradt az infrastrukturális fejlesztések ellenére. A továbbiakban a bolíviai gazdaság exportra termelő részével ismerkedünk meg. Több gazdasági korszakot különböztethetünk meg,

---

¹ DÍEZ DE MEDINA 1948, 7.

amelyeket a világgiazi igényeknek megfelelően ciklikusan változó domináns termékről – ezüst, ón, kinin és kaucsuk – neveztek el. Ezen áruk kitermelése, illetve előállításuk monopoljellegű volt, és a leggazdagabb vállalkozók és tulajdonosok, az ún. bárók kezében összpontosult. Hatalmuk és nagy mozgásterük oka javarészt a bolíviai állam gyengeségében gyökerezett.

A mai Bolíviában található a gyarmati korszak leggazdagabb ezüstlelőhelye, Cerro Rico, Potosiban. A függetlenedés után azonban az ezüstkitermelés hanyatlásnak indult, csak az 1850-es és 1890-es évek között futott fel újra. Ebben a változásban jelentős szerepet játszott a chilei és perui bányászat fejlődése (ami a régióba szaktudást, új technológiát és tőkét hozott); a gőzgép elterjedése, illetve a higany árának csökkenése.² A legfontosabb tényező azonban az ezüst iránti növekvő európai igény volt. Ezért elmondható az, hogy a fejlődést elsősorban külső tényezők generálták. A háttérben már nem a spanyol korona, hanem a világgiazi állt. Utóbbiba Bolívia nyersanyag-termelőként integrálódott.

Az ezüstkitermelés csökkenő tendenciát mutatott a XX. század elején. Az 1900-ban mért 411 tonna 1902-re 253 tonnára apadt, majd 87 tonnára zuhant 1905-ben. Ugyan pár évvel később sikerült a kitermelést újra 150 tonna fölé tornáztatni,³ az ezüst egyre inkább háttérbe szorult az ón mögött, mely így a gazdaság és modernizáció legfőbb motorjává vált. Az átállást segítette, hogy az ezüst- és ónlelőhelyek területileg lefedték egymást, így az ezüst szállítására kiépített infrastruktúra az ón esetében is működött. A gépek, a bányászati tapasztalatok jelentős része szintén átvihetőnek bizonyult. A megnövekedett világgiazi igényekre tehát Bolívia gyorsan tudott reagálni. Az ónszektor ugrásszerű növekedésnek indult. Az ország 1900-ban a világ óntermelésének 12%-át adta, tíz évvel később a 20%-át, 1929-ben a 24%-át.⁴ A bolíviai export összetétele is jól mutatja ezt a változást. 1900-ban az összes kivitel értékének 40%-a származott ónból, 1905-ben 60%-a, a húszas években pedig legalább 70%-a.⁵ Ebben az utóbbi évtizedben az átlagos kitermelés meghaladta a 33 000 m³-t. A legmagasabb értéket 1929-ben regisztrálták.⁶

Az 1920-as évtizedre tehető az ónbányászat virágkora, illetve az is, hogy a kitermelés három óriásvállalat kezében összpontosult. Tulajdonosaik – Simón Patiño (1862, Santiváñez, Cochabamba–1947, Buenos Aires), Carlos Aramayo (1889, Párizs–1981, Párizs) és Mauricio Hochschild (1881, Biblis, Hessen–1965, Párizs) – voltak az ónbárók. Patiño nemcsak ónnal foglalkozott, hanem fontos vasúti érdekeltiségekkel is rendelkezett – mint bányatulajdonos elemi érdeke volt a gyorsabb és olcsóbb szállítás –, és ő lett Bolíviában a legnagyobb magánbankár is, aki a kormánynak is nyújtott hitelt. Gyakran nem is ónbáróként, hanem egyenesen önkirályként, vagy „az andoki Rockefeller”-ként emlegették.

² Az ezüstércből a nemesfémeket amalgamozással nyerték ki, ehhez higanyra volt szükség.

³ WALLE 1914 [2013], 326.

⁴ CONTRERAS 1993, 3., 8.

⁵ Uo. 45.

⁶ KLEIN 1986, 566. Walter Gómez adatai alapján.

A XIX. század végétől az 1920-as évekig általánosságban gazdasági fellendülésről beszélhetünk Bolívia kapcsán, amit csak rövidebb ideig szakítottak meg a válságok, 1903 körül és közvetlenül az első világháború előtt. Ez az időszak nagyrészt egybeesik a liberális kormányzással (1899–1920), amit korábban nem tapasztalt politikai stabilitás jellemzett. Ez természetesen a gazdaságra is jótékony hatást gyakorolt, megerősödtek a modernizációs folyamatok.

Ebben az időszakban jelentek meg a bankok és épült ki a bankrendszer. Például létrejött a nemzeti bank és az ágazati bankok: a *Banco Nacional de Bolivia*, 1871; a *Banco Argandona*, 1893; a *Banco Industrial*, 1899; a *Banco Agrícola*, 1903; a *Banco Mercantil*, 1903; a *Banco de la Nación Boliviano*, 1911. A felsorolt hat banknak volt joga pénzt nyomtatni.⁷ Ezt a feladatot aztán átvette és központosította a húszas évek végén alapított *Banco Central de Bolivia*, a bolíviai központi bank. Az országban 1963-ig a hivatalos pénznem a *boliviano*, váltópénze a *centavo* volt.⁸

Fontos infrastrukturális fejlesztések is történtek. Latin-Amerikában a vasútvonalak a XIX. század végén, a XX. század elején látványos növekedésen mentek keresztül. 1880-ban a szubkontinens mindössze 10 ezer km vaspályával rendelkezett. A vonalak hossza az első világháború idejére már megtízszereződött, 1930-ra 120 ezer km körül járt. A növekedés azonban nem egyenlően oszlott el. A vonalak többsége három országban koncentrálódott: 30%-uk Argentínában, 24%-uk Mexikóban és további 22%-uk Braziliában épült.⁹ Bolíviában a domborzati viszonyok rendkívül megnehezítették és költségessé tették az építkezést. Ennek ellenére 1900 és 1930 között itt több mint 1000 km vasútvonal épült (például a Guaquí–La Paz, a Río Mulatos–Potosí, az Oruro–Viacha és az Uyuni–Atocha vonalak).¹⁰ Ezek a közlekedési lehetőségek elsősorban a bányavidéket kötötték össze a főbb városokkal. A vasút révén nagyobb mennyiségű árut lehetett mozgatni, a szállítás gyorsabb és megbízhatóbb, azaz költségtakarékosabb lett. 1930-ra az országon belüli vasútvonalak hosszúsága meghaladta a 2200 km-t.¹¹ Annak érdekében, hogy a különböző áruféleségek a világpiacon eljuthassanak, szükség volt arra, hogy a vasútvonalak kikötőkhöz vezessenek, azaz külföldi területekre is el kellett érniük. 1913-ban avatták fel a La Paz és Arica (Chile) közötti vasutat. A helyenként 4000 m-es magasság felett ívelő pálya a legrövidebb összeköttetést biztosította a bolíviai főváros és a Csendes-óceán partja között. 1925-re, az ország fennállásának 100. évfordulójára, elkészült a Buenos Aires (Argentína)–La Paz vonal, ezáltal Bolívia összeköttetésbe került az Atlanti-óceánnal is.¹²

A korszak nyitányaként tekinthetünk az 1889-es párizsi világkiállításra, amelyen – a világkiállítások történetében először – Bolívia hivatalosan képviseltette magát.

⁷ WALLE 1914 [2013], 123–125.

⁸ Bolívia aktuális fizetési eszközét szintén bolivianónak nevezik.

⁹ RIVAS 2000, 439.

¹⁰ CONTRERAS 1993, 3.

¹¹ MOxLAD.

¹² Ekkorra már megjelent a bolíviai égbolton a modernizáció újabb hírnöke, az első repülőgép is (1920).

Kétszintes, terrakotta pavilonjában a legnagyobb feltűnést minden bizonnyal a kiállítás részét képező bányalejázat keltette, illetve a megtekinthető ásványkincsek (ezüst, réz, ón, cink, antimon, vas, szilikátok), melyek az ország ásványkincsekben való gazdagságát voltak hivatottak szemléltetni.¹³ Nem véletlenül. A bányászati termékek 1912-től a bolíviai külkereskedelem több mint 80%-át adták. Ez az arány 1920-tól a korszak végéig tartósan 90% felett maradt.¹⁴

A világhiállításon szemlére bocsátott agrártermékek közül a legfontosabbak voltak a kávé-, a vanília- és a gabonafélék, illetve a gyógyító hatású növények. Ez utóbbiak közül különösen fontos szerepet játszott a kininfa kérge. Bár Bolívia ebből a nyersanyagból a legnagyobb exportőrök közé tartozott az 1850–70-es években, a gyógyszer még nem volt képes helyileg előállítani.¹⁵ Így az a paradox helyzet alakult ki, hogy kinintabletták behozatalára szorult, különösen a későbbi kaucsukláz idején. A kininkorszak így is nagy jelentőségű, hiszen az első olyan *boom* volt Bolíviában, ami nem ásványkincsen alapult, és nem az ország *Altiplano* nevű vidékéhez (vagyis a Bolíviai-magasföld fennsíkjához) kötődött. Hiszen a kininfa a magasabb és alacsonyabb területek közötti völgyekben, a La Paztól északkeletre fekvő Yungasban (*región de Los Yungas*) nőtt.¹⁶ Felfutó exportja bizonyos tőkefelhalmozást tett lehetővé, s a kininfa-üzlettel foglalkozó és abból jelentősen profitáló úgynevezett *cascarilleros* réteg egy része a ciklus végével új, nagy haszonnal kecsegtető vállalkozásba fektette vagyonát: a kaucsuk kitermelésbe. A kininkorszak tehát nemcsak megelőzte, hanem elő is készítette a kaucsukét.¹⁷

A kaucsukláz révén az ország gazdasági súlypontja keletebbre tolódott, az Amazonas medencéje felé. Következésképp megnőtt az érdeklődés a korábban lenézett, a prehispán magaskultúrákhoz nem kapcsolódó, gyéren lakott és hagyományosan szinte nyűgként kezelt, keleti végek felé, amelyeket a hivatalos politika is mintegy gyarmatként (!) – *Territorio Nacional de Colonias* néven – emlegetett. Ez a terület

¹³ BRAVO 1890, 45.

¹⁴ KLEIN 1986, 571.

¹⁵ Az exportált fakéreg átlagosan 8%-ban volt hasznosítható. Ráadásul a szállítás során – ami két tengeri utat is magában foglalt – az áru egy része tönkre is ment. Forrásként Arnous H. de la Rivière-t idézi VALLVÉ 2010, 125.

¹⁶ Szintén a Yungasban termelt a kokacserje. 1911-ben 5400 tonna kokatermést regisztráltak az országban. Ennek döntő többsége belső fogyasztásra került – például a bányavidékeken –, és csak igen kis mennyiségben exportálták. Európai igény jelentkezett rá, de a tengerentúlra inkább a perui koka került, mert bár alacsonyabb volt az alkaloida tartalma, összességében mégis olcsóbbnak bizonyult bolíviai vetélytársánál, elsősorban a kedvezőbb szállítási lehetőségek révén. Vö. WALLE 1914 [2013], 175.

¹⁷ Sajnálatos módon a vállalkozók mindkét ciklusban a lehető legnagyobb haszonra törekedtek a lehető legrövidebb idő alatt, ami súlyos környezetkárosodáshoz vezetett. Továbbá, társadalmi változásokkal is járt, hiszen a munkaerőhiány, illetve az a körülmény, hogy az erdőben a kívánt fákat fel kellett kutatni (hiszen ezek nem csoportosan, hanem elszórtan nőttek), a korábban vadászó-gyűjtögető életmódot folytató bennszülött törzsek férfitagjainak munkára kényszerítését eredményezte, többségükben mint kaucsukgyűjtő (*seringeiro*), részben pedig mint a szállítást végző evezős.

ma nagyjából Pando tartománynak (*Departamento de Pando*) felel meg, amit José Manuel Pando felfedezőről, tábornokról és politikusról neveztek el, aki 1899 és 1904 között az ország elnöke is volt. Ő vezette azt az 1893-es állami expedíciót, amelynek célja az addig igen kevésbé ismert amazóniai területek feltérképezése volt, illetve a kormány hatalmának kiterjesztése ezekre a zónákra – Madre de Dios és Purús térségében –, kirendeltségek létesítésével. Ekkor került sor Riberalta városának megalapítására (1894). A kaucsukláz révén létrejöttek bizonyos városias jellegű települések a Bolíviához tartozó amazóniai területeken, mint például az említett Riberalta, vagy Guayaramerín és Cobija. Ezek a központok azonban elszigeteltségük miatt sosem tudtak olyan látványos fejlődési ívet befutni, mint például a hasonló környezetben létesült braziliai Manaus vagy Belém.

Nem versenyezhetett ezekkel a városokkal Cachuela Esperanza sem, amit Nicolás Suárez Callaú alapított, s ami később a legalább 5 millió hektár kiterjedésű Suárez birodalom központjává vált.¹⁸ Fénykorában a Casa Suáreznek nagyjából 2000 alkalmazottja volt, akik az adósrabszolgaságba taszított kaucsukgyűjtők (*seringeiros*) tízezeit dolgoztatták. A cég nemcsak a bolíviai kaucsukkitermelést uralta, hanem a világpiacon is jelentős szerephez jutott. Kirendeltségeket működtetett Braziliában (Manausban, Belémben), valamint Európában Zürichben, Madridban és Liverpoolban, de a legfontosabb európai központja Londonban volt. Az 1882-ben alapított amazóniai telepe (*barraca*), Cachuela Esperanza pedig alig pár év alatt városkává fejlődött, ahol „volt ivóvíz, távíró, cukormalom, szeszfőzde, vasúti összeköttetés, villanytelep és Latin-Amerika egyik legmodernebb kórháza, Bolívia első röntgengépével”.¹⁹ Néhány elegáns villát brit és francia építészek terveztek, és színház is épült, ahogy Manausban, bár valamivel kisebb, szerényebb díszítéssel.

Míg más andokbeli országokban, mint Ecuadorban és Peruban, a XIX. század végén, a XX. század elején a tengerparti területek erősödtek meg és váltak az országok gazdasági motorjaivá, addig Bolíviának, tengerpart híján, az amazonasi területei. A gazdasági súlypont ez esetben nyugat helyett keletre toldott.

A kaucsukláz azonban, mint ahogy neve is utal rá, gyors és intenzív lefolyású volt. 1906-ban Bolívia kaucsukexportja 1 929 608 kilogrammra rúgott, két évvel később ez 2 606 591 kilogrammra emelkedett, majd 1910-re tovább nőtt 3 117 650 kilogrammra.²⁰ Azaz négy év alatt az export több mint 1 millió kilogrammal bővült. Aztán a kaucsukláz amilyen hirtelen kezdődött, olyan hamar véget is ért, nagyjából az 1910-es években. A briteknek sikerült a kaucsukfát ázsiai gyarmataikon megtelepíteni, így nem volt szükségük a latin-amerikai exportra, sőt a világpiacon is vezető szerephez jutottak olcsóbb áraikkal. A szintetikus gumi felfedezésével pedig végleg befellegzett a kaucsukbáróknak. Nicolás Suárez Callaú 1940-ben halt meg Cachuela Esperanzában. A Suárez birodalom központja az ezredfordulóra jelentéktelen, kevesebb, mint ezer lakosú településsé sorvadt.

¹⁸ PACHECO 2003, 16.

¹⁹ LEVY 2013, 21.

²⁰ *Information about Bolivia* 1912 [2013], 53.

A kaucsukkorszak mára a megszépült múlt része a bolíviai emlékezetben, aranykorként tekintenek vissza rá. A leggazdagabb vállalkozók, mint Nicolás Suárez, Antonio Vaca Díez és Nicanor Gonzalo Salvatierra történelmi figurák és az úgynevezett síkvidéki identitás szerves elemei lettek, akikről gyakran neveznek el utcákat, tereket, esetenként nagyobb területi egységeket is. A XIX. században már jelentkező, részben a gazdasági érdekek különbözőségéből adódó *camba-colla* (vagyis síkság-hegyvidék) ellentét napjainkra valóságos szakadékká mélyült, és szeparatista mozgalmakban, törekvésekben is megnyilvánul. (Ezekhez kötődött a bolíviai–magyar Eduardo Rózsa Flores [Santa Cruz, 1960–Santa Cruz, 2009] néhány éve nagy sajtófigyelmet keltő tevékenysége és halála.)

Bolívia különböző adottságokkal rendelkező tájegységei, mint például az *Altiplano*, a *Yungas* és a keleti részek, a csapadékban gazdag trópusi Amazónia és a szárazabb *Chaco* kapcsolata az általunk vizsgált, 1890 és 1930 közötti időszakban minimális maradt. A sokszínűség az ország egészét tekintve inkább hátránynak bizonyult, mind gazdaságilag, mind a nemzeti kohézió szempontjából. Ez a töredezettség és az, hogy a vélt vagy valós gazdasági lehetőségek eltérő mértékben tették kívánatossá Bolívia egyes részeit, olyan tényezőkké váltak, melyek veszélyeztették az ország területi integritását.

II. A TÁRSADALOM SAJÁTÓSÁGAI, KONFLIKTUSAI

Az 1900-as népszámlálási adatok szerint Bolíviában nagyjából 1,8 millióan éltek.²¹ Ez a szám 1930-ra 2,2 millióra emelkedett. A népességnövekedés, más andokbeli országokhoz hasonlóan, elmaradt azon országoké mögött, amelyek a kontinens keleti részén tengerparttal rendelkeztek, azaz, Európa felé néztek és az Atlanti-óceánon keresztül érkező európai bevándorlás célterületeivé váltak (Brazília, Argentína és Uruguay).

Bolívia népsűrűsége 0,99 fő/km² 1900-ban, a legalacsonyabb a dél-amerikai országok között (Argentína, Brazília és Paraguay esetében mértek 2 fő/km²-nél alacsonyabb értékeket, a legsűrűbben lakott ország pedig Uruguay volt a 4,63 fő/km²-es értékkel).²² A várható élettartam Bolíviában 26 év volt, s ez – elsősorban a magas csecsemőhalandóság miatt – mindössze hét évet emelkedett 1930-ig.²³

A korszakban éles különbséget tettek a között, hogy valaki egyszerűen bolíviai, illetve, hogy rendelkezik bolíviai állampolgársággal. Bolíviai lehetett valaki úgy, ha Bolíviában született, vagy ha egyik szülője bolíviai volt, illetve, ha legalább egy éve már az országban lakott és bolíviai kívánt lenni. Bolíviainak lenni nem volt egyenlő azzal, hogy valaki teljes jogú állampolgár. Sőt, a bolíviaiak többsége nem számított állampolgárnak, szavazó polgárnak. Ez úgy volt lehetséges, hogy az állampolgárság elnyerését számos feltételhez kötötték. Ezek között szerepelt a bolíviai mivolt, de

²¹ A számlálóbiztosok által felmért lakosok számát 1,725 millióban adták meg, míg az ún. „vad indiánokat” 91 000 főre becsülték. Vö. OFICINA NACIONAL DE INMIGRACIÓN 1903, 191.

²² Uo. 192.

²³ MOXLAD.

egyéb kritériumok is. Politikai jogokkal rendelkező állampolgár csak férfi lehetett; olyan, aki betöltötte a 18. életévét és házas, vagy ha egyedülálló, akkor 21 évesnél idősebb; tud írni és olvasni; rendelkezik ingatlannal vagy legalább évi 200 *boliviano* jövedelemmel és szerepel az állami anyakönyvi nyilvántartásban.²⁴ Természetesen csak az állampolgárok szavazhattak, így a lakosságnak legfeljebb 10–20%-a vehetett részt a választásokon.²⁵ A politikai szféra csak az 1950-es években nyílt meg, ekkor vezették be az általános választójogot.

1900-ban a bolíviai népesség 82%-a, 1930-ban 75%-a volt írástudatlan, a hivatalos adatok szerint.²⁶ A lakosság többsége még a XX. század elején is analfabéta, nincs lehetősége iskolába járni. Óriási hiány mutatkozott tanítókból és tanárokból, hiszen az ország nem rendelkezett pedagógusképző intézményekkel. Az iskolákban oktatók tehát vagy külföldiek voltak – főképp chileiek –, vagy külföldön tanult bolíviaiak. Utóbbiak számát a liberális kormányok ösztöndíjak segítségével próbálták növelni. Csak a XX. század elején jöttek létre az első tanítóképzők (*Normal para Maestros de Primaria*). Sucreben 1909-ben kezdte meg működését egy ilyen intézmény, majd Umalában, La Paz tartományban 1915-ben nyílt meg egy hasonló jellegű, egyúttal a vidéki tanítók felkészítésére specializálódott iskola (*Normal Rural*). Egy évvel később Bolívia első középiskolai tanárokat képző intézménye (*Instituto Normal Superior*) is megalakult.²⁷

Az országban hivatalosan hat egyetem létezett, azaz hat entitás használta az *universitas* elnevezést. Azonban egyik sem volt a klasszikus értelemben vett teljes egyetem. La Pazban és Sucreben jogi, orvosi és teológiai kar működött, hiányzott viszont a filozófiai fakultás. Cochabambában jogtudományi és teológiai karra szűkült az egyetem, a többi intézmény pedig csak egy-egy karral rendelkezett: Oruro, Potosí, Tarija és Santa Cruz városában csak jogot lehetett tanulni. Volt még két bányászati és egy kereskedelmi főiskola, ez utóbbit 1910-ben alapították. A felsőoktatási intézményekben összesen 68 tanár oktatott, a diákok száma nagyjából 600 fő lehetett. Alapfokú oktatásban mintegy 51 000 diák részesült, a középfokú szintre kevesebb, mint kétezeren jutottak el – írta Paul Walle 1914-ben megjelent könyvében.²⁸

Bolívia lakosságának többsége vidéken élt. A legnépesebb városban, La Pazban, korszakunk elején mintegy 50 ezren, 1909-ben nagyjából 80 ezren laktak: az összeírásban 29 007 fehér, 24 515 kevert etnikumú és 22 901 indián lakost találhatunk. Utóbbiak száma csökkenő, míg a mesztic lakosoké növekvő tendenciát mutatott. „[A kevert népesség] kiváló tulajdonságokkal rendelkezik. Erős testalkatúak; udvariasak és intelligensek; tanulékonyak; büszkék és bátrak, és csakúgy, mint az indiánok, kiváló katonák. [...] Sok kisiparos lesz. De hasonlatosan az indiánokhoz, akikről részben származnak, mohón vágnak az élvezetekre, ráadásul igen hajlanak a lustaságra és az alkoholfogyasztásra. Ugyanakkor mélységesen lenéznek a

²⁴ *Bolívia 1878-as alkotmánya* (az 1880-as módosításokkal).

²⁵ KLEIN 1986, 60.

²⁶ MOXLAD.

²⁷ CONTRERAS 2003, 286.

²⁸ WALLE 1914 [2013], 92–93.

bennszülötteket, és legmegátalkodottabb ellenségeik. Jellemző rájuk viszont az indiánok féltékenysége és szolgálatkészsége a fehér ember irányában.”²⁹ Érdemes megfigyelni, hogy a szerző – a kornak megfelelően – a meszticek negatív tulajdonságait legtöbbször az „indián vérhez” kötötte. A „fehérítés” itt is felmerült mint az ország civilizálásának eszköze, de reálisnak nem a fehér, hanem a mesztic népesség növekedése tűnt, hiszen nagyléptékű fehér bevándorlásra egyáltalán nem lehetett számítani.

Az 1909-es adatok alapján a bolíviai városok közül La Pazban élt a legtöbb külföldi, mindössze 3357 fő. Legnagyobb csoportjukat chileiek alkották – közel másfél ezren voltak –, majd szám szerint következtek a németek (246), spanyolok (196), olaszok (169), franciák (154) és argentinok (127). Az Amerikai Egyesült Államok állampolgárainak száma nem érte el a százat.³⁰

La Pazt az utazók festői településként jellemzik, amely hegyekkel körülvett medencében, „hatalmas amfiteátrumban”³¹ fekszik. A vasárnapi vásár leírásában a város és környékének számos etnikuma megjelenik: „A százféle színben pompázó gyümölcskupacok között a legkülönbélebb lakosok és ruházatuk figyelhető meg: kecsuák, aymarák, cholok és cholák a barna minden árnyalatában, La Paz-i hölgyek és európai asszonyok. Mindenki vásárol.”³² Nézzünk meg néhány 1912-es árat! Egy kiló kenyér, illetve egy üveg sör 10 pennybe került, egy liter tejet 15, egy kiló húst nagyjából 20 pennyért adtak. Utóbbi háromszorosát is elkérték egy tyúkért.³³ Walle szerint La Paz nem olcsó város, s különösen az importált termékek ára borsos (egy tucat francia konyak 2 font 10 shillingbe, azaz 600 pennybe került). Összehasonlításképpen, egy asztalos 30–40, egy kőműves 30–60 pennyt keresett naponta, egy házi cseléd havi jövedelmét pedig Walle nagyjából 200 és 500 penny közé tette. A XX. század elején La Paz 1808 házzal rendelkezett, ezek 110 utcában és 10 téren helyezkedtek el. „Sokkal kevésbé fontos, mind ipari, mind gazdasági-kereskedelmi tekintetben, mint amilyen lehetne”³⁴ – fogalmazott a bolíviai statisztikai hivatal. Másfél évtizeddel később, egy 1919-es leírásban azonban már 107 000 fős, gyarapodó városként jelenik meg, amelyet több vasútvonal is elér. Számos külföldi cég székhelye, olyan fejlődő település, ahol az elektromosság egyre nagyobb teret nyer: használják például a közlekedésben (villamosok) és a közvilágításban is.³⁵ Bár William A. Reid a Washington D.C.-ben működő bolíviai külképviselet és természetesen az amerikai egyesült államokbeli olvasók számára vetette papírra eme

²⁹ Uo. 160.

³⁰ Uo. 57. Az első népszámlálást 1900-ban tartották. Korábban is voltak kísérletek a lakosság összeszámlálására (1831-ben közvetlenül az ország megalakulása után, majd 1835, 1845, 1854 és 1882-ben), ezek eredményét azonban maga a bolíviai statisztikai hivatal is kevésbé kielégítőként jellemezte. Lásd OFICINA NACIONAL DE INMIGRACIÓN 1903, 190.

³¹ WALLE 1914 [2013], 50.

³² Uo. 53.

³³ Uo. 61. Az árakat Walle könyvében angol pénzegységekben (*pound*, *shilling* és *penny*) találjuk. Ezek az egyszerűség kedvéért itt pennybe átszámolva szerepelnek.

³⁴ OFICINA NACIONAL DE INMIGRACIÓN 1903, 230–231.

³⁵ REID 1919.

gondolatait, így írása nem nélkülözi a propagandisztikus részleteket, ám a La Paz esetében megjelenő modernizáció és növekedés nem csak reklám.

Más nagyobb városok, mint például Cochabamba, Sucre, Potosí, Santa Cruz és Oruro lakosainak száma ugyanakkor a *paceñosok*, vagyis a La Paz-iak felét sem érte el. Középrétegeket csak a városokban, elsősorban La Pazban találunk; tehát egy igen csekély létszámú, és országos jelleggel nem rendelkező társadalmi csoportnak tekinthetők a vizsgált korszakban.

Mivel a spanyol nyelvű oktatási rendszer a lakosságnak csak töredékét ölelte fel, ezért az ország hivatalos nyelvét a XX. század elején csupán egy kisebbség ismerte Bolíviában. Legtöbbször kecsuául beszéltek; a második legtöbbet használt nyelv az aymara volt, és csak a harmadik helyen találjuk a spanyolt.

Erland Nordenskiöld svéd régész és antropológus³⁶ a következő érdekes megállapítást tette: „Az dönt, hogy ki milyen nyelven beszél. Akinek anyanyelve spanyol, azt fehérnek, akié indián, azt indiánnak tekintik.”³⁷ Az 1903-ban kiadott bolíviai statisztikai összefoglaló csaknem száz törzset sorol fel, hozzátevé, hogy ezek közül számos kihalófélben van. „Az egyes törzsek között uralkodó ellenszenv és a sokféle, egymástól teljesen idegen nyelv csupa olyan körülmény, mely miatt nem léphetnek fel egységesen. Nem érzik át, hogy mindnyájan egy faj szülöttei, mindegyikük csak azt tartja szem előtt, hogy ő a mojo, cayubaba, canichana vagy valamelyik más törzs fia. Ezért küldhettek a fehérek egész Amerikában állandóan indiánokat indiánok ellen...”³⁸ – írta Nordenskiöld a XX. század elején, pedig akkor még nem is láthatta előre az 1930-as években zajló Chaco-háborút és annak pusztításait.

Tapasztalhatta viszont a kaucsukláz negatív hatásait, amely „hol közvetve, hol közvetlenül, oly rombolást vitt végbe Kelet-Bolívia tekintélyes nagyságú területein, mint régente a pestis”.³⁹ Az adósrabszolgaságba, nyomorba és gyakran alkoholizmusba taszított őslakosok elvesztették korábbi identitásukat. „Itt már nem beszélhet az ember különböző törzsbeli indiánokról, itt csak kaucsukmunkásokról lehet szó. Egy föld alá kerülnek chiquitanók, baurék, itonamák, meszticek. Barakkokban laknak valamennyien. A családi kötelékek meglazultak, elszakadtak. Önálló háztartása, saját földje egyiküknek sincs. Kevés a házasember, a legtöbb férfi azokra a nőkre van utalva, akik karból karba vándorolnak.”⁴⁰

A kaucsukláz az indián lakosság korábbi életének erőszakos megváltoztatásával járt, szintúgy az országban zajló birtokkoncentráció, azaz a nagybirtok terjeszkedése

³⁶ Erland Nordenskiöld (1877, Strömm–1932, Stockholm), Adolf Erik Nordenskiöld tudós-felfedező fia, a göteborgi egyetem iskolateremtő tanára, az ottani múzeum fő néprajzi kurátora, amerikanista. Elsődleges érdeklődési területe a dél-amerikai őslakosság. A XX. század elején számos kutató- és gyűjtőutat tett, elsősorban Bolívia területén. A világkultúra göteborgi múzeuma (*Världskultur Museerna*) jelenleg több mint 3000 általa gyűjtött tárgyat őriz, kiállítási tárgyainak 17%-a bolíviai eredetű. Lásd MUÑOZ 2012, 93–110.

³⁷ NORDENSKIÖLD 1924a, 9–10.

³⁸ Uo. 119.

³⁹ Uo. 9.

⁴⁰ Uo. 116.

– a közösségi földek rovására. Az őslakosok életminősége jelentősen romlott, nemcsak a gazdasági kényszerhelyzet miatt, hanem azért is, mert az új körülmények nem ritkán a közösségi kötelekeket – és szolidaritást – is szétfeszítették, és/vagy fegyveres konfliktusokhoz is vezettek a kreolokkal szemben, amelyekben a bennszülöttek rendre alulmaradtak.

A XIX. és XX. század fordulóján Bolívia lakosságának többsége a mezőgazdaságból élt. 1880-ban még a földeknek több mint a fele az indián közösségek kezén volt, 1930-ra már csak kevesebb, mint a harmada.⁴¹ Az ok az *hacienda-rendszer* terjeszkedése, amelynek Mexikóhoz és más latin-amerikai országokhoz hasonlóan, újabb nagy hulláma zajlott le a XIX. század végén, a XX. század elején. A folyamat csak a gazdasági világválsággal torpant meg, illetve azért, mert a maradék közösségi földek már legtöbbször silány minőségű, marginalizált területek voltak.

Az *hacienda* földesúri tulajdon, nagybirtok, eredete a gyarmati időkre nyúlik vissza. Nem a városokat látta el, mint az európai falu, hanem messi piacokra termelt.⁴² „A XIX. század végétől egyre elterjedtebb Bolíviában, mert a gazdasági szereplőket érdekelni kezdi a föld a növekvő kereskedelmi és bányászati lehetőségek, illetve a velejáró presztízs miatt, ráadásul a birtok révén hitelekhez is juthattak egyéb vállalkozásaik fejlesztéséhez.”⁴³ Az *hacienda* működéséhez nélkülözhetetlen volt a *yanacóna*, azaz a közösségből kiszakadt indián, aki a nagybirtokon élt és dolgozott, hasonlóan a kötött jobbágyokhoz. Herbert S. Klein összehasonlította az *haciendán* és az *aylluban* (szabad indián közösségek) élők életkörülményeit. Az indiánok mindkét helyen családokban éltek. Érdekeiket egy képviselőn (*jilakata*) keresztül próbálták érvényesíteni. Míg őt választotta az ayllu, az *haciendán* valószínűleg a tulajdonos szava volt a mérvadó. A föld felosztásáról is az *hacendado* (a földbirtokos) és nem az indiánok döntöttek. A birtokon különböző területeket kaptak művelésre, azt is mondhatjuk, haszonélvezetre, mellette viszont a tulajdonos földjeit is meg kellett művelniük. Külön feladatok elvégzéséért akár pénz is járt, és használhatták a közös legelőt. Minden családnak volt háza, saját kertje és a háziállatok számára ólja. A nagybirtokon a munkaerő zömét az ott élő indiánok szolgáltatták, idényjelleggel viszont, például aratás idején, megjelenhettek napszamosok (*mingas*), akik bérért dolgoztak. Jöhettek szabad közösségek-ből, vagy esetleg más nagybirtokról.⁴⁴ Összességében, bár számos hasonlóság mutatható ki a *yanacónák* és az *aylluban* élő indiánok élete között, előbbieik jóval kiszolgáltatottabbá váltak azáltal, hogy kevesebb beleszólásuk lehetett a munka megszervezésébe; választott intézményeik jelentős része eltűnt, s természetesen azért, mert már nem a közösség földjén és annak tagjaként éltek, hanem egy magánbirtokon, ahol a tulajdonos személye meghatározó volt.

A nagybirtokok terjeszkedését az indiánok nem feltétlenül szemlélték tétlenül. 1921-ben Jesús de Machacában (a Titicaca-tó közelében) tört ki felkelés. A háttérben a földkérdés és a provincia legfőbb gyarmati elöljárójának, Luis Estrada corregidor-

⁴¹ KLEIN 1986, 559.

⁴² WITTMAN 1970, 159.

⁴³ MENDIETA PARADA 2007, 8–9.

⁴⁴ KLEIN 1995, 32–35.

nak a visszaélései álltak. A megmozdulásban 3-4 ezer aymara indián vett részt, Faustino és Marcelino Llanque helyi tanítók vezetésével. Véresen leverettek. Ennek ellenére 1927-ben a korábbinál nagyobb kiterjedésű és erejű felkelés robbant ki Chayantában (Potosí), s mintegy két hónapig tartott. Szintén elfojtották, de a korábbi gyakorlattal ellentétben, a kormány a győzelmet követő megtorlások helyett – amelyek további megmozdulások magjait hinthették volna el – amnesztiát hirdetett. A Herbert S. Klein által „Túpac Amaru óta a legnagyobb”⁴⁵ indián megmozdulásnak nevezett lázadásra azonban a XIX. század végén került sor, amikor is a liberálisok a konzervatívok hatalmát a földet remélő indiánok segítségével döntötték meg. José Manuel Pando tábornok⁴⁶ az indiánok bevonásával felrúgta a korábbi játékszabályokat, bár a politikacsinálás, a politikai fordulatok és puccsok szervezése alapvetően csak egy bizonyos réteg, jobbára a kreolok kiváltságának számított. Az indiánokat ebben az esetben Pablo Zárate Willka (c. 1850–c. 1903), a tekintélyes és tanult aymara előljáró (*cacique*) irányította több más indián vezető (*willka*)⁴⁷ segítségével. A hadműveletek az *Altiplano* jelentős területeire terjedtek ki, többek között Pacajes, Inquisivi és Sica Sica vidékére (La Paz), tőle délre Carangas és Caracollo (Oruro), illetve Chayanta (Potosí) térségére, valamint keletebbre, Tapacari (Cochabamba) tájékára.⁴⁸ Nem „egyszerű” regionális felkeléssel van dolgunk. A harcoló indiánok száma nem ismert. Ramiro Condarco Morales, az úttörő munkának számító *Zárate, el temible Willka* [Zárate, a félelmetes Willka]⁴⁹ kötet szerzője 40 ezerre teszi csak a La Paz tartományban harcolókat.⁵⁰

Az indiánok és a liberálisok céljai csak részben estek egybe. A liberálisok azt a konzervatív pártot akarták szétzúzni, amely nem engedte őket hatalomra jutni. Míg az indiánok esetében felmerült az is, hogy ellenségük maga az egész politikai-gazdasági rendszer. Erre látszott utalni Mohozában a fehér katonák lemészárlása. 1899. február 28. és március 1. között éjjel a helyiek a templomban 120 liberális lovas katonát öltek meg. Ebben szerepet játszhatott a liberális táboron belüli rivalizálás, mégis az indián–kreol ellentét tűnik az alapvető oknak. A vérengzés nyomán a szövetség véglegesen megrendült a liberálisok és az indiánok között, bár formálisan

⁴⁵ KLEIN 2011, 157.

⁴⁶ Pando (1848–1917) 1899 és 1904 között Bolívia elnöke. Felesége Carmen Guarachi, előkelő indián család, a Sica Sica régióbeli caciquek leszármazottja. A házasság révén José Manuel Pando és Pablo Zárate között *compadrazgo*, azaz komasági kapcsolat alakult ki.

⁴⁷ A *willka* aymara szó, a Naphoz, a napkultuszhoz köthető, és egy időben vallási előljárót is jelentett. Az 1898–99-es események idején katonai-politikai vezetőnek feleltethető meg. Úgy tűnik a willkák többszintes, hierarchikus rendszert alkottak, amelyet a prehiszán hagyományoknak megfelelően hatalmi dualitás jellemzett, s szintenként két fő helyezkedett el benne. Pablo Zárate mellett Lorenzo Ramírez (Mohoza) találjuk; a második willka Manuel Mita (Carangas) volt, mellette Cruz Mamani (Carangas); a harmadik willka pedig Feliciano Condori (Tapacari), helyettese Juan Lero (Peñas) lehetett. Lásd MENDIETA PARADA 2007, 207.

⁴⁸ Zárójelben a mai tartományok szerepelnek.

⁴⁹ A könyv először 1965-ben jelent meg.

⁵⁰ MENDIETA PARADA 2007, 352. Ramiro Condarco Moralesre hivatkozik.

nem bomlott fel, hiszen a harcok a konzervatívok ellen még nem értek véget. Pablo Zárate Willka hatalma és önállósága (egyszerre volt a föderális hadsereg egyik hadosztályának vezére, illetve a bennszülött hadsereg parancsnoka)⁵¹ a helyzetet a liberálisok számára még aggasztóbbá tette, hiszen az ország vezetésében valójában nem kívántak az indiánokkal osztozni. Valószínűleg a felgyülemlett feszültséget szerette volna csökkenteni Zárate március 28-án kiadott caracollói kiáltványával (*Proclama de Caracollo*), amelyben a közös küzdelem szükségességét hangsúlyozta, s hogy az indiánoknak tiszteletben kell tartaniuk a fehéreket, illetve a fehéreknek a bennszülötteket, mert „mind Bolívia szülöttei, fiai vagyunk”.⁵² Győztes csapatai élén először Pando vonult be Oruro városába, majd pár nappal később Pablo Zárate. Támogatásuk fejében az indiánok a földkérdés megoldását és politikai képviseletet követeltek, azaz az elvesztett földek kerüljenek vissza jogos tulajdonosaikhoz, a kormányban pedig ők is kapjanak helyet. Lehet, hogy az indián vezetők rájöttek, hogy a liberálisok mégsem fogják ezeket a követeléseket teljesíteni. Az is elképzelhető, hogy egyes csoportok – főleg a katonai sikerek nyomán – többet szerettek volna elérni. Mindenesetre Peñasban (Oruro) önálló indián kormány alakult,⁵³ az elnök Juan Lero (wilka) lett. A győzelem után azonban a liberálisok hamar megszabadultak az immár feleslegessé és potenciális veszélyforrássá vált indián szövetségesektől; lefegyverezték a bennszülött csapatokat és likvidálták vezetőiket. Pablo Zárate is erre a sorsra jutott, több év börtön után. Halálát 1903, illetve 1905-re szokás tenni. Előbbi esetben még Pando elnöksége alatt ölték meg, utóbbi dátum viszont már a Pando meggyilkolása utáni esztendőre esik.

Az általunk vizsgált időszakban Bolívia indián népessége csökkent. Olyan szerzők, mint Erland Nordenskiöld vagy Paul Walle, már várható teljes kipusztulásukról írtak. Utóbbi egyenesen felvetette azt a kérdést is, hogy az indiánok eltűnése használ-e majd Bolíviának? Válasza így hangozott: „Ezt kétkellem, annak ellenére, hogy még mindig sokan vannak, akik állítják, hogy az őslakosok képtelenek alkalmazkodni az új körülményekhez, nem taníthatók, s általában semmi jó sem várható tőlük. Bolívia morális és materiális elmaradottságáért őket hibáztatják, mondván a hagyományos technikákhoz csökönnyösen ragaszkodó indián a fejlődés kerékkötője. Ez igaz, ugyanakkor elmondhatjuk-e azt, hogy a függetlenségi háború óta bármilyen számottevő kezdeményezés is történt volna az indiánok taníttatására, tudatlanságból való felemelésére?”⁵⁴ Erland Nordenskiöld ekképpen vélekedett: „Az indiánok kihalóban vannak. [Ez része] annak a nemzetközivé válási folyamatnak, amely Amerikában évszázadokkal ezelőtt kezdődött, és mindig gyorsabban halad immár elég közeli végcéljához.”⁵⁵

⁵¹ LARSON 2004, 234.

⁵² ORDÓNEZ 2011, 5/15.

⁵³ MENDIETA PARADA 2007, 7.

⁵⁴ WALLE 1914 [2013], 157.

⁵⁵ NORDENSKIÖLD 1924a, 34., 63.

Wittman Tibor három fázist különített el az andoki nemzettudat formálódásában.⁵⁶ Az elsőben kiemelkedő szerepet tulajdonított többek között a Túpac Amaru-felkelésnek, illetve leverésének, a spanyol gyarmati rendszer s az általa fenntartott piac felbomlásának, az elhúzódó függetlenségi küzdelmeknek, és a kreol földbirtokos réteg megszilárdulásának. A második fázist – amely a függetlenség elnyerése után kezdődött és nagyjából a XX. század elején ért véget – Wittman a nagybirtok terjeszkedésével és az indián közösségek felbomlásával, továbbá a tengerparti területek megerősödésével jellemezte. Bolívia azonban a salétrom-, más néven csendes-óceáni háború következtében (1879–1883) elvesztette kijáratát az óceánhoz. (Az 1904-ben megkötött béke- és barátsági szerződés értelmében területéből 120 000 km²-nyi került Chiléhez.) A Wittman által leírt harmadik XX. századi fázisban a brit tőkét az Amerikai Egyesült Államokból érkező váltotta fel, az észak-amerikai (US) gazdasági befolyás meghatározó tényezővé vált. Jelen tanulmány témaköre kronológiailag a második szakaszhoz köthető, a XIX. század végi és XX. század eleji bolíviai társadalom főbb jellegzetességeit és konfliktusait kívánta az olvasó elé tárni.

BIBLIOGRÁFIA

ANDERLE 2002

ANDERLE Ádám: Nemzet és identitás Latin-Amerikában. In: BALOGH András–ROSTOVÁNYI Zsolt–BÚR Gábor–ANDERLE Ádám: *Nemzet és nacionalizmus*. Budapest, Korona, 2002, 407–544.

Bolívia 1878-as alkotmánya

Bolívia 1878-as alkotmánya. In: Biblioteca Virtual Miguel Cervantes. <http://bib.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/01371185233494883090035/> (2014. 02. 28.)

BRAVO 1890

BRAVO, Luis: *América y España en la exposición universal de París de 1889*. Párizs, Imprimerie Administrative Paul Dupont, 1890.

CONTRERAS 2003

CONTRERAS, Manuel E.: Bolívia, 1900–1930. Minería, ferrocarriles y educación. In: *La era de las exportaciones latinoamericanas: de fines del siglo XIX a principios del XX*. Ed. CÁRDENAS, Enrique. Mexikó, Fondo de Cultura Económica, 2003, 259–296.

CONTRERAS 1993

CONTRERAS, Manuel E.: *The Bolivian Tin Mining Industry in the First Half of the 20th Century*. London, Institute of Latin American Studies, University of London, 1993.

⁵⁶ WITTMAN 1970, 158. A nemzetformálódás és identitás témájáról részletesen: ANDERLE 2002, 407–544.

DÍEZ DE MEDINA 1980

DÍEZ DE MEDINA, Fernando: *Literatura boliviana*. La Paz, Editorial Los Amigos del Libro, 1980 [reinpresion Rolando Díez de Medina, 2003].

DÍEZ DE MEDINA 1962

DÍEZ DE MEDINA, Fernando: *Bolivia y su destino*. Bolivia, [s. n.], 1962.

DÍEZ DE MEDINA 1948

DÍEZ DE MEDINA, Fernando: *Pachakuti y otras páginas polémicas*. La Paz, Fernando Romero Moreno, 1948.

Information about Bolivia 1912

Information about Bolivia. Washington D. C., Bolivian Legation, 1912 [e-edición, Forgotten Books, 2013].

KLEIN 2011

KLEIN, Herbert S.: *A Concise History of Bolivia*. Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

KLEIN 1995

KLEIN, Herbert S.: *Haciendas y ayllus en Bolivia, ss. XVIII y XIX*. Lima, Instituto de Estudios Peruanos, 1995.

KLEIN 1986

KLEIN, Herbert S.: Bolivia from the War of the Pacific to the Chaco War, 1880–1932. In: *The Cambridge History of Latin America*. Vol. 5. C. 1870–1930. Ed. BETHELL, Leslie. Cambridge, Cambridge University Press, 1986, 553–586.

LARSON 1999

LARSON, Brooke: Andean Highland Peasantry and the Trials of Nation Making during the Nineteenth Century. In: *The Cambridge History of the Native Peoples of the Americas*. Eds. SALOMON, Frank–SCHWARTZ, Stuart B. Cambridge, Cambridge University Press, Vol. III/2., 1999, 558–703.

LARSON 2004

LARSON, Brooke: *Trials of Nation Making. Liberalism, Race, and Ethnicity in the Andes, 1810–1910*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

LEVY 2013

LEVY, Aida: *El rey de la cocaína. Mi vida con Roberto Suárez Gómez y el nacimiento del primer narcoestado*. USA, Vintage Books, 2013.

MALLOY 1970

MALLOY, James M.: *Bolivia. The Uncompleted Revolution*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, [1970].

MARTÍNEZ DÍAZ 1998

MARTÍNEZ DÍAZ, Nelson: Los radicalismos. In: *Historia de Iberoamerica*. Vol. III. Ed. LUCENA SALMORAL, Manuel. Madrid, Cátedra, 1998, 481–551.

MENDIETA PARADA 2007

MENDIETA PARADA, María del Pilar: *De la alianza a la confrontación. Pablo Zárate Willka y la rebelión indígena de 1898 en Bolivia*. Tesis doctoral. Lima, Universidad Nacional Mayor de San Marcos, 2007.

NORDENSKIÖLD 1924a

NORDENSKIÖLD, Erland: *Indiánok és fehérek. Vándorlások Bolíviában*. Fordította Ballenegger Róbertné. Budapest, Világirodalom [1924].

NORDENSKIÖLD 1924b

NORDENSKIÖLD, Erland: *Az indiánok között. El Gran Chaco, Délamerika*. Fordította Baktay Ervin. Budapest, Világirodalom, [1924].

OFICINA NACIONAL DE INMIGRACIÓN 1903

OFICINA NACIONAL DE INMIGRACIÓN, ESTADÍSTICA Y PROPAGANDA GEOGRÁFICA: *Sinopsis estadística y geográfica de la República de Bolivia*. Vol. I. La Paz, Taller Tip. Lit J. M. Camarra, 1903.

ORDÓNEZ 2011

ORDÓNEZ, Luis Oporto: Zárate, el „temible” Willka y la rebelión indígena de 1899, de Ramiro Condarco Morales. *Fuentes, Revista de la Biblioteca y Archivo Histórico de la Asamblea Legislativa Plurinacional* 5/15. 2011. http://www.revistasbolivianas.org.bo/scielo.php?script=sci_art-text&pid=S199744852011000400008&lng=en&nrm= (2014. 02. 28.)

MOXLAD

Oxford Latin American Economic History Database [MOXLAD]. <http://moxlad.fcs.edu.uy/buscador/results.php> (2014. 02. 28.)

PACHECO 2003

PACHECO, Diego: Conflicts and governance in the Bolivian lowlands. Konferenciaelőadás. Institutional Analysis and Development Mini-Conference, Bloomington, Indiana, USA, Indiana University, 2003, 16. http://www.indiana.edu/~workshop/seminars/papers/y673_spring_2003_pacheco.pdf (2015. 12. 10.)

REID 1919

REID, William Alfred: *Bolivia, The Heart of a Continent*. Washington D.C. [s. n.], c. 1919.

RIVAS 2000

RIVAS, Ricardo Alberto: Iberoamérica entre el umbral del siglo XX a la crisis de 1930. In: *Historia común de Iberoamérica*. Ed. DE BLAS, Patricio. Madrid, Edaf, 2000, 435–489.

VALLVÉ 2010

VALLVÉ, Frederic: *The Impact of the Rubber Boom on the Indigenous Peoples of the Bolivian Lowlands (1850–1920)*. Disertación. Washington D. C., Georgetown University, 2010.

WALLE 1914

WALLE, Paul: *Bolivia, Its People and Its Resources, Its Railways, Mines and Rubber-Forests*. London, T. Fischer Unwin, 1914 [e-edición, Forgotten Books, 2013].

WITTMAN 1970

WITTMAN, Tibor: *Andean Nations in the Making. Economic Conditions and Independence*. Budapest, Akadémiai, 1970.

**AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM ÉS
A BRAZÍLIAI ANTIKOMMUNISTA PROPAGANDA
AZ 1950–60-AS ÉVEK FORDULÓJÁN**

**THE HUNGARIAN REVOLUTION OF 1956 AND
THE ANTI-COMMUNIST ARGUMENTATION IN BRAZIL,
IN THE LATE 1950S AND EARLY 1960S**

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT

Abstract: In the late 1950s and early 1960s, standpoints changed in the Brazilian foreign policy, as it became adapted to the transformation of the international situation. A public debate began in which two poles were formed: one of the poles promoted the economical opening on the basis of pragmatic considerations for Central and Eastern European countries, and the other camp – especially the side committed with anti-communist and anti-Soviet ideals – rejected the Brazilian approach to the Soviet Union. In their argumentation, Hungary and the Hungarian Revolution of 1956 appeared as an example, as a heroic resistance against the communist regime. We present our study in Brazilian anti-Soviet rhetoric through the analysis of printed sources (books, pamphlets), which show the Hungarian Revolution becoming a heroic, symbolic event. This was particularly suitable for the anti-communist propaganda at the time, where the Hungarians appeared as an enslaved nation and the Revolution of 1956 becomes the symbol of resistance against Communism.

Keywords: Brazil, Hungary, Hungarian Revolution of 1956, anti-communist propaganda

Magyarország a XX. század második felében a brazil diplomácia, a politikai és a gazdasági élet, illetve a sajtó számára a „kommunista tábor” vagy a „szovjet zóna” egy kis, önmagában viszonylag jelentéktelen állama volt. A szovjet befolyási övezet országainak szabadságtörekvései közül azonban a legnagyobb hatása és nemzetközi visszhangja az 1956-os forradalmunknak lett, ami vitathatatlanul a Nyugat Magyarország iránti érdeklődésének¹ csúcspontját jelentette, bár nem önmagában volt fontos Latin-Amerikában, hanem a kétpólusú világ erőviszonyainak koordináta-rendszerébe helyezve, elsősorban az antikommunista propaganda számára.

---

¹ Vö. ANDERLE 2007, 143–159.

A független brazil külpolitika

Brazília a II. világháborút a Szövetségesek oldalán fejezte be, és ezután külpolitikáját majd másfél évtizeden keresztül az antikommunizmus jegyében, szorososan az Egyesült Államokéhoz igazította. Az 1950-es évtizedben azonban több olyan változás következett be a világban, amely az 1960-as évek elejére módosította a korábbi külügyi irányvonalat, és a brazil kormányzat kialakította az úgynevezett független külpolitikai (*Política Externa Independente*) irányvonalat. Jânio Quadros (1961) és João Goulart elnöksége (1961–64) idején a megváltozott nemzetközi körülmények között tágítani igyekezett az ország diplomáciai és gazdasági mozgásterét. A független külpolitika fontos eleme lett a nyitás a Szovjetunió, valamint Közép- és Kelet-Európa országai felé.² A diplomáciai lépések hátterében gazdasági és belpolitikai érdekek húzódtak, hiszen a Getúlio Vargas³ halála (1954) utáni időszak alapkérdése továbbra is a felzárkózás, a gazdaságfejlesztés problematikája maradt. Thomas E. Skidmore szerint: „Quadros azt remélte, hogy könnyíthet Brazília pénzügyi gondjain, ha egyszerre három hatalmi központtal is kapcsolatot tart: az Egyesült Államokkal, Nyugat-Európával és a szovjet blokkal.”⁴ Az új külpolitikai irányvonal formálódását a brazil külügyminisztérium (*Itamaraty*) keretein belül szemléleti reform, falain kívül pedig egy szélesebb szakmai, közéleti vita kísérte. A diskurzus egyik alapvető kérdése az volt, hogy Brazília hogyan viszonyuljon a „keleti blokk” országaihoz.

A brazil kormány 1947 októberében szakította meg a diplomáciai viszonyt korábbi szövetségesével, a Szovjetunióval. A közép- és kelet-európai országokkal pedig a II. világháború folyamán szűntek meg a hivatalos kapcsolatok. Magyarország és Brazília között a követek kölcsönös hazahívására 1942-ben került sor, aztán a háború befejeztével, 1946 és 1949 között a Rio de Janeiró-i illetve a São Pauló-i svéd kirendeltségen működtek magyar diplomaták. 1953 novemberében tárgyalások kezdődtek egy kereskedelmi egyezményről, amit a brazil és a magyar fél 1954. április 19-én alá is írt.⁵ Argentínával 1949-ben, Bolíviával 1952-ben, Uruguayjal 1956-ban állt helyre a diplomáciai kapcsolatunk.⁶

A diplomáciai kapcsolatok újra felvételét megelőző vita

Abban a vitában, ami Braziliában a nyitás kérdéséről kialakult, hamarosan két pólus formálódott. „A kereskedelmi kapcsolatok helyreállítása a szovjet blokkal a legvitatottabb, a legérzékenyebb és a legkellemetlenebb kérdés ma Braziliában” –

² Uo. 23–24. és lásd még STORRS 1973. és VIZENTINI 2004.

³ A brazil elnök nevéhez fűződő pregnáns politikai korszakról (1930–45; 1950–54) magyar nyelven lásd SZILÁGYI 2004.

⁴ SKIDMORE 1986 [1967], 199. (Az idegen nyelvű szövegekből idézett részletek fordítását a tanulmány szerzője készítette.)

⁵ ÓNODY 1960, 43.; VIZENTINI 2004, 72.

⁶ Vö. DÖMÉNY 2008, 137–138.

írta a magyar származású brazil közgazdász, Ónody Olivér 1960-ban.⁷ Az egyik oldalon azok álltak a polémiában, akik a Szovjetunióval való kapcsolatépítést helyesnek tartották, főként pragmatikus, gazdasági szempontból. A kereskedelem diverzifikálása mellett már az 1950-es évek közepe óta sokan érveltek. A nyitás hívei ott voltak a gazdasági és politikai elit legmagasabb köreiből. Ezen az állásponton volt például Oswaldo Aranha,⁸ a brazil diplomácia emblematikus figurája, aki véleményét több tanulmányban és előadásban is kifejtette. A Rio de Janeiro-i hadiakadémián (*Escola Superior de Guerra*) tartott 1957-es előadásában (*O bloco soviético na panorama mundial*⁹ [A szovjet blokk helye a világpolitikában]), vagy a *Revista Brasileira de Política Internacional*¹⁰ című külpolitikai folyóirat 1958 júniusi számában közölt tanulmányában, *Relações diplomáticas com a União Soviética* (Diplomáciai kapcsolatok a Szovjetunióval). Aranha a Szovjetunióval való kapcsolatfelvételt támogató álláspontját 1957-ben Juscelino Kubitschek elnöknek is kifejtette, és leszögezte: „A külpolitikában a lehető legnagyobb hiba, ha megpróbálunk nem tudomást venni a realitásokról. A szovjet tömb immáron nemcsak az ENSZ-hez csatlakozott, de minden más vonatkozásban is sokszor döntő befolyást gyakorol a nyugati világ, sőt még az Egyesült Államok elhatározásaira is...”¹¹

A közéleti, politikai vita egyik pólusát az antikommunista, élesen szovjetellenes vélemény képezte, a közeledés bármilyen formáját teljesen elutasítva Brazília és a rubel-övezet országai között. A kontra-álláspont befolyásos szószólói szintén a legmagasabb körökhöz tartozó politikusok és más prominens közszereplők voltak. A hadsereg soraiból elutasító volt például Odylo Denis marsall, a Quadros kormány hadügyminisztere. A sajtó részéről nyíltan szovjetellenes volt a két legolvasottabb napilap az *O Globo* és az *O Estado de São Paulo* hangvétele. A katolikus főpapok köréből pedig például Jayme de Barros Câmara bíboros, az 1955-ben

⁷ Ónody Oliver (1911–1997) közgazdász, gazdaságtörténész 1950-ben kapott brazil állampolgárságot. Az emigrációban kutatói pályája különböző nagy gazdaságkutató intézetekhez kötötte (*Departamento Econômico da Federação das Indústrias do Estado de São Paulo* 1947–1950; a Rio de Janeiro székhelyű *Confederação Nacional da Indústria*, 1950–1953; *Banco Nacional do Desenvolvimento Econômico – BNDE*, ma BNDES, 1953–1977). 1975-ben választották a brazil történelmi és földrajzi intézet (*Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro*) tiszteletbeli, majd hat évvel később rendes tagjává. Számos könyv és szaktanulmány szerzője, közülük a legjelentősebb a brazil infláció történetéről írott műve: *A Inflação Brasileira 1820–1958*. (Rio de Janeiro, Editora AGIR, 1960.) Életéről és pályájáról bővebben lásd PONGRÁCZ 2006, 63–73.

⁸ Oswaldo Aranha (1894–1960) Getúlio Vargas elnök híve és közeli munkatársa volt. 1931-től Vargas ideiglenes kormányában igazság-, pénz- és belügyminiszter, majd washingtoni követ (1933–37), külügyminiszter (1938–44). A háború után két alkalommal is vezette a brazil ENSZ delegációt (1946–47 és 1957), 1953–54-ben pedig – Vargas újabb elnöksége idején – ismét pénzügyminiszter volt.

⁹ ARANHA 1957.

¹⁰ ARANHA 1958, 18–28.

¹¹ Idézi HILTON 1994, 486.

alapított Latin-amerikai Püspöki Tanács (CELAM) első elnöke is a tiltakozók között volt.¹² Ő úgy vélekedett: „még nem vagyunk a kulturáltságnak elég magas szintjén ahhoz, hogy ellent tudjunk állni annak a hatásnak, amit az ezekkel az országokkal való kapcsolat jelent”.¹³

A diplomáciai viszony helyreállításához nélkülözhetetlen volt a lojális külügyminisztériumi apparátus közreműködése. Azonban az *Itamaraty* szemléleti reformja nem haladt zökkenőmentesen. Egyes munkatársai azzal érveltek, hogy a szocialista országok kirendeltségeinek dolgozói veszélyes kommunista ügynökök és kémek, a kommunizmus szálláscsinálói lehetnek Braziliában. Ez volt a meggyőződése például Manuel Pio Correia-nak, aki a minisztérium politikai osztályát vezette 1959–60-ban. Így ír erről önéletrajzában a hidegháború korszakát jellemezve: „A Szovjetunió más, Kubánál fontosabb országokba is igyekezett betenni a lábát. Chile, Argentína és Brazília egyaránt a célpontjai között volt, ahol az agitáció és propaganda (AGITPROP) terén jelentős aktivitást fejtett ki, főként a felforgató eszmék által leginkább átítatott csoportok, az »entellektüelek«, újságírók, művészek, diákok és munkások körében. Közöttük az eszme diszkrétan és a »fedőszervezeteken« keresztül terjedt, ez utóbbiak úgy határozhatók meg, mint látszólag törvényes keretek között működő, ám valójában titkos akciók fedezésére szolgáló csoportok, melyek mindenekelőtt olyan szimpatizánsokat toboroztak, akik az »ügy« szolgálatában fogékony és jól irányítható ügynököknek bizonyultak.”¹⁴

Carlos Pena Boto és a *Cruzada Brasileira Anticomunista* – CBA álláspontja

A pregnáns kontra-álláspont egy másik, igen aktív képviselője volt a dél-amerikai ország nyilvánosságában a radikális antikommunista katonatiszt és politikus, Carlos Pena Boto (1892–1973). 1952-ben ő alapította a brazil antikommunizmus „keresztes vitézeinek” (*Cruzada Brasileira Anticomunista* – CBA) civil szervezetét, mely célját abban látta, hogy „szavakkal, de nem tettekkel harcol a kommunizmus ellen”. Pena Boto fontos szerepet játszott az ellenkampányban, amelyet Quadros elnök 1961. január–augusztusi politikája és a Szovjetunióhoz való közeledés váltott ki. Majd „1961 augusztusát követően, miután João Goulart, a korábbi alelnök került a köztársasági elnöki székbe, ennek az új kormányzatnak is vehemens ellenzéke lett. Pena Boto annak a katonai-politikai mozgalomnak volt az elkötelezett híve, mely 1964. március 31-én megbuktatta az elnököt. A *Cruzada Brasileira Anticomunista* aktivitása érzékelhetően gyengült a brazil katonai rezsim konszolidálódásával, mely elhárította a »kommunista veszélyt«.”¹⁵ Így az 1964-es katonai hatalomátvételt követően a *Cruzada* és Pena Boto szerepe egyaránt jelentősen csökkent a brazil politikai életben.

¹² Vö. VIZENTINI 2004, 162. és ALENCASTRE 1959, 23.

¹³ Idézi ALENCASTRE 1959, 23.

¹⁴ CORRÊA 1996, 655–656.

¹⁵ Pena Boto életrajzát lásd BELOCH–ALVES DE ABREU 1984. I. kötet. 429.

A CBA legaktívabb korszakában sajtóközleményeket, kiáltványokat, pamfleleteket és könyvecskéket adott ki álláspontja népszerűsítésére. Ezeken szerzőként az alapító-elnök neve szerepel: „Carlos Penna Botto admirális”.¹⁷ Így ő jegyzi azt a füzetsorozatot is, melyet 1961-ben Petrópolisban, az Editôra Vozes Limitada kiadónál jelentetett meg a szervezet, s amelynek három kötetét használtuk fel elemzésünkhöz: (I.) *O que é o comunismo!* (Mi a kommunizmus!), (II.) *Como se desenvolve a Ofensiva Comunista* (Hogyan erősödik a kommunista offenzíva) és (IV.) *A Desastrada Política Exterior do Presidente Jânio Quadros* (Jânio Quadros elnök szerencsétlen külpolitikája). (Mindhárom kiadvány megtalálható a berlini *Ibero-Amerikanisches Institut* gyűjteményében.)

Az 1956-os forradalom az antikommunista érvelésben

Carlos Pena Boto és általában a brazil antikommunisták nagy figyelemmel fordultak Magyarország és 1956-os forradalma felé. A magyar nép szerepe ebben az összefüggésben szimbolikus és pozitív volt számukra. A „keleti blokk” felé történő nyitás kérdésében hidegen hagyták őket a gazdasági érvek, ellenvéleményük – a pro-argumentációval szemben – tisztán ideologikus volt. A szovjetektől való merev elzárkózást erkölcsi protestálásként és az önvédelem eszközeként fogták fel. Ebben a gondolatrendszerben a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok bővítése nem pozitívumként, hanem sokkal inkább veszélyforrásként, a kommunista mesterkedés eszközeként jelent meg, olyasvalamiként, ami utat nyithat a kártékony ideológia nemzetközi expanziójának. „A »kereskedelem« – ahogy Pena Boto fogalmaz – mostanra a globális marxista offenzíva egyik legfőbb fegyverévé vált...”¹⁸

Ráadásul a kapcsolatépítés nemcsak úgy általában tűnt veszélyesnek a kontra-interpretáció szerint, hanem konkrét nemzetbiztonsági kockázatot is hordozott Brazíliára nézve: „Az Oroszországnak alávetett országok követségeinek, képviselőiteinek vagy konzulátusainak – írja Pena Boto – minden munkatársa diplomatabörbe bújít kém, propagandista vagy agitátor.”¹⁹ Órizkedni kell tehát a befolyásuktól, mert Brazília is könnyen kommunista befolyás alá kerülhet. Magyarországnak mint elrettentő példának az említése ebben az összefüggésben igen elterjedt volt a szovjetellenes sajtóban. Például az antikommunista *Ação Democrática* (Demokrata akció) szerkesztőségi cikke, 1959 júliusában így idézte fel a magyar példát: „A kocka el van vetve. A kommunizmus vagy ellenállásba ütközik [...] vagy egyre nagyobb teret nyer. És akkor egy napon, a közeli vagy talán csak a távolabbi jövőben nagy meglepetésünkre arra eszmélünk, hogy nem leszünk többé szabad nemzet, hanem második Magyarországgá válunk.”²⁰

¹⁷ BELOCH-ALVES DE ABREU szerkesztette kézikönyv a Pena Boto írásmódot használja, míg az általunk elemzett kiadványokon a Penna Botto névváltozat szerepel, a korábbi helyesírás szerint.

¹⁸ BOTO (III.) 1961, 14.

¹⁹ BOTO (IV.) 1961, 93.

²⁰ Idézi SÁ MOTTA 2006, 133.

A belbiztonsági kérdéshez hasonló súlyú volt az erkölcsi dilemma, amit a kontra-érvelés felvetett: „Kereskedelmi kapcsolatokat ajánlani Szovjet-Oroszországnak különösen morális szempontból gusztustalan... Van ugyan, aki azt mondja, hogy a pénznek nincs szaga és nem számít, hogy egy termék honnan származik... De ez teljességgel erkölcstelen. A pénznek igenis van szaga, és az árunak van eredete, és származásának tiszta vagy tisztátalan volta szükségképpen befolyásolja azt, hogy megvegyük-e vagy sem”²¹ – figyelmeztet a CBA vezetője.

Az antikommunista érvelés mindig határozottan elválasztotta egymástól, és szembe is állította a „csatlós országok” (a brazil terminológia tükör fordítása: szatellit országok) államvezetését, valamint heroikus, szenvedő népét. Ilyen módon Pena Boto számára például Magyarországból is kettő létezett: mindaz, amit „a Kreml véreskezű és kegyetlen bábjának, Kádár Jánosnak a kormánya” vagy a „gonosztevő Kádár János” képviselt, a másik oldalon pedig „az 1956-ban szovjet tankokkal eltiport magyar tömegek”, „a magyar hazafiak, akik megpróbálták lerázni a kommunizmus igáját”.²² A kontra-érvelésnek ebben az ideologizáló és moralizáló gondolatmenetében Magyarország, illetve az 1956-os forradalom kiemelt helyet foglalt el. Úgy is mint a szovjet politikai rendszerrel szembeni ellenállás jelképe, és úgy is mint szenvedő ország, gyakran használt szimbólummá vált az antikommunista propaganda szótárában. „A nemes szívű ifjúság meg kell, hogy rendüljön látva a kommunisták gyászos és tragikus tetteit, amit a világon elkövettek a terror rendszerének 1917-es oroszországi létrejöttétől, egészen az 1956-os magyarországi vérfürdőig”²³ – írja Carlos Pena Boto.

A forradalom egyes történelmi pillanatainak kiemelése a tipizálást szolgálta, a kommunista rendszer általános sajátosságaként jelent meg. Jó példa erre Pena Botonál a cinikus propaganda gépezet jellemzése: „Amikor embertömegek lemészárlása kerül szóba, ahogy az a magyar hazafiak esetében történt, rögvest jön a gyomorforogató, hamis önigazolás: »nem is hazafiak voltak azok, hanem a kapitalista imperializmus ügynökei, akik fel akarták tartóztatni Magyarországot a szocializmus útján való dicsőséges menetelésében; és ezeknek a reakciósnak az ártalmatlanná tétele ilyen módon szükséges, jogos és teljesen erkölcsös volt«.”²⁴

Bár a kontra-argumentációban a magyar forradalom részletes bemutatására, árnyalt analizisére nem került sor, a rá való hivatkozás bizonyos tények ismeretét feltételezte. Az érvelés során a közelmúlt egy jól ismert, bővebb magyarázatot nem is igénylő eseményeként, egyfajta hívó szóként szerepelt. Joggal, hiszen a közvéleményben néhány év távlatából még élt a magyar ügy emléke, mint a sajtóban alaposan tárgyalt világpolitikai eseményé. 1956-ban a brazil sajtó valóban meglehetősen részletesen számolt be a forradalomról, az eseményeket, a tényeket a média különféle irányultságú orgánjai a maguk módján interpretálták. A nagy pél-

²¹ BOTO (III.) 1961, 15.

²² Uo. 38., 64., 101., 8.

²³ BOTO (I.) 1961, 19.

²⁴ Uo. 11.

dányszámú, országos újságok általában szabad utat engedtek az antikommunista megnyilatkozásoknak, míg ezek élet inkább csak a partikuláris lapokban (például a *Voz Operária* [Munkások Hangja]) igyekeztek tompítani.²⁵

Az *O Estado de São Paulo* hírei 1956-ban

A Carlos Pena Boto által 1961-ben használt antikommunista érvek és a terminológia elemei már 1956-ban, a magyar forradalomról szóló híradásokban is jelen voltak akár a nagy, országos lapok hasábjain. Brazília-szerte talán a legbefolyásosabb, az egyik legnagyobb, São Paulóban megjelenő napilap a gazdasági liberalizmus és a politikai konzervativizmus tradícióit követő, a hidegháborús helyzetben antikommunista irányultságú *O Estado de São Paulo* (*OESP*) olvasói is napról napra részletes tájékoztatást kaptak a magyarországi eseményekről.

A térségünkről szóló hírek már jóval október 23-a előtt megszorodtak az erős külpolitikai érdeklődéssel szerkesztett brazil újság hasábjain. Aztán a magyar események robbanásszerű előtérbe kerülése vált érzékelhetővé, ugyanúgy, mint a figyelem átmeneti lankadása a szovjetek bevonulását, illetve a Kádár kormány november 7-i hivatalba lépését követően.

Az aktuális brazil kormányzat álláspontjához képest az *O Estado* ellenzéki pozíciót foglalt el, *udenista*²⁶ meggyőződéssel bírálta előbb Kubitschek, majd főleg João Goulart elnök politikáját. A szerkesztőség véleményét – az újság hagyományaihoz híven – ekkor is a legrégebbi és talán legismertebb rovat, a harmadik oldalon megjelenő *Notas e Informações* (Megjegyzések és hírek) foglalta össze, amit a mai napig, bizonyos értelemben, a brazil konzervativizmus és jobboldaliság zsinórmértékének és esszenciájának tekintenek. Ez a nézetrendszer többek között magában foglalja a diktatúra bármilyen formájának elvetését, ami külpolitikai síkon heves antikommunizmus és Szovjetunió-ellenesség formájában is megmutatkozott, különösen a hidegháború idején, és fokozott érdeklődést implikált a szocialista országokkal kapcsolatos események iránt. Az újság külpolitikai rovata, Giannino Carta és a laptulajdonos fia, Ruy Mesquita vezetésével éppen az 1950-es években vált kiemelkedő színvonalúvá, Brazília-szerte a legelismertebbé. A címlaldalt – ettől kezdve az 1970-es évekig – szinte kizárólag a külföldről érkező hírek foglalták el.

São Paulo – város és állam – lakossága nagy részben európai bevándorlókból vagy azok leszármazottaiból áll, köztük sok a magyar is, akik mohó kíváncsisággal figyelik az európai eseményeket. Ráadásul az *O Estado* szerkesztőségének 1956 májusa óta, a brazil sajtótörténetben egyedülálló módon, volt befolyásos magyar tagja, a külpolitikai kommentátor, Boér Miklós személyében, aki újságírói működése során folyamatosan ébren tartotta a magyar ügyek iránti érdeklődést.

²⁵ Az 1956-os braziliai sajtóviszhangról lásd SZABO et al. 2006, 118–128.

²⁶ Az UDN (*União Democrática Nacional*) nevéből képzett kifejezés, ez a párt az elnökválasztási küzdelmekben Kubitschek (PSD – *Partido Social Democrático*), illetve Goulart (PTB – *Partido Trabalhista Brasileiro*) ellenfele volt.

A magyar forradalom napjaiban az *O Estado* jórészt nagy hírügynökségektől, a UP-től és az AFP-től átvett anyagokból dolgozott, általában egynapos átfutással. Jelentős terjedelmet szentelt a Magyarországról szóló híreknek, melyek – a közeli válsággal osztozva – először október 11-én kerültek címlapra: A magyar írók nagyobb szabadságot követelnek – Börtönben a politikai rendőrség korábbi vezetője – A Petőfi-kör győzelme – Az evangélikus püspök szabadon bocsátása Magyarországon. Ez a néhány szalagcím is arról árulkodik, hogy az *OESP* részletekbe menően ismertette a helyzetet, és ez a fajta alaposság végig jellemző maradt a forradalmi napokban. Tizenegyedikétől átmenetileg a lengyel események kerültek előtérbe és a címloldalra (de Magyarországról szóló cikkek, tudósítások ezt követően is, mindennap voltak a lapban), hogy aztán 24-étől a hírdömping, nagy cikkekkel és fotókkal jelezze, a budapesti forradalom szenzációként robbant, egy bő hétig érezhetően lázban tartotta az újság szerkesztőit és vélhetően olvasóit is. November 1-én a közeli hírek veszik át a címloldalt. Majd 4-én a szovjet csapatok bevonulásának híre ismét a címlapra kerül, de ezután lankad az érdeklődés, sok az információ a magyar ellenállásról, de 6-ától már csak az újság belsejében. A hírügynökségi anyagokból összeállított cikkek az eseményeket, illetve azok nemzetközi visszhangját rögzítik és nem sokban térnek el a külföldi sajtóból jól ismert tartalomtól.

Érdekesebbek azok a kisebb tudósítások, melyek a braziliai reakciókról szólnak. Sok ilyen található az október 30-i számban. Rögtön a címlapon jelent meg a magyar kolónia segélykérő felhívása a São Pauló-iakhoz, a második oldalon a brazil külügyminisztérium nyilatkozata, melyben az ENSZ Biztonsági Tanácsának összehívását sürgeti a magyar kérdésben, a negyedik oldalon a Rio de Janeiró-i képviselőházban elhangzott, a magyar ügyet támogató felszólalás olvasható, az ötödiken pedig a São Pauló-i katolikus egyetem jogi karának diákszervezete által közzétett, erőszakellenes nyilatkozat. A hatodik oldalon található a braziliai magyar szervezetek végrehajtó bizottsága és a dél-amerikai magyarok föderációja által jegyzett kiáltvány. A november 1-i számból megtudhatjuk, hogy a São Pauló-i parlament megemlékezett a szabadság Magyarországon aratott győzelméről (5. o.). November 2-án Dominika santosi konzulja, Peter Muranyi kér segítséget a magyar hazafiaknak (9. o.), és ugyanitt találjuk a hírt és a fotót a szovjet csapatok kivonásának alkalmából, a São Pauló-i magyarok szervezésében tartott hálaadó szentmiséről. November 4-én az *OESP* a lengyel emigránsok Piłsudski Társasága (*Sociedade José Piłsudski*) táviratát közli, melyet a Brazil-Magyar Kultúregyesületnek küldött (16. o.). 10-én pedig hírt ad a riói diákok előző napi szolidaritási felvonulásáról és arról a táviratról, melyet egy antikommunista diákszervezet (*Cruzada Nacional Estudantil Anticomunista*) és egy munkásszervezet (*Confederação Nacional dos Trabalhadores na Indústria*) küldött az ENSZ-nek a magyar ügyben (40. o.).

A híreken kívül a forradalmi napokban az *O Estado* állandó rovatai, kommentárjai is gyakran foglalkoztak a magyar eseményekkel, így a *De um dia para outro* (Napról napra) és a *De uma semana para outra* (Hétről hétre), illetve az előzőleg már említett *Notas e Informações* című rovat. Ezek a szerkesztőségi álláspontot tükröző hírösszefoglalások világosan mutatják, hogy a magyarországi helyzet nem önmagában volt érdekes Brazíliából nézve, hanem mindig az egész szovjet blokk

sorsával, de legalábbis Tito pozíciójának vagy a lengyelek ügyének latolgatásával összefonódva, végső soron a kétpólusú világ koordináta-rendszerében.

Az OESP szerkesztősége 1956 őszén két meggyőződéses antisztálinista publicistát kért fel a magyar forradalom kommentálására, akik – tekintve a lap mintegy 500 000-res példányszámát – jelentősen hozzájárultak a brazil közvélemény formálásához, bár születésük szerint nem voltak brazilok.

Nicolas Boér²⁷ (1914–1987) – alias Boér Miklós – a szegedi származású újságíró és pap tanár, Mindszenty József²⁸ biográfusa, 1950 óta élt Braziliában. 1956 májusától kezdődően, szinte napi rendszerességgel közölt nemzetközi politikai elemzéseket, többek közt a *Notas e Informações* című rovatban. Pályafutása során papi hivatását feladta ugyan, de mint újságíró és több egyetem szociológusának nagy tekintélyre tett szert Braziliában és külföldön egyaránt. Számos könyvet publikált a nemzetközi kapcsolatok és a vallásszociológia témakörében. Nevét ma sugárút viseli São Paulóban.

Boér 1956-ban megfogalmazott gondolatai, az általa használt fordulatok leegyszerűsítve köszönnek vissza az 1961-es Pena Boto-féle, fent elemzett kiadványokban. November 4-i cikkében így ír: „...a magyarországi eseményekkel pedig csúcspontjához érkezett a dezintegráció folyamata az orosz kolonialista imperializmus csatlós államaiban. Tizenegy év hősie, passzív ellenállás után – évszázados harciban mindig is ez volt a magyarok fegyvere az abszolutista rendszerekkel szemben – az ezeréves ország érvei megdönthetetlenek: bőven ontott vér, elpusztított főváros, véráztatta vidék, mindezzel most ismét kinyilatkoztatta, milyen rendíthetetlenül vágyik a nemzeti függetlenségre, alkotmányos szabadságjogainak zavartalan gyakorlására, és arra, hogy megvallhassa évezredek, a társadalmi struktúrákat is beragyogó hitét.”²⁹

A másik elemző publicista, aki a magyar forradalomról nagyobb terjedelemben írt, Franz Borkenau (1900–1957) német újságíró, szociológus. Fiatalon a kommunista eszmék vonzzák, az 1920-as években a német kommunista párt tagja, és dolgozik a Kominternben. Egyetemi tanulmányi során leginkább a marxizmus és a pszichoanalízis foglalkoztatja. Hamarosan kapcsolatba kerül a Frankfurter Iskola nagyjaival mint a Frankfurter Társadalomkutatói Intézet munkatársa. Hitler hatalomra kerülése után elhagyja Németországot. 1936–37-ben a polgárháborús Spanyolországba utazik, megfigyeléseit szenzációt keltő, 1937-es könyvében³⁰ publikálja, melyben a szovjetek szerepét igen kritikusan ábrázolja. Az emigráció éveiben Latin-Amerikában, Panamavárosban is hosszabb időt tölt, és csak 1947-ben tért vissza Európába. A marburgi egyetem tanára, majd szabadúszó publicista Rómában, Párizsban, Zürichben. 1950-ben a *Congress for Cultural Freedom*³¹ alapítói

²⁷ Rövid életrajzát lásd SZILÁGYI 1993, 6–7.

²⁸ BOÉR 1949.

²⁹ BOÉR 1956.

³⁰ BORKENAU 1937.

³¹ A szervezetet antikommunista értelmiségiek hozták létre Nyugat-Berlinben. A társaság egyik „motorja” Arthur Koestler volt, de vezető személyiségei között más magyarokat

között találjuk, ekkor már ismert kommunizmus- és Szovjetunió-szakértő, akit a szovjetológia egyik első művelőjeként tartanak számon. Másik kutatási területe a civilizációk hanyatlásának témaköre, Toynbee és Spengler életművének kritikai vizsgálata.

Borkenau az 1956-os magyar forradalomról szóló cikkeiben felveti a későbbi antikommunista propagandában is vissza-visszatérő problémát, a Nyugat felelősségének kérdését: „Az ENSZ döntése iránti érdeklődés nagyobb volt mint, amit a nyugatiak el tudtak volna képzelni. Mindenhol keserűséget tapasztaltam a Nyugat nemtörődömsége miatt. A megszálló oroszok iránti gyűlölet és a nemzeti függetlenség iránti hagyományos vágy pedig a magyar nép egészében azt az érzést táplálta, hogy ügye a Nyugat ügye is, és most azzal vádolja a Nyugatot, hogy vele együtt önmagát is elárulta.”³²

1956 emlékezete Braziliában

Az 1956-os forradalom emlékének ébren tartása főként antikommunista, szovjetellenes szempontból volt fontos Braziliában. Carlos Pena Boto – aki már évekkel fent idézett könyvei megírása előtt is foglalkozott a magyar ügygel – 1957. október 23-án, a forradalom egyéves évfordulóján Brazília képviselőjében New Yorkban járt, az Európai Rabnemzetek Közgyűlésén (*Assembly of Captive European Nations – ACEN*).³³ „Hogy is gondolhattam volna akkor – írja 1961-ben –, hogy az én Braziliám, alig több, mint három év elteltével ilyen türelmetlenül vágyik majd rá, hogy kapcsolatba lépjen Kádár János »bűnbandájával«.” Ellenérvei között megjelenik a magyarországi szovjet katonai beavatkozás ténye, és az annak nyomán létrejövő magyar rezsím illegitimitásának problémája is: „Milyen jog alapján kényszerítik rá Braziliát arra, hogy sietve felvegye a kapcsolatot a magyar kormánnyal ... annak ellenére, hogy az orosz csapatok jogsértő módon hatoltak be magyar területre.”³⁴

Az 1956-os forradalom emlékét egy évtizeden keresztül sikerült ébren tartani Braziliában. A tizedik évforduló kapcsán, 1966-ban (már az 1964-es katonai hatalomátvétel után, vagyis a kétpólusú világ rendszerében, az USA külpolitikai irányvonalához lojális, szovjetellenes rezsím idején) a magyar ügy ismét címlapra került.³⁵ Még ugyanebben az évben a Pernambuco állambeli Caruaruban működő *Livraria e Tipografia Estudantil* könyvet adott ki a forradalomról. Szerzője a kon-

---

is találunk: Polányi Mihályt, Méray Tibort. Az alapítók célja az volt, hogy a totalitárius erőkkkel szemben a gondolkodás, a kultúra és a tudomány szabadságát képviseljék. Bővebben lásd COLEMAN 1989.

³² BORKENAU 1956.

³³ A szervezetet 1954. szeptember 20-án hozták létre emigrációban élő közép- és kelet-európai (albán, bolgár, csehszlovák, magyar, lett, észt, litván, lengyel és román) politikusok, hazájuk szovjet megszállásának felszámolása érdekében, az Egyesült Államok anyagi támogatásával.

³⁴ BOTO (IV.) 1961, 8., 38.

³⁵ SZABO et al. 2006, 133.

zervatív nézeteiről ismert, antikommunista újságíró, Lenildo Tabosa Pessoa volt. Címe *A revolução popular – operários, estudantes e intelectuais contra o imperialismo* [Népfelkelés – munkások, diákok és értelmiségiek az idegen zsarnokság ellen]. Ez a könyv Pena Boto írásainál sokkal bővebben és mélyebben foglalkozik az 1956-os forradalommal, de a szöveg stílusa, kifejezései nagyon emlékeztetnek az antikommunista pamfletek hangvételére.

Összegzés: a vita vége

A brazil politikai élet szovjetellenes résztvevőinek argumentációját elemezve jól látható, hogy erősen kötődött a belpolitikához, érvrendszerének középpontjába, így vagy úgy, a brazil nemzeti érdeket helyezte, és ebből a pozícióból próbálta befolyásolni a kormány külpolitikájának alakulását. Az 1950-es évek végének Braziliájában azonban, ahogy több más nyugati országban is, a pragmatizmus kerekedett az antikommunista érvek fölé. A magyar forradalom ügye sem volt elég nyomós érv ahhoz, hogy Kelet- és Közép-Európa országainak megítélésén jelentősen módosítson. Végül is Jânio Quadros, illetve João Goulart elnöksége idején Braziliában a kapcsolatfelvétel melletti álláspont vált hivatalos kormánypolitikává. 1961 márciusában az *Itamaraty* diplomáciai kapcsolatot létesített a Magyar Népköztársasággal és még három másik szocialista országgal (Albániával, Bulgáriával és Romániával), novemberben pedig a Szovjetunióval is. Egy tárgyaló küldöttség érkezett térségünkbe, João Dantas (a riói *Diário Carioca* című napilap tulajdonosának) vezetésével, ami a KGST-országokkal 1961 áprilisa és júniusa között több kulturális és tudományos egyezményt készített elő. Kereskedelmi megállapodások születtek Bulgáriával, Jugoszláviával, Romániával, Magyarországgal, Csehszlovákiával, Lengyelországgal és Albániával. Megkezdődtek a tárgyalások az NDK-val, Ausztriával és Olaszországgal. A brazil export Közép- és Kelet-Európa irányába az 1958-as 45,1 millió USA-dolláros (az összkivitel 3,3%-a) szintről 1961-re 87,3 millió USA-dollárra (6,3%-ra) emelkedett. Az összeg számszerűleg nem túl magas, de a fejlődés üteme jóval túlszárnyalta a más irányú exportnövekedést. A „keleti blokkal” folytatott kereskedelem koordinálására a külügyminisztérium keretében, 1962-ben egy speciális bizottságot hoztak létre *Comissão Leste (Colest)* néven.

1961 nyarán Jânio Quadros elnök hirtelen bukásában kétségtelenül szerepe volt a független külpolitika megosztó jellegének, a nyitás folyamata azonban feltartóztathatatlanul haladt tovább a maga útján. Az 1964-es braziliai katonai hatalomátvétellel megtorpanást okozott ugyan a KGST-országokhoz való közeledésben, de diplomáciai eredményeit az új rezsim inkább csak „jegelte”, megsemmisíteni azonban nem kívánta, a diktatúra éveiben az antikommunista aktivitás ugyanakkor mégis látványosan csökkent.

BIBLIOGRÁFIA

ALENCASTRE 1959

ALENCASTRE, Amilcar: *O Brasil e as relações com o Leste e a U.R.S.S.* Rio de Janeiro, Gráfica Editora Nap S.A., 1959.

ANDERLE 2007

ANDERLE Ádám (szerk.): *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956.* Szeged, SZTE, 2007.

ARANHA 1957

ARANHA, Oswaldo: O bloco soviético na panorama mundial. Előadás kézírata. FGV-CPDOC/OA pi Aranha, O. 1957.00.0.

ARANHA 1958

ARANHA, Oswaldo: Relações diplomáticas com a União Soviética. *Revista Brasileira de Política Internacional* 1/2. 1958, 18–28. Oswaldo Aranha iratai – FGV/CPDOC, a katalógus elérhető www.cpdoc.fgv.br

BELOCH–ALVES DE ABREU 1984

BELOCH, Israel–ALVES DE ABREU, Alzira (eds.): *Dicionário Histórico-Biográfico Brasileiro 1930–1983.* I–IV. kötet. Rio de Janeiro, Editora Forense-Universitária–Finep, 1984.

BOÉR 1949

BOÉR, Nicolas: *Cardinal Mindszenty and the Implacable War of Communism against Religion and Spirit.* London, B.U.E., s. a. [1949].

BOÉR 1956

BOÉR, Nicolas: Na Hungria e no Oriente Medio decide-se o destino da ONU. *O Estado de São Paulo*, 1956. nov. 4., 9.

BORKENAU 1956

BORKENAU, Franz: A ultima esperança dos húngaros era o Ocidente. *O Estado de São Paulo*, 1956. nov. 6., 2.

BORKENAU 1937

BORKENAU, Franz: *The Spanish Cockpit. An Eyewitness Account of the Political and Social Conflicts of the Spanish Civil War.* London, Faber and Faber, 1937.

BOTO (IV.) 1961

BOTO, Carlos Pena: (IV.) *A Desastrada Política Exterior do Presidente Jânio Quadros* [Jânio Quadros elnök szerencsétlen külpolitikája]. Petrópolis, Editôra Vozes Limitada, 1961.

BOTO (III.) 1961

BOTO, Carlos Pena: (III.) *Como se desenvolve a Ofensiva Comunista* [Hogyan erősödik a kommunista offenzíva]. Petrópolis, Editôra Vozes Limitada, 1961.

BOTO (I.) 1961

BOTO, Carlos Pena: (I.) *O que é o comunismo!* [Mi a kommunizmus!] Petrópolis, Editôra Vozes Limitada, 1961.

COLEMAN 1989

COLEMAN, Peter: *The Liberal Conspiracy. The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe.* New York, The Free Press, A Division of MacMillan Inc.–London, Collier Macmillan Publishers, 1989.

CORRÊA 1996

CORRÊA, Manoel Pio: *O mundo em que vivi.* 3. edição. Rio de Janeiro, Expressão e cultura, 1996.

DÖMÉNY 2008

DÖMÉNY János: Latin-Amerika helye a háború utáni magyar külkapcsolatokban. In: *Az identitás régi és új koordinátái – Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára.* Szerk. BERTA Tibor et al. Palatinus, Szeged–Budapest, 2008, 137–140.

HILTON 1994

HILTON, Stanley: *Oswaldo Aranha. Uma biografia.* Rio de Janeiro, Objetiva, 1994.

MOURA 1956

MOURA, Gerson: *Sucessos e ilusões – Relações internacionais do Brasil durante e após a Segunda Guerra Mundial.* Rio de Janeiro, Editora da Fundação Getúlio Vargas, 1991.

OESP

O Estado de São Paulo, 1956. október–december.

ÓNODY 1960

ÓNODY, Oliver: Relações comerciais do Brasil com o Bloco Soviético. *Revista Brasileira de Política Internacional* 11. 1960, 38–75.

PESSOA 1966

PESSOA, Lenildo Tabosa: *A revolução popular. Operários, estudantes e intelectuais contra o imperialismo.* Caruaru, Livraria e Tipografia Estudantil, 1966.

PONGRÁCZ 2006

PONGRÁCZ, Attila: A vida e a obra do economista e historiador húngaro Olivér Ónody. *Acta Scientiarum Socialium (Historia, Oeconomia, Paedagogia, Philosophia, Sociologia)* Tom. XXIII. 2006, 63–73.

SÁ MOTTA 2006

SÁ MOTTA, Rodrigo Patto: João Goulart e a mobilização anticomunista de 1961–64. In: *João Goulart entre a memória e a história.* Ed. FERREIRA, Marieta de Moraes. Rio de Janeiro, Editora FGV, 2006, 129–147.

SKIDMORE 1986 [1967]

SKIDMORE, Thomas E.: *Politics in Brazil 1930–1964. An Experiment in Democracy*. New York–Oxford, Oxford University Press, 1986 [1967].

STORRS 1973

STORRS, Keith Larry: *Brazil's Independent Foreign Policy, 1961–1964*. Ithaca, Cornell University, 1973.

SZABO et al.

SZABO, Ladislao–SEGRILLO, Angelo–AQUINO, Maria Aparecida de–AUBERT, Pedro Gustavo: *Hungria 1956 ...e o muro começa a cair*. São Paulo, Contexto, 2006.

SZILÁGYI 1993

SZILÁGYI, Ágnes Judit: Passeando na Avenida Prof. Nicolas Boér. *Observador Húngaro* 1993/3. 6–7.

SZILÁGYI 2004

SZILÁGYI Ágnes Judit: *Távolodás Európától. Nemzetépítés és kultúrpolitika Braziliában az Estado Novo idején*. Budapest, ÁGER Bt., 2004.

SZILÁGYI 2007

SZILÁGYI Ágnes Judit: Az „O Estado de Sao Paulo” című újság kommentárjai a magyar '56 forradalmi napjaiban. *Acta Hispanica – Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae* Tom. 12. 2007, 143–159.

SZILÁGYI–SÁRINGER 2002

SZILÁGYI Ágnes Judit–SÁRINGER János: *Ifj. Horthy Miklós, a Kormányzó kisebbik fia*. Budapest, Holnap, 2002.

VIZENTINI 2004

VIZENTINI, Paulo Fagundes: *Relações exteriores do Brasil (1945–1964). O nacionalismo e a política externa independente*. Petrópolis, Editora Vozes, 2004.

1956 MEXIKÓI SZEMMEL 1956 FROM A MEXICAN PERSPECTIVE

SZENTE-VARGA MÓNKA

Abstract: This essay examines the impact that the 1956 Hungarian Revolution had on Mexico. Despite the great geographical distance and little or no general knowledge about Hungary, there was an intensive interest in Mexico towards the Hungarian events. Newspaper articles had been published on the Revolution for weeks, and about a dozen related books were also edited in Mexico. This study begins examining the latter, then it goes on analysing news items. These do not only allow us to see the 1956 Hungarian events, but also encompass general ideas and clichés (like Catholicism and sports) with respect to Hungary. The author does not intend to show merely the point of view of the Mexicans, but will include the reactions of the Hungarians living in Mexico, too.

Keywords: 1956 Hungarian Revolution, press, football, Hungarian community in Mexico

BEVEZETŐ

A tanulmány azt vizsgálja, hogy az 1956-os magyarországi események milyen visszhangot váltottak ki Mexikóban. A földrajzi távolság és a Magyarországról való általános ismeretek csekély volta – vagy inkább hiánya – ellenére Mexikóban intenzív érdeklődés mutatkozott a forradalom iránt. A mexikói sajtó heteken keresztül rendszeresen tudósított a magyar eseményekről, s egy tucatnyi a forradalommal kapcsolatos könyv is napvilágot látott a latin-amerikai országban. A tanulmány utóbbiak bemutatásával indul, majd áttér a sajtóban megjelent hírek elemzésére. Ezekben nemcsak az 1956-os eseményeket láthatjuk viszont, hanem a magyarsággal kapcsolatos mexikói kliséket, vélekedéseket is (például katolicizmus és sport). A cikk nemcsak a mexikóiak álláspontjának bemutatására törekszik, hanem magában foglalja a mexikói magyarság reakcióit is. Elsősorban mexikói forrásokra épít.

KÖNYVEK

Az 1956-os magyarországi eseményekkel kapcsolatban több kötet látott napvilágot Mexikóban:

- ALBA, Víctor: *Las lecciones de un mes trágico. Hungría y el Cercano Oriente* (Egy tragikus hónap tanulságai. Magyarország és a Közel-Kelet). México, Centro de Estudios Sociales, 1956. 32.
- ALBA, Víctor: *Hungría 1956. ¿Quién vencerá a Moscú?* (Magyarország 1956. Ki fogja Moszkvát legyőzni?). México, B. Costa-Amic. 1957, 382.

- FRYER, Peter: *La tragedia de Hungría, octubre–noviembre 1956* (Magyarország tragédiája, 1956 október–november). México, B. Costa-Amic. 1957, 123.
- FRYER, Peter: *Tragedia húngara* (Magyar tragédia). México, Ed. Azteca, 1957, 142.
- *El crimen de Hungría y los intelectuales libres* (Magyarország bűne és a szabad értelmiségiek). México, Congreso por la Libertad de la Cultura, Oficina de Información del Secretariado Mundial en México, 1956, 81.
- *El crimen de Hungría y los intelectuales libres. ¿Fue fascista la revolución húngara?* (Magyarország bűne és a szabad értelmiségiek. Fasiszta volt a magyar forradalom?). 2. kiadás. México, Asociación Mexicana por la Libertad de la Cultura, 1957, 79.
- FEKETE, Attila: *El asesinato de Hungría* (Magyarország meggyilkolása). México, Ed. Jus, 1957, 174.
- LOMBARDO TOLEDANO, Vicente: *Ante la crisis de Hungría* (A magyar krízisről). México, Partido Popular, 1956, 54.
- *Nueva víctima de la bestia roja. Matanza de húngaros, vuelve la tenebrosa edad de los cavernas en nuestros tiempos* (A vörös bestia újabb áldozata. Magyarok öldöklése, visszatér a kőkorszak). México, Unión Cívica Internacional, 1957, 126.

A felsorolt könyvek általános jellemzője, hogy közvetlenül az események után, 1956-ban vagy 1957-ben jelentek meg, akkor, amikor még nagy volt az érdeklődés Magyarország iránt. Ezt próbálták a címekkel még tovább fokozni, mint például *A vörös bestia újabb áldozata. Magyarok öldöklése, visszatér a kőkorszak* vagy *Magyarország meggyilkolása*. A szerzők gyakran maguk is írók, újságírók voltak; többségük nem mexikói és nem magyar. Érdemes kiemelni közülük Víctor Albát és Peter Fryert. Víctor Alba beszédes írói álnév, mögötte a katalán Pere Pagès i Elies (1916–2003) áll,¹ aki a spanyol polgárháború után Mexikóban talált menedéket. Számos történelmi és politikai jellegű írást készített. *Hungría 1956* című könyve a

¹ A barcelonai egyetemen végzett jogi tanulmányokat. Tagja az Egyesült Marxista Munkáspártnak (*Partit Obrer d'Unificació Marxista*, POUM), írásai a párt lapjában (*La Batalla*) jelentek meg. A spanyol polgárháború után letartóztatták, de sikerült Franciaországba menekülnie. Mexikóban élt 1947 és 1957 között, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Ohióban a Kent State University egyetemen tanított. 1970-ben tért vissza hazájába. Élete során több mint száz írása jelent meg. Néhány könyve: A második köztársaság története Spanyolországban (*Historia de la segunda república española*), A nők története (*Historia de la mujer*), A latin-amerikai munkásmozgalom története (*Historia del movimiento obrero en América Latina*), A marxizmus Spanyolországban (*El marxismo en España*). ROMERO SALVADÓ 2013, 33–34.; *Libros publicados por Víctor Alba*.

legrészletesebb elemzés, amely Mexikóban a magyar forradalomról megjelent. Peter Fryer (1927–2006) brit újságíró volt, lapja, a *Daily Worker* küldte Magyarországra, hogy tudósításokat készítsen az „ellenforradalomról”.² Mivel cikkeiben Fryer a felkelők mellett állt ki, az újság nem hozta le írásait. Ezért saját könyvet készített, ami még 1956-ban megjelent, Dennis Dobson kiadásában, Londonban. A *Hungarian Tragedy* igazi bestsellerré vált, számos nyelvre lefordították. Európában megjelent Kölnben, Oslóban, Rómában és Stockholmban, Ázsiában Szöulban, Latin-Amerikában pedig Buenos Airesben, Havannában és Mexikóban. Utóbbi helyen két kiadása is volt, a Costa-Amic *La tragedia de Hungría* (Magyarország tragédiája), az Azteca kiadó *Tragedia húngara* (Magyar tragédia) címmel jelentette meg.

SAJTÓ

A mexikói napi- és hetilapok szélesebb olvasóközönséget céloztak meg a könyvek-nél. Az újságíróknak a magyar híreknél tekintettel kellett lenniük arra, hogy a mexikóiak többsége vajmi keveset tud Magyarországról. Olyan témákat kerestek tehát, amelyeket a helyiek a magyarsághoz kapcsolhattak. Részben ezért jutott fontos szerephez a sport az 1956-os hírekben.

LABDARÚGÁS

Már a XX. század elején dolgoztak magyar edzők Mexikóban (Halpert/Halápi Hugo, Pozsonyi Imre [?], Shubert Gyula és Sreter Ignác). A csapatok szívesen választottak európai tréneret, mert a foci Európából került Amerikába, következésképpen az amerikaiak az európaiaktól akarták megtanulni a játék alapjait, majd az új, éppen divatos taktikákat. A tanulási folyamat részét képezték az európai csapatok amerikai turnéi. A magyar Savaria 1929-ben, az MTK 1930-ban látogatott Mexikóba. A negyvenes évekre megerősödött a foci jelenléte a mexikói magyarságképben. Az országban dolgoztak Bíró Gyula,³ Grocz Lajos és Orth György⁴ edzők. Sőt, 1947-ben Mexikóba látogatott a Ferencváros, s elvitték magukkal a Honvéd által kölcsönadott fiatal Puskás Ferencet is. A Fradi játszott többek között a Guadalajara (edző: Orth György) és a bajnokságot megnyerő Atlante csapatával (edző: Grocz Lajos) is. A válogatott sikerei (1. hely a helsinki olimpián 1952-ben; győzelem az angol válogatott ellen a Wembley Stadionban 1953-ban [6:3] és Budapesten 1954-ben [7:1], 2. hely a svájci világbajnokságon) tovább öregbítették a magyar labdarúgás hírnevét Mexikóban.⁵

² BROTHERSTONE 2006.

³ Volt MTK játékos és több mint harmincszoros magyar válogatott. Mexikóban Julio Biroként ismerték. Több mexikói csapatnál edzősködött, például a Marte, az España, az ADO (*Asociación Deportiva Orizabeña*) és az Atlante.

⁴ Az MTK volt középpályása, harmincszoros magyar válogatott, 1920, 1921 és 1922 gólkirálya. Edzőként a fél világot bejárta, dolgozott Argentínában, Chilében, Franciaországban, Olaszországban, Portugáliában, Peruban. A chilei válogatott vele lett világbajnoki ötödik 1930-ban. Mexikóban a *Club Deportivo Guadalajarát* irányította az 1946–47, 1947–48 és az 1948–49-es években.

⁵ HÁMORI 1984 5–64.; FEKETE 1963; SZENTE-VARGA 2009, 135–148.

Mindezek után talán nem annyira meglepő az *El Sol de Puebla* újságban már a forradalom első napjaiban felröppent hír: „Azt mondják, hogy meghalt a legendás Puskás Ferenc.”⁶ Később is jelentek meg sportolókkal kapcsolatos hírek, írtak forradalmi tevékenységükről, eredményeikről a melbourne-i olimpián és arról is, hogy vissza szándékoznak-e térni Magyarországra. Tudósítások jelentek meg továbbá a Honvéd focicsapatáról. Nagy érdeklődést keltett dél-amerikai turnéja, amelyre közvetlenül az 1956-os forradalom leverése után került sor.⁷ A sportolók Braziliában és Venezuelában játszottak,⁸ de a mexikói sajtó abban reménykedett, hogy végül is náluk fognak letelepedni. „A Honvéd klub Mexikóban szándékozik menedéket, s játékosai számára mexikói állampolgárságot kérni. [...] A híres magyar sztárok tartanak attól, hogy Dél-Amerikában nem lelnek kedvező fogadtatásra a FIFA eltiltása miatt, s ez esetben Mexikótól kérnének segítséget, hogy itt oltalomra találva, tovább játszassanak.”⁹ A hír kacsának bizonyult.

FORRADALMÁROK

A harcoló magyarokkal kapcsolatos leggyakrabban használt kifejezések a patrióták, lázadók és forradalmárok voltak.¹⁰ Gyakran szerepelt a mártírok szó, ami utalt az egyenlőtlen küzdelemre, és arra, hogy ebben a harcban a magyarok alul fognak maradni. Természetesen vallási tartalommal is bírt.

A mexikói logika a következő volt: a magyarok a Szovjetunió ellen harcolnak, azaz a kommunizmus ellen küzdenek. A kommunizmus ateista, a magyarok tehát anti-ateisták, azaz keresztények. Mivel Mexikóban a kereszténység és a katolicizmus szinonimák, a tudósításokban a magyarok jobbra katolikusként jelentek meg. A *katolikus* magyarok inkább számíthattak a katolikus mexikóiak szimpátiájára, az újságok pedig arra, hogy az olvasók kíváncsiak lesznek a magyar eseményekre, s megveszik a lapot.

A kereszténység egyesekben felidézhetette a Habsburgokat – Habsburg Miksa 1864 és 1867 között Mexikó császára volt, önkéntes haderejében nagyjából 1000 magyar szolgált¹¹ –, illetve Árpádházi Szent Erzsébetet, akinek kultusza dinasztikus kapcsolatok révén az Ibériai-félszigetre,¹² majd a spanyol uralkodóház és a ferencesek közvetítésével Latin-Amerikába is eljutott. *Santa Isabel de Hungría*, azaz Magyarországi Szent Erzsébet néven ismert.¹³ A keresztény/katolikus forradalmárok

⁶ *El Sol de Puebla*, 1956. október 28.

⁷ Az első meccset 1957. január 19-én rendezték a Maracaná stadionban. Mintegy 100 ezer néző volt rá kíváncsi. Jelen volt Juscelino Kubitschek brazil elnök is.

⁸ TAKÁCS 2013. Benne: Garamvölgyi Ágoston kihallgatási jegyzőkönyve, 1958. április 28. Budapesti Rendőr-főkapitányság XXII. ker. Politikai Nyomozó Osztály.

⁹ Hoy debuta el Honved en Río, *El Sol de Puebla*, 1957. január 19., 6.

¹⁰ A sajtóelemzést az *El Sol de Puebla* napilapra alapoztam. A konzervatív El Sol lapok az országos García Valseca lánc tagjai voltak.

¹¹ TARDY 1990, 145–171.

¹² Részletesebben lásd ANDERLE 2006; BUBNÓ 2005, 55–74.; HORVÁTH 2008, 223–230.

¹³ Szerepel a mexikóvárosi és pueblai katedrálisok főoltárán. Szobra megtalálható a pueblai ferences templomban (calle 14 Oriente, esquina con el Boulevard 5 de Mayo) is. *Santa*

tehát hihetőek és hitelesek voltak a mexikói olvasók szemében, bár a jellemzés a magyar realitásoknak nem felelt meg.

Fontos továbbá megemlíteni, hogy a mexikói katolikus egyház igen aktív szerepet vállalt abban, hogy az 1956-os magyarországi eseményekre felhívja a figyelmet. 1956. október 28-án emlékeztek meg először a magyar forradalomról és imádkoztak a magyarokért a mexikói templomokban. A későbbiekben ez többször megismétlődött. November végén „az ország minden főbb oltárára Magyarország fehér keresztje került vörös háttérrel; szimbolikus tiszteletadásként azon nép előtt, amelyet Oroszország eltiport”.¹⁴

A magyar ügy a politikai szférára is hatást gyakorolt. 1956. november 17-én Mexikóvárosban felvonulást tartottak a magyar ügyben. A tüntető szervezetek között találjuk a Nemzeti Akció Pártját (PAN). December 9-én Pueblában rendeztek utcai tiltakozó akciót a magyarok mellett.¹⁵

A HÍREK MEGBÍZHATÓSÁGA

A forradalommal kapcsolatos hírek általában az események másnapján jelentek meg Mexikóban. Néha, például a szovjet invázió esetében, aznap. A tudósítások eleinte Ausztriából érkeztek, majd a meginduló menekülthullámmal a hírforrások is diverzifikálódtak. A magyar nevek leírásánál természetesen akadtak hibák, főleg a kettős mássalhangzóknál és a magánhangzóknál, azonban általában nem értelemzavaróak. Az *El Sol de Puebla* 165 000 menekültről írt, tehát igen pontos adatokkal dolgozott, ami minden bizonnyal a magyar '56-osok letelepítésében való nemzetközi szerepvállalással köthető össze. A forradalom áldozatai esetében azonban a magyar és a mexikói adatok igencsak eltérnek. Az újság 1957 elején 65 000 halálos áldozatról tudósított (1957. január 17). Lehet, hogy a szemtanúk túloztak, de azt is érdemes figyelembe venni, hogy egy nagyjából 30 milliós országban¹⁶ a néhány ezer áldozat nagyon csekélynek hatott volna, ráadásul a nagy számok segítettek fenntartani az olvasók érdeklődését.

MEXIKÓI MAGYAROK

A mexikói kormány nem ajánlott fel sem kvótát, sem anyagi támogatást a magyar menekülteknek,¹⁷ más latin-amerikai államokkal ellentétben. Ebben szerepet játszhatott az, hogy számítottak az Amerikai Egyesült Államokból hazatérő *braceró*kra, de az indoklás, miszerint nekik „tartották volna fenn a helyet”, annyiban sántít, hogy

---

Isabel de Hungría címmel 1983-ban Matilde de Cabrera Ypiña de Corsi de la Maza, Agustín Iturbide mexikói császár leszármazottja, könyvet jelentetett meg. Az Iturbide családnak házasságok révén volt magyar kötődése.

¹⁴ *El Sol de Puebla*, 1956. november 21.

¹⁵ *La Opinión*, 1956. december 10.

¹⁶ Mexikó népessége 1950-ben 25,8 millió, 1960-ban 34,9 millió volt. Lásd INEGI 2010.

¹⁷ *Individualmente podrían venir algunos húngaros, pero no inmigración en masa*, *El Sol de Puebla*, 1956. december 18.

a magyar menekültek esetében semmiképp sem kellett tömeges bevándorlásra gondolni a nagy földrajzi távolság miatt, illetve azért sem, mert az amerikai kontinensen belül az Amerikai Egyesült Államok népszerűbb végcél volt. A kvóta elmaradása mögött nyomósabb érvként említhető meg a mexikói magyar közösség kicsiny volta, és rendkívüli megosztottsága.

A mexikói magyarság nem tudott egységesen fellépni 1956-ban. A közösséget számos törésvonal szabdalta fel, például az anyagi különbségek mentén. (Amikor a bevándorlók Mexikóba érkeztek, általában szegények voltak, az új hazában aztán akadt, akinek jól ment és meggazdagodott, mások továbbra is szerény körülmények között éltek.) Megosztotta a magyarságot az óhazához való viszony is. Azok, akik az elcsatolt területekről vándoroltak ki az 1920-as és 1930-as években, őrizték magyarságukat, Magyarországgal keresték a kapcsolatokat, általában támogatták a magyar kormányt, sőt annak terület-visszaszerzésre irányuló külpolitikáját is. Ugyanakkor azok, akik azért vándoroltak ki, mert Magyarországon szenvedtek politikai és/vagy vallási üldöztetést, a Horthy-kormányval nem rokonszenveztek, politikájával nem értettek egyet. Sokan közülük inkább szakítani kívántak a múlttal, fontos volt számukra a sikeres beilleszkedés Mexikóban, nem számoltak a hazatéréssel, megpróbálták hivatalosan is mexikói állampolgárokká válni. A harmincas évek végétől újabb választóvonal jelent meg a magyarok között. Fontos lett az, hogy ki zsidó és ki nem. Ez korábban nem számított. A világháború újabb, mély sebeket hagyott: lelkiismeret-furdalást, növekvő bizalmatlanságot és vádaskodást. Ki mit tett? Ki mit tehetett volna? Mi történt az óhazában maradt családtagokkal és barátokkal? Az is megosztotta a Mexikóban élő magyarokat, hogy a viláégés után mit kell tenni, haza kell-e költözni.

A mexikói magyarság 1940-es évek első felében működő szervezetei (Szabad Magyarság / *Hungría Libre* és Mozgalom Magyarország Felszabadítására / *Movimiento para la Liberación de Hungría*) a háború után megszűntek.¹⁸ Az '56-os események hatására dr. Cserna Zoltán geológus a Mexikóban élő magyarokat a legendás, magyar kötődésű Chapultepec étterembe hívta¹⁹ azzal a céllal, hogy új magyar szervezetet hozzanak létre.²⁰ A kezdeményezés a megosztottság és a széthúzás miatt kudarcot vallott. Szerepe lehetett a távolságnak és a fasiszta felkelésről szóló szovjet propagandának.²¹ A passzivitást növelték a Mexikóban töltött évek is.

Az 1956-os eseményekhez köthető a mexikóvárosi Capilla del Sagrado Corazón de Jesús templom.²² A templom üvegablakain magyar szentek (Szent Márton, Szent Imre, Szent László, Szent Piroska, Szent Margit, Szent Erzsébet és Szent István), az ábrázolások alatt pedig rövid életrajzi ismertető található.

¹⁸ Csak a mexikói magyar zsidókat tömörítő Emuna maradt meg, vallási alapjai miatt, s egészen az 1980-as évekig létezett, amíg a bevándorlók első generációja élt.

¹⁹ A Chapultepec éttermet a Weinstein testvérek alapították. Mexikóvárosban a Chapultepec mozi mellett működött, az 1940-es és 1950-es évek kedvelt találkozóhelye volt.

²⁰ TORBÁGYI 2004, 271.

²¹ Utóbbi súlyát növelte, hogy csak egy évtized telt el a második világháború befejezése óta.

²² A Roma 14, esquina con Londres, Colonia Juárez, Delegación Cuauhtemoc címen található.

Az üvegablakok eredetével kapcsolatban érdemes az *historia oral* forrásait is igénybe venni. A mexikóvárosi magyarok között forog egy történet, miszerint a mexikói magyarság a szovjet katonai intervenciót követően pénzt gyűjtött az '56-os menekültek számára. Arra számítottak, hogy sokan érkeznek majd, azonban ennek az ellenkezője történt. A megmaradt összeget nemes célra kívánták fordítani, s ekképpen születtek az üvegablakok. Eme szép történetnek számos valóságos eleme van, mint például a menekültek csekély száma, azonban olyat állít, ami annak idején nem történt meg, ez pedig a közös fellépés. Az is furcsa, hogy egy olyan közösség készítettne szentekről ábrázolásokat, amelynek a mexikói hivatalos (bevándorlási) nyilvántartás alapján a vallási összetétele 14% protestáns, 33% katolikus és 43% zsidó volt.²³ Ha valakit Európában zsidósága miatt üldöztek, nem biztos, hogy az új hazában bevallotta zsidó származását, főleg, ha figyelembe vette, hogy Mexikó katolikus ország. Emiatt feltételezhető, hogy valójában a mexikói magyarok többségét zsidók alkották. A nem zsidók között pedig jelentős számú protestánst találunk. A zsidó és a protestáns magyarok esetében nem valószínű, hogy a katolikus egyház által tisztelt szenteket ábrázoló üvegablakokra költöttek volna. Közösségi fellépésről már csak ezért sem beszélhetünk. Az akció minden bizonnyal egy kicsi, de igen vagyonos csoporthoz köthető.

Torbágyi Péter kutatásaiból tudjuk, hogy az üvegablakok az 1960-as években kerültek a templomba.²⁴ Az évtized során új magyar szervezet alakult, de nem egy, hanem a megosztottság miatt kettő, s ez a két kezdeményezés sem a mexikói magyarokat, hanem inkább a magyarság és a magyar kultúra iránt érdeklődő mexikóiakat kívánta tömöríteni. A radikálisabb, úgy is mondhatnánk, hogy „balos” szervezet a Mexikói–Magyar Baráti Társaság, spanyol nevén *Instituto de Amistad e Intercambio Cultural Mexicano Húngaro* volt.²⁵ Konzervatív ellenpólusa, a *Sociedad de Amigos de Hungría*, 1963-ban jött létre. Elnöke az *Academia Nacional de Geneología y Heráldica* (Családkutatási és Címertani Nemzeti Akadémia) akkori főtitkára, az Iturbide császári család tagja, Matilde de Cabrera Ypiña de Corsi de la Maza lett. Az érdeklődést növelhette, hogy a '60-as évek Mexikójában az '56-os magyar események emléke még elevenen élt. „Az ablakok közadakozásból épültek.”²⁶ Gyanítható ugyanakkor, hogy ebben a mexikói magyarok helyett inkább a magyar forradalom által megérintett, a szabadságharcosokkal rokonszenvező mexikóiak vállaltak nagyobb szerepet.

MAGYAR–MEXIKÓI KÜLKAPCSOLAT

Magyarország és Mexikó diplomáciai kapcsolatai a második világháború alatt megszakadtak, s 1956-ig nem került sor a kapcsolatok újrafelvételére. Az 1956-os magyarországi események tovább rontották a rendezés lehetőségét. A latin-amerikai államok, köztük Mexikó, 1961-ig egységes álláspontot képviseltek az ENSZ-ben a Kádár János vezette Magyarországgal szemben.²⁷ Sőt, még 1968-ban is a követ-

²³ SZENTE-VARGA 2007a, 66.

²⁴ TORBÁGYI 2004, 271.

²⁵ Cím: Calle Pedro Antonio de los Santos 72-1, Mexikóváros.

²⁶ TORBÁGYI 2004, 271.

²⁷ Kivéve Brazília, amely semleges maradt.

kezőket mondta La Pazban egy mexikói diplomata György Jenő ideiglenes ügyvivőnek: „amíg Kádár János áll a magyar nép élén, Mexikó nem fog Magyarországgal diplomáciai kapcsolatokat létesíteni abból az elvi álláspontból kiindulva, hogy Kádár János idegen segítséget kért, a szovjet csapatok segítségét.”²⁸ Az elhangzottak ellenére, pár évvel később, a hetvenes évek közepén Magyarország is belefért Mexikó általános diplomáciai nyitására. Luis Echeverría elnöksége idején Mexikó több mint harminc országgal vette fel, illetve rendezte diplomáciai kapcsolatait, köztük volt Albánia, Bulgária, Kína, az NDK, Románia, Vietnam és Magyarország is. A magyar–mexikói diplomáciai kapcsolat 1974. május 14-én kötöttett újra. 1974 szeptemberében nyílt meg a magyar nagykövetség Mexikóvárosban. Két évvel később, már közvetlen közletről szemlélhették a követség munkatársai az 1956-os forradalom huszadik évfordulójának mexikói visszhangját.

UTÓREZGÉSEK

Az 1956-os forradalommal kapcsolatos hírek hetekig, sőt hónapokig jelen voltak a mexikói sajtóban. Az érdeklődés 1957 tavaszára lankadt el. 1958-ban Nagy Imre és társai kivégzésekor jelentek meg újra magyar hírek, majd 1966-ban, a tízéves évforduló kapcsán. Néhány könyv is napvilágot látott. Ezeknek, az 1956–57-ben megjelent kötetekkel szemben, már volt magyar szerzőjük.

- *La verdad sobre el asunto Nagy* (Az igazság a Nagy Imre ügyben). México, LibroMex Editores, 1959.²⁹
- SZÓTS Vilmos: *La lucha de libertad de Hungría. Impresiones gráficas sobre la rebelión húngara de 1956* (Magyarország harca a szabadságért. Grafikák az 1956-os magyar felkelésről). México, Don Bosco, 1966.³⁰

Az 1968-as csehszlovákiai események révén felidéződött Mexikóban az 1956-os magyar forradalom. Gyakoriak voltak a sajtóban a párhuzamok, összehasonlítások.³¹ Utána megint csend következett, végül a húszéves évforduló kapcsán írtak újra a magyar szabadságharcról. 1976-ban minden nagyobb mexikói napilap közölt '56-os cikket. A mexikóvárosi magyar nagykövetség természetesen ezeket összegyűjtötte, majd hazaküldte. Ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára gyűjteményében található.³² 1976 után 1956 emléke megfakult és az évek múlásával kikopott a mexikói magyarságképből.

²⁸ MNL-OL XIX-J-1-j, Mexikó 1968.

²⁹ Dokumentumgyűjtemény. Az előszót Albert Camus, az utószót Fejtő Ferenc (1909–2008) írta.

³⁰ Az előszót és a kötet végén szereplő két magyar nyelvű verset Francisco E. Erdey (szül. Beodra, 1906–?), Mexikóban élő magyar származású katolikus pap, költő és szerkesztő készítette.

³¹ Lásd SZENTE-VARGA 2013, 383–400.

³² MNL-OL XIX-J-1-j, Mexikó 1976.

BIBLIOGRÁFIA

ALBA 1956

ALBA, Victor: *Las lecciones de un mes trágico. Hungría y el Cercano Oriente*. Mexikó, Centro de Estudios Sociales, 1956.

ALBA 1957

ALBA, Victor: *Hungría 1956. ¿Quién vencerá a Moscú?* Mexikó, B. Costa-Amic, 1957.

ANDERLE 2006

ANDERLE Ádám: *A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2006.

BROTHERSTONE 2006

BROTHERSTONE, Terry: Peter Fryer. Communist Journalist Who Told the Truth about Hungary 1956. *The Guardian*, 3 Nov. 2006. <https://www.theguardian.com/media/2006/nov/03/pressandpublishing.guardianobituaries> (2016. 10. 20.)

BUBNÓ 2005

BUBNÓ Hedvig: Fernán Pérez de Guzmán Árpád-házi Szent Erzsébet himnusza. *Studia Caroliensa* 4. 2005, 55–74.

El crimen de Hungría... 1956

El crimen de Hungría y los intelectuales libres. Mexikó, Congreso por la Libertad de la Cultura, Oficina de Información del Secretariado Mundial en México, 1956.

El crimen de Hungría... 1957

El crimen de Hungría y los intelectuales libres. ¿Fue fascista la revolución húngara? 2. edición. Mexikó, Asociación Mexicana por la Libertad de la Cultura, 1957.

El Sol de Puebla

FEKETE 1957

FEKETE, Attila: *El asesinato de Hungría*. Mexikó, Ed. Jus, 1957.

FEKETE 1963

FEKETE Pál: *Orth és társai*. Budapest, Sport, 1963.

FRYER c. 1957

FRYER, Peter: *La tragedia de Hungría, octubre-noviembre 1956*. Mexikó, B. Costa-Amic, c. 1957.

FRYER 1957

FRYER, Peter: *Tragedia húngara*. Mexikó, Azteca, 1957.

HÁMORI 1984

HÁMORI Tibor: *Régi gólok, edzősorsok...* Budapest, Lapkiadó Vállalat, 1984, 5–64.

HORVÁTH 2008

HORVÁTH Emőke: Árpád-házi Szent Erzsébet spanyolországi kultuszának egy példája. *Debreceni Szemle* 16/2. 2008, 223–230.

INEGI 2010

INEGI: *Censo de Población y vivienda*. Mexikó, 2010.

*La Opinión**Libros publicados por Víctor Alba*

Libros publicados por Víctor Alba. Fundación Andreu Nin. <http://www.fundacionnin.org/albab.htm> (2016. 10. 22.)

LOMBARDO TOLEDANO 1956

LOMBARDO TOLEDANO, Vicente: *Ante la crisis de Hungría*. Mexikó, Partido Popular, 1956.

MNL-OL XIX-J-1-j, Mexikó 1968

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-J-1-j, Mexikó, 1968, 64. doboz, 102-1 tétel, ikt. sz. 00540/6-ig. Mexikói diplomaták véleménye a magyar–mexikói diplomáciai kapcsolatokról.

MNL-OL XIX-J-1-j, Mexikó 1976

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-J-1-j, Mexikó, 1976, 95. doboz, 102-1 tétel, ikt. sz. 005651. Az 1956-os magyarországi ellenforradalom 20. évfordulójának mexikói visszhangja.

Nueva víctima... 1957

Nueva víctima de la bestia roja: matanza de húngaros, vuelve la tenebrosa edad de los cavernas en nuestros tiempos. Mexikó, Unión Cívica Internacional, 1957.

ROMERO SALVADÓ 2013

ROMERO SALVADÓ, Francisco J. (ed.): *Historical Dictionary of the Spanish Civil War*. Lanham–Toronto–Plymouth, The Scarecrow Press, 2013, 33–34.

SZENTE-VARGA 2007a

SZENTE-VARGA, Mónika: *Migración húngara a México entre 1901 y 1950*. Mexikó, Szegedi Tudományegyetem–Benemérita Universidad Autónoma de Puebla, 2007.

SZENTE-VARGA 2007b

SZENTE-VARGA Mónika: Az 1956-os forradalom a mexikói El Sol de Puebla napilapban. In: *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk. ANDERLE Ádám. Szeged, SZTE–BTK, 2007, 153–161.

SZENTE-VARGA 2007c

SZENTE-VARGA, Mónika: “Y si hay alguno que vivo queda ¿será posible que contar pueda la historia tal como pasó?” Libros editados en México sobre la revolución húngara de 1956. In: *Iberoamericana Quinceeclesiensis* 5. Eds.

FISCHER, Ferenc–KOZMA, Gábor–LILÓN, Domingo. Pécs, PTE Ibero-Amerika Központ, 2007, 261–278.

SZENTE-VARGA 2009

SZENTE-VARGA, Mónika: Futbol húngaro en México. In: *Iberoamericana Quinquecclesiensis* 7. Eds. FISCHER, Ferenc–LILÓN, Domingo. Pécs, PTE Ibero-Amerika Központ, 2009, 135–148.

SZENTE-VARGA 2012

SZENTE-VARGA Mónika: *A gólya és a kolibri. Magyarország és Mexikó kapcsolatai a XIX. századtól napjainkig*. Budapest, Áron, 2012.

SZENTE-VARGA 2013

SZENTE-VARGA, Mónika: La revolución húngara de 1956 y la primavera de Praga de 1968. Las percepciones en México. In: *La Guerra Fría y las Américas*. Eds. BLOCH, Avital–DEL ROSARIO RODRÍGUEZ, María. Mexikó, Universidad de Colima, 2013, 383–400.

SZŐTS 1966

SZŐTS Vilmos: *La lucha de libertad de Hungría. Impresiones gráficas sobre la rebelión húngara de 1956*. Mexikó, Don Bosco, 1966.

TAKÁCS 2013

TAKÁCS Tibor: A nagyok árnyékában. Egy cserekapus Puskásról, Kocsisról, Cziborról és a Honvéd 1956-os túsíjáról. *ArchívNet* 13/6. 2013. http://www.archivnet.hu/kuriozumok/a_nagyok_arnyekaban.html?oldal=3, (2016. 10. 24.) Benne: Garamvölgyi Ágoston kihallgatási jegyzőkönyve, 1958. április 28. Budapesti Rendőr-főkapitányság XXII. ker. Politikai Nyomozó Osztály.

TARDY 1990

TARDY Lajos: Az 1864–1867. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői. *Hadtörténelmi Közlemények* 103/2. 1990, 145–171.

TORBÁGYI 2004

TORBÁGYI Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2004.